

Náš člověk v parlamentu (rozhovor s J. Sokolem)**NENÍ PREZIDENT JAKO PREZIDENT** (B. Říchová)

Povolební costbenefit analysis (B. Blažek)

D. Třeštík: Idea státu československého

Rozpad Československa... a co dál? (J. Rychlík)

Co je Bosna (Dušan Karpatský)**Ledoborec Haider (k dnešní rakouské scéně)**

Úvahy nad objednanou matkovraždou

MOTIVY ANTISEMITISMU (B. Loewenstein)**»Jaký byl« Ferdinand Peroutka?**

Mezi literární vědou a filosofií (rozhovor s P. Blažičkem)

**5**

foto Jaromír Čejka



Dva roky od voleb 1990 do voleb 1992 jsou také obdobím, v němž se náš časopis pokouší pokračovat v záměrech svého proslulého předchůdce. Začali jsme vydávat Přítomnost II. u vědomí podobné situace, jak ji charakterizoval Ferdinand Peroutka v prvním čísle Přítomnosti na počátku roku 1924. Trebaže svědkem nadějně započatého »budování státu«, konstatoval tehdy přední český intelektuál situaci »myšlenkové krise«. Rozuměl jí jakési duchovní bezdomoví, občanovu nezakotvenost tváří v tvář rychle se otáčejícímu pestrému kolotoči politických idejí a receptů. Ta situace zdála se nám před dvěma roky obdobná. A tak vznikla obnovená Přítomnost – nikoli z pýchy, ale z pokory k slavné tradici. Dali jsme si za cíl pomáhat na svět demokracii, pěstovat domácí politickou kulturu v nejširším slova smyslu, oslovit občana a vzdělance (jakkoli staromódně to slovo dosud zní), tedy člověka třeba neškoleného akademicky, ale »ptavého«, který objevuje svět z uvážlivého odstupu, v širších souvislostech a ve vši členitosti, který se odváží podržet skutečnost i v její rozpornosti, nezavrhnout hned jedno ve prospěch druhého. Takto jsme se snažili komentovat dění uplynulých dvou let, takto jsme tu i nyní, v situaci vpravdě zlomové, po volbách roku 1992. Kde stojíme?

Máme za sebou dvojí svobodné volby, ale stejným právem můžeme mluvit o pouhém

PŘÍTOMNOST: zde a nyní

dvojím referendu s předem vymezenými odpověďmi »ano – ne«. V prvních volbách jsme takto odpovídali na otázku »komunistický režim ano, či ne«, ty nynější se chtě nechtě namnoze redukovaly na referendum »ekonomická reforma ano, ne«, respektive »společný stát ano, ne«. Proto vedle pocitu zastižení učinění také kocovina. Politika se rozlomila, velké kry driftují rychle od sebe, v místě zlomu, v onom magickém středu, zeje prázdno. Slovo těchto týdnů: »polarizace«. Pravo-levá, česko-slovenská.

Nahlédněme tyto výsledky z hlediska naděje, tedy rodící se demokracie: při kterémžto »porodu« chce Přítomnost také asistovat, nabídnout své – řečeno se Sókratem – »techné maieutiké«. Naším Sókratem budiž proto chvíli soudobý britský historik a politolog Dankwart Rustow: pomáhal-li athénský filosof na svět myšlenkám a vůbec vědění otázkami, Dankwart Rustow nabízí bohatý srovnávací materiál (anglický, skandinávský či blízkovýchodní) k tomu, abychom mohli

sledovat správnost naší cesty k demokracii. Čte se až sugestivně...

První léta demokracie, to není nic jiného než právě polarizace. Rozmanitost bere za své, lidé se shlukují do protilehlých táborů, které definují sebe sama často pouhou inverzí protivníka. Stojí tu jeden proti druhému v nesmiřitelném konfliktu. Je-li tento konflikt vyřešen porážkou, likvidováním jednoho z protivníků, nemá demokracie šanci vůbec dozrát. Začíná totiž teprve poznáním, že protivník, volebními hlasy legitimovaný, tu není k tomu, aby byl zničen, že politika není vlastnictví jednoho. Že je naopak třeba smířit se s rozdílností v jednotě a ve prospěch této jednoty do ní zahrnout co největší počet legitimních partnerů. Musíme se ovšem přitom smířit s tím, že stálým obsahem takto založené politiky bude zájmový konflikt. Dohady kolem složení nového předsednictva českého parlamentu, názor, že by toto předsednictvo mělo zůstat v rukou většiny, aby nedocházelo ke konfliktům

a schvalovací proces orgánu byl »hladký«, jsou v tomto smyslu příkladem nepochopení rozhodujícího momentu rodící se demokracie. Od počátku se takto programují nekonstruktivní reakce odmítnutých soupeřů, z nichž parlamentní obstrukce je ještě tou nejmírnější. (O čemž v listu ještě podrobněji.)

Naopak konsensus se tvoří z respektování rozdílnosti a konfliktu, z institucionalizace této procedury – demokratické procedury. Může to být jeden kompromis nebo celá série, dohodnuté zatím mezi vůdci soupeřících bloků; důležité je, že se tu k demokracii dospívá pragmatickou volbou, vědomým rozhodnutím. Dosažené kompromisy mohou přitom znamenat pouze náhodnou nebo druhotnou volbu, stále trvají rozdíly jak v zásadních obsahových záležitostech, tak v procedurálních otázkách. V této fázi na cestě k demokracii však není důležité, jaké abstraktní hodnoty protagonisté politického kolbiště vyznávají, ale jaké konkrétní kroky jsou schopni učinit, jakými pravidly jsou ochotni se nechat omezit.

Uspokojivá dohoda na nejvyšší úrovni není ovšem pořád ještě zárukou celkového úspěchu. K němu je třeba, aby se tato vůle k dohodě stala samozřejmostí v celém politickém životě, v celé veřejnosti: to je – dle Rustowa – závěrečná, »uvykací« fáze ve vytváření demokracie. Úspěšné řešení problémů cestou

dohody se v ní stává obvyklým paradigma-tem, stejný princip se rozšiřuje na další a další záležitosti. Celý proces je tím účinnější a rychlejší, čím více politických tendencí se jej účastní (a čím častěji a bez větších problémů se případně střídají u vlády).

Podíváme-li se na výsledky našich voleb z hlediska této vývojové koncepce, nevypadá situace beznadějně. Je navíc usnadněna tím, že mohutnost polarizovaných bloků je více méně stejná: bylo by třeba viditelně násilné konfrontace, aby mohl být jeden zničen druhým. Vyrovnání síly naopak mohou vést k tomu, že protivníci dospějí k závěru, že jim nezbyvá nic jiného než dodržovat demokratická pravidla hry a hledat kompromisní řešení.

Tolik budíž vytknuto před závorkou – naznačenou problematikou se zabýváme dále v tomto čísle a bezpochyby to není naposled. Celá evoluce demokracie obsahuje v sobě několik skrytých podmínek sine qua non – a v jejich zdůrazňování spatřujeme také příští práci Přítomnosti, v precizování související argumentace pak konkrétní místo našeho časopisu na politické scéně...

Je zřejmé, že aby vůbec mohla být cesta k demokracii nastoupena, je nezbytná vůle ke kompromisu a konciliaci, tedy usmířování protikladů. Něco takového lze přirozeně spíše očekávat od umírněných křídla soupeřících bloků, nikoli od jejich »jakobínů« (jestřábů), jejichž postoje naopak nyní nejvíce polarizaci prohlubují až do manicheistické demonizace: ať na parlamentní tribunu, či v projevech žurnalistů. Ideálně vzato, vzhlížíme s nadějí do onoho pomyslného pole, kde se umírněná křídla stýkají, ne-li překrývají, a vytvářejí nový střed. Není přitom vyloučeno, že se postupem času takto zbuduje tento střed pro sebe; můžeme předpokládat také návrat či větší podíl těch »liberálních« sil, které s ním byly ztotožňovány do voleb (jakkoli bylo pro ně dosud označení »liberální« spíše lichotivým komplementem: domácí liberalismus na svůj výměr a hlavně na své naplnění dosud čeká). Neskrýváme, že tento střed, respektive jeho hledání, má naše sympatie. Proti doktrinárním tendencím nám představuje pružnější, nuancovaný postoj, s vůlí k dohodě, nikoli k rigidnímu »buď, anebo«. Dáváme přednost hledání před snadností rychle nalezeného – a těch, kteří ruče pochopili, »kde je jejich místo«, je ovšem nyní opět dost. Z tohoto hlediska je naše povolební situace dosud posttotalitní. Potýkáme se u nás s doma břemenem totalitarismu také tím, jak nyní dovoluje jednoduchá politická floskule zbavit se starého špatného svědomí a nalézt – řečeno s Bělohorským – »novou nevinost«. (Vymezujeme se zde takto zejména vůči pravému pólu politického spektra, k němuž máme v okruhu našeho listu blízko; tím víc nám na něm vadí nedostatek oné – jak bylo řečeno – »kulturní věrohodnosti«, nedostatek tázavosti, jednoznačná přímočarost, abychom nemuseli hovořit o nesnesitelné jednoduchosti. Netřeba snad už dodávat, že na levé straně spektra stále postrádáme především zpytování svědomí.)

Více než postojem je tedy střed především hledáním. Z hlediska našeho časopisu pak víc než o to, být ve středu, jde o to, umožnit

Konec zlatého věku v Čechách

Lidé žili kdysi, na počátku věků, šťastně, bez starostí, bez rozbrojů, bez vlastnictví a ovšem bez kultury – jako zvířata. Pak však přišli filosofové, shromáždili jejich zmatené, po způsobu zvířat bloudící hordy, vzdělali je v orbě a ve všech uměních. Především však pro ně zřídili obce, dali jim moudré zákony, a naučili je tak žít ve společenství jiných lidí – v demokracii.

Nastal zlatý věk lidstva. Jeho moudřími a laskavými králi byli právem filosofové, jen oni přece byli majiteli té moudrosti, která ostatním lidem chyběla k tomu, aby se stali lidmi skutečnými. Lidé jim ale příliš vděční nebyli, nedbali jejich rad a starali se hlavně o své blaho. Vznikly rozbroje, spory, hádky a nepokoje, takže si lidé nakonec nevěděli jiné rady, než povolat krále skutečné – lidské, protože nedokonalé. Tak se i stalo. Nastal věk železný, nedokonalý a nespravedlivý – ten, v němž žijeme dnes.

Co se stalo s filozofy tato stará antická báje nepraví, víme jen to, že i nadále promlouvali na agorě a že jim lidé buď naslouchali nebo také ne, tak jak je to v tomto našem železném věku obvyklé. Nezdá se, že by se urazili a stěžovali si na lidský nevděk.

Bajka pochopitelně jedná o našich volbách (českých – slovenské nechme stranou, to je jiná historie), a plyne z ní tedy poučení pro naši přítomnost (i tuto Přítomnost). Podstatnými v ní nejsou, oproti zdání, filosofové, nýbrž lidé. To, že lidé této země dali přednost nedokonalým, vždy provizorním skutečnostem železného věku před věčně platnými a obecně závaznými ideami věku zlatého – před Pravdou s velkým »P«. To, že se zřekli vlády filozofů a povolali si vládce věku železného, bylo už jenom konsekvencí plynoucí z tohoto postojů. Historikové to znají, docházelo k tomu po každé revoluci. Každá totiž uskutečňovala ideje (nebo se domnívala, že tak činí), vstupovala do zlatého věku, který se vzápětí ukázal být obyčejným železným. Rozhodnutí většiny lidí této země budí tedy po-

chváleno, ne snad proto, že by mělo být nutné pravdivé nebo alespoň správné, ale třeba jen proto, že je jednoznačné a rozhodné a že je také dějinně konformní. Začínáme si totiž konečně uvědomovat, že dějiny nejsou na nic záčleny, že nikam nesměřují, i když asi mají své vnitřní struktury – mylně považované za »zákonitosti«. Neexistuje tedy nějaké obecně platné měřítko, které k nim můžeme přikládat (protože neexistuje »cíl«). Existují jen opakující se struktury dějinného pohybu (opakují se tyto struktury, ne dějiny), které tak mohou být měřítkem dějinnosti – toho, co se v dějinách pravidelně, za určitých okolností, stává. Lidé v Čechách a na Moravě se zachovali v souladu s jednou (nebo více) z těchto struktur, zda ale učinili »správně« či ne, filozofové nevědí a musejí to přenechat pragmatickému politickému rozumu. Lidé se vzdali zacílení na ideje, ty tím však nejsou vůbec diskreditovány, pouze odkázány tam, kam patří: na agoru, do jejího navzájem se překřikujícího halasu, podle něhož poutník již z dálky pozná, že obec žije.

Ideje nejsou ovšem lidé, nebudou se tím cítit zneuznanými ani uraženy, mohou čekat. S lidmi je to složitější, ale přece jen ne nepodobné. Churchill vyhrál Anglii válku, pronesl věstec-kou řeč a okamžitě po ní propadl ve volbách. Totéž se stalo de Gaullovi. Oba se věnovali, jak se na gentlemana sluší, psaní memoárů. Ten první zemřel, než se mohl vrátit. Návrat toho druhého však byl o to slavnější. Veliký generál vjel do Paříže na bělouši Ideje – té ideje, která se tehdy už na bleším trhu našeho železného věku zdála být starožitnou kuriozitou. Zlatý věk sice nenastal, Grande Nation se však alespoň na čas zaleskla. A na slova sira Winstona došlo – v roce 1989, pokud se ještě pamatujeme.

Ale to je zase bajka s poučením pro přítomnost – i tuto Přítomnost, kterážto jest tím, čím jest: tržištěm senzačních idejí a ničím více či méně.

Dušan Třeštlík

Přítomnost

Redakční rada: Václav Bělohorský, Bohuslav Blažek, Jiří Brabec, Miloš Calda, Vojtěch Cepl, Eva Hartmannová, Tomáš Ježek, Bedřich Moldan, Miloslav Petrušek, Miroslav Petříček jr., Petr Pithart (předseda), Petr Přihoda, Jan Rous, Jacques Rupnik, Alexandr Stich, Jan Stráský, Pavel Štecha, Dušan Třeštlík, Otto Urban, Josef Vavroušek, Josef Zieleniec, Vladimír Železný.

Redakce: Jan Vít (šéfredaktor), Alice Šimonová (zástupce šéfredaktora), Jan Horálek, Jiří Kunc, Jan Sokol, Kristián Suda, Gabriela Štěchová. **Fotografie:** Jaromír Čejka. **Sekretariát:** Alice Tučková. **Technický redaktor:** Vladimír Pop. **Grafická spolupráce:** Clara Istlerová. **Adresa redakce:** Na poříčí 30, 112 86 Praha 1, telefon 282 27 95.

Sazba a montáž: Studio Typo. **Tisk:** Česká Typografie a. s.

Toto číslo vychází za podpory Českého literárního fondu.

MIČ 47 148 ISSN 0862-7614. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha čj. 79/91 – P/1 ze dne 28. února 1991.

14. července 1992

Cena 9,- Kčs

Jan Vít, Jiří Kunc

Ú V A H A

o neviditelnosti nosu

Potíž je v tom, že nikdo z nás si nevidí ani na špičku nosu. V přeneseném, ale zejména v doslovném smyslu tohoto rčení; protože skutečně nikdy nemůžeme spatřit vlastní tvář, aniž bychom si ji přítom nemuseli zprostředkovat něčím jiným, zdvojit se sama tím, že se zpředmětníme. Ovšem ani pak nevidíme sami sebe, dokonce jsme si ještě vzdálenější a původní nesná se jenom odsou- vá: vidíme, že nemůžeme vidět sebe sama, jak se sami vidíme. Lze tedy říci, že v tomto nikoli nevý- znamném ohledu nám chybí to, čemu odborný ja- zyk říká zpětná vazba: nevím, jak se právě teď tvá- řím, protože výraz vlastního obličejí si mohl pou- že představovat, aniž bych mohl tuto svou před- stavu současně srovnávat se skutečností. To je však velice nepřijemné, protože nikdy si nemohu být jist, vidí-li mne druzí skutečně takového, jaký jsem.

Možná právě v tom tkví naše ustavičná starost o to, abychom byli vidět. Neboť nevím-li, jak jsem viděn, je možné, že se ukazuji »nevládním« způsobem, a tedy se namísto mne ukazuje někdo jiný. Není vyloučeno, že sebevědomí se dovolá- váme právě proto, že se nevidíme. Kdybychom se mohli v každém okamžiku pozorovat sami, pak bychom se nepotřebovali strachovat o to, jak vy-

padáme, a nemohlo by se stát, že bychom se uka- zovali jiní, než jsme: pak bychom totiž byli sami se sebou zajedno. Takto však máme pocit, že nám něco schází, a žijeme v nejistotě a neklidu. Což- pak jsem, když ani nevím, jak se jeví? A co když vypadám stejně bezvýrazně jako ti ostatní? A prá- vě proto si mne nikdo nevidí.

Z této frustrace, jejímž pramenem je hluboká starost o to, jak se jeví, ba jeví-li se vůbec jako já sám, a nikoli jako někdo jiný, se v nás může zro- dit buď touha stát se myslivcem a neviděn žít v pří- rodní samotě, anebo naopak vytrvalá snaha o zvi- ditelňování sebe sama, usilování o to, abych byl vi- děn já sám. Nejjednodušší způsob, jak toho cíle do- sáhnout, je obléci ostatní do uniforem, protože pak si mohu být jist, že pozornost všech budu upoutá- vat já sám, a nikdo jiný. To je sice postup důsled- ný, protože je zřejmé, že být viděn tu vlastně zna-

mená být viděn více, vynikat a být nápadný, avšak z jisté příčiny vede do slepé uličky.

Chci-li totiž být viděn, znamená to, že tu musí být někdo jiný: druzí, kteří mne vidí. Abychom by- li viděni, musíme se vidět navzájem. Každý zvidi- telňovatel je nakonec odkázán na tuto vzájemnost ve společném světě. Co to však znamená? Totéž, co vidím já, vidí i druzí: vidíme se navzájem a prá- vě tak společně vidíme vše, co patří do našeho svě- ta. To, nač hledím já i druzí, je věc, kterou spolu- sdílíme; sám fakt, že skutečnost si osvojujeme po- hledem, ukazuje, že svět je něco sdíleného, všem společného. Pro toho, kdo chce vyniknout jako on sám, je ovšem toto zjištění krajně nepřijemné, pro- tože mu ukazuje, že s druhými se musí vždy dělit. A tedy: chci-li se zviditelnit, musím na sebe druhé upozornit, a současně se s nimi o sebe podělit; jsem na ně odkázán a jako na ně odkázaný jsem

takový střed zablédnout. Zde pro sebe vidí- me práci v oné »uvykací« fázi na cestě k de- mokracii, v kultivaci obecné politické kultu- ry. Snad ještě třeba upřesnit, že Přítomnost nadále nehodlá být časopisem politickým, respektive stranickým, a to ani spojeným s nějakou centristickou stranou, chce být na- dálé časopisem o politice, také o historii, ekonomii, ekologii, vědě či umění, zkrátka o všech určujících rozměrech naší přítom- nosti.

Je pak ještě jeden rys polarizované doktri- nální politiky, na nějž pohlížíme kriticky. Je to její redukcionismus, zjednodušující náhled, zaměňování dílčího, partikulárního za celek. Vposledu vede tato tendence ke ztrátě pojmu celku vůbec. Máme na mysli konkrétní ilustraci tohoto problému...

Za základní podmínku pro demokracii po- važuje Rustow nezpochybněný celek onoho společenství, ve kterém chceme žít. Většina obyvatel nesmí mít pochyby, k jaké politic- ké komunitě, k jaké obci patří a chce patřit. Demokratický vývoj bude vždy ohrožen tam, kde hlodá nespokojenost se stávajícím celkem. V naší nynější polarizované situaci to znamená nejen požadavek zahrnout do po- litiky co největší počet subjektů. Je to i otáz- ka národní či státní jednoty...

Nezáleží tolik na tom, na jakém základě se pocit takové národní či státní soudržnosti vytvořil – ať dynasticky, geograficky či ad- ministrativně –, podstatné je, zda tato jedno- ta existuje, či nikoli. O její samozřejmé exi- stenci svědčí obvykle to, že se o ní příliš ne- hovoří: je to fakt objektivní a nezpochybňo- vaný, to znamená tichý. Hlasité deklarace jsou naopak varováním. Takto nazíráno se zdá, že vývoj na Slovensku ohrožuje demo- kracii – ovšem jen do té míry, že pro de- mokracii životně nutné, aby byl existující ná- rodní problém vyřešen, to jest, aby přestal být ústředním konfliktem, který podmiňuje řešení všech problémů ostatních. Hledání slovenské identity je objektivním faktem a jako takové je nelze ani bagatelizovat, ani kriminalizovat, dávat mu politické nálepky. Zahrnujme tento proces spíše do celku, jehož si musí být demokracie stále vědoma. Zbrklé separování od celku naopak posiluje kri- zové momenty tohoto pohybu, v nichž může být národní otázka kdykoli vztyčena jako prapor, pod kterým se ochotně shromáždí mobilizované masy.

Nezdá se nám tedy šťastné rozdělovat – opět manicheisticky – společný stát na »dva světy«, na »dvě civilizace«. Vyrovnání síly obou vítězných politických reprezentací – třebaže s opačným znaménkem – jsou na- opak i v tomto případě vhodným východním stavem, v němž jeden protivník nemůže zni- čit druhého, což oba nutí ke kompromisu, k nalezení pravidel, k dohodě.

Címž jsme znovu vymezili »kosmos« naš- ho časopisu. Bude jím vždy »celek«, arci zkoumán ve své »smysluplnosti«. Proto bu- dou v Přítomnosti dále publikovat Češi i Slováci (nemluvě o autorech zahranič- ních), proto sdrůžuje redakční okruh oso- nosti bez ohledu na stranickou příslušnost. Budujeme nejen stát, ale také opravdovou polis.

jedním z nich: jsem stejný jako oni. Nesmím-li se s tím, je pak logika dalšího zviditelňování ne- úprosná: abych byl vskutku viděn jako já sám, mu- sím se ostatních zbavit.

V té či oné míře nacházíme stopy tohoto úpor- něho zviditelňování všude. Nemohu být tolerantní k druhým, jsem-li na ně takto odkázán a jsem-li současně přesvědčen o tom, že mne připravují o mou výlučnost, tedy že mne ohrožují. Nemohu- li se však druhých zbavit, snažím se je umlčet anebo alespoň překřičet. Svou úzkost dokážu překonat pouze tak, že se na druhé neohlížím. Zviditelňova- tel nemůže druhé ani vidět právě proto, že jediný jiný chce být on sám. Nechce být přistižen pohle- dem druhého, nýbrž sám chce diktovat, kdy a jak se na něj mají druzí dívat. Proto se jim musí stále ukazovat a stále se před nimi skrývat.

Je z této neúprosné logiky vůbec nějaké výcho- disko? Jistě, pokud si uvědomíme, že se zviditel- ňovat ani tolik nepotřebujeme, neboť i tak je nás vidět snad až příliš. Připustíme raději, že mnohem důležitější než být viděn, je vidět vlastní posedlost vynikáním, a zkusme se smířit s tím, že si nevidíme ani nos mezi očima.

Miroslav Petříček jr.

Je tomu bezmála dvacet let, co americká politoložka Susanne Lawsonová požadovala skoncovat s abstraktními úvahami o stranických systémech a převést veškeré úsilí badatelů do praktického života a lidského každodenního. Snila tehdy o nastolení intimního vztahu mezi jednotlivcem a jeho politickou stranou na bázi pro každého srozumitelné, ve smyslu toho, »co pro mne strana dělá«. Věřila, že se všichni občané budou aktivně podílet na politickém životě, poté co »akademická pojednání o politických stranách budou ve veřejných knihovnách vyložena v příhrádkách „Udělej si sám“ a opatřena tituly „Proč

nými lidmi uplatní ta práva, nebylo totiž u nás řídkým jevem ani za první republiky ani do února 1948. A o významu stranické legitimace pro postup nebo alespoň pro klid na práci v následujících desetiletích pak už není zapotřebí nikoho sáhodlouze přesvědčovat.

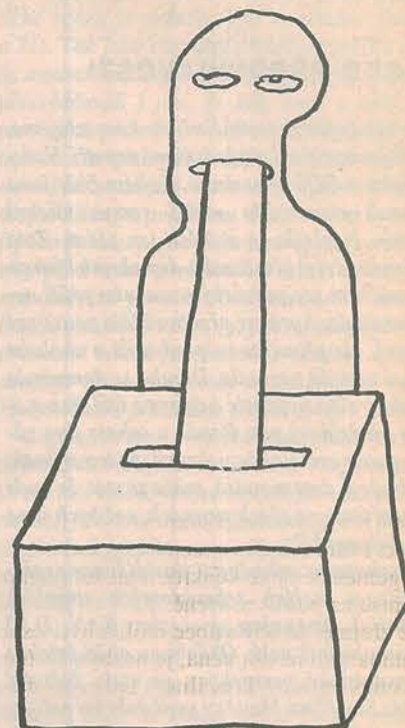
Pokud je nám známo, nekonala se dosud žádná seriózní šetření o chování našeho občana, voliče a straníka, takže se nemůžeme opírat o prověřená data při tvrzení, že značná část politického života se u nás od listopadu odvíjí ve znamení právě tohoto rozporu – návaznosti na tradiční pojmání stranické legitimace a odporu vůči této

duch vytrval jako konstitutivní faktor Občanského hnutí (včetně toho, že nečiní příliš mnoho pro své řadové členy, že spoléhá na identifikaci duchovní), pak zrod a nárůst autority Občanské demokratické strany již vyznačuje triumf druhého momentu. Marně se funkcionáři ODS ohrazovali údaji o tom, jak mizivé procento bývalých komunistů mají ve svých řadách. Rozdíl mezi tím, jak v létě 1990 disidentští klasikové filosofovali, zatímco Václav Klaus objížděl okresy a úměrně počtu tvrdé práce a ujetých kilometrů narůstal i počet jeho stoupců, vyjadřuje nejen příklon značné části okresních manažerů OF k určité koncepci ekonomické reformy, ale hlavně k určitému pojetí organizace politického života: tato, tedy Klausova strana, je pro nás schopná něco udělat! A my pro ni nejsme jen beztvorou masou tleskačů. Rýsuji se pevnější organizační struktura tu umožňovala úplnější identifikaci, propojení osobní angažovanosti při uskutečňování určitého historického projektu (především ekonomické reformy) a osobních perspektiv.

Šlo tedy o rehabilitaci klasického, disciplinovaného stranicví v plném slova smyslu? Šlo o uskutečnění snu Susanne Lawsonové? Patrně nikoli. Bezpochyby však padla jedna část iluze, která navíc nebyla originálním výtvozem ani monopolním vlastnictvím našeho disentu. Je totiž společná všem opozičním skupinám, jež se v minulých desetiletích snažily odstranit různé demokratické a diktátorské režimy v Evropě i jinde a spolu s kladením otazníku nad dusivou úlohou státu v těchto režimech zpochybňovaly i jeho prodlouženou ruku – postátněné strany (nebo všeobjímající státní hnutí). V mnoha zemích po pádu diktatur byli bývalí disidenti překvapeni, že se fakticky začal obnovovat stranický systém předdiktátorského období. A dokonce se k dovršení překvapení i po dlouhých diktátorských závorkách a bez ohledu na to, že dotyčné země mezitím prošly výraznými sociálně ekonomickými přeměnami, obnovuje stejná distribuce mezi levicí, centrem a pravíci, dokonce zvýrazněná i podle lokalit. Tam, kde se před padesáti lety volila levice (pravice), se po půlstoletí závorce volí rovněž. Tím však podobnost končí.

Strany, které se nyní obnovují, nemají nic společného ani s aristokratizujícími kluby notáblů z 19. století, opomíjejícími své podpůrné voličské základny, ani se stmeleními, na třídním nebo ideologickém základě budovanými bojovými útvary směřujícími k dobytí státu. Tyto strany, ať masové nebo čistě voličské, organizované na všeobčanském principu či mobilizací kolem určitého cíle (třeba ekologie, regionální samoprávy, ženské emancipace, zákona o přerušení těhotenství, proklamace solidarity původu, věku,

O čem se mluví?



NO NAZDARI

Tato slova pronese někdy lékař nad rentgenovým snímkem nebo nad laboratorním náletem. Na rozdíl od většiny občanů se pustí do, jak se říká, smysluplného díla, zatímco naši zůstali nad volebními výsledky drahý čas celí zkoprněti. Zřejmě očekávali, že alespoň v České republice se prosadí takové poměry, jakých dosáhlo hlavní město Praha. Místo toho vykazují grafy znázorňující politické složení příštích sněmoven povážlivý vzrůst počtu křesel barvy růžové, narůžovělé i rumělkové. Uvážíme-li těch čtrnáct komunistických procent půltřetího roku po listopadu, to už cosi říká. Nemažeme čerty na zeď, ale nestavme ani vzdušné zámky. Výsledek letošních voleb, toť také protitransformační votum. Nikoli zničující, ale velmi varovné.

Absence tzv. politického středu, karambol Občanského hnutí, ODA s odřenými nejen ušima, radikální populisté v obou sněmovnách, vzestup nekomunistické levice a zejména rozšíření česko-slovenské césury v hluboký a široký

strany, straníci, konsensus

Vladimíra Dvořáková, Jiří Kunc

tvá politická strana nepracuje a jak to napravit?«. Bylo by jistě nadbytečné připomínat, že se tento sen ani v Americe neuskutečnil a že do evropského politického kontextu je to projekt zcela nepřenosný. Přesto chceme obrátit pozornost na zářející podobnost s jedním rysem tuzemské stranické tradice. Z mnoha funkcí, které naplňuje větší či menší angažovanost lidí v politických stranách, u nás vždy vystupoval do popředí rys výrazně pragmatičtější, tedy stranicví jako nástroj sociální mobility, význam legitimace a příspěvků jako investice k získání materiálních nebo společenských (třeba jen symbolických) výhod. Několik stranických legitimací v kapse s tím, že se v patřičném okamžiku před patřičnými vliv-

tradicí. V prvních polistopadových měsících převládá odpor vyjádřený v přesvědčení, že slovo strana a stranická angažovanost jsou u nás nadlouho zdiskreditovány; projevoval se navíc i v preferenci slovíčka »hnutí« a v odmítnutí budovat provázanou, když již nechceme říci disciplinovanou a hierarchizovanou organizační strukturu. Na druhé straně však hromadný přesun dříve neangažovaných občanů, ale i členů a funkcionářů KSC do řad Občanského fóra vyznačoval nejen upřímný rozchod se starým režimem, ale i potřebu patřit k vítězné nebo vládnoucí straně.

Za neproověřené, ale přesto evidentní můžeme pokládat též tvrzení, že zatímco protistranický

Honza Ruml nemá VUML

31. 5. 1992 v 19.00
Městská knihovna

Jan Ruml
kandidát ODS do Sněmovny národů FS

ODS

Kdy: středa 31. 5. 1992 v 19.00
S kým: S pražskými kandidáty ODS
Kraje Ivan Mládek.



překop, to jsou skutečnosti, které už dnes předurčují povahu nastávající politické sezóny a – nezapírejte si to – také povahu té další, co přijde po ní.

FIASKO PŘEDVÍDAVOSTI

Se smutným zadostiučiněním konstatujeme, že Přítomnost mezi nepředvídané nepatří. V medailónku o ODS v letošním druhém čísle jsme zvažovali eventualitu »ODS versus všichni ostatní«. Naplnila se našťástí jen zčásti. Zato ODS se i se svým křesťansko-demokratickým cizopasníčkem prognostickým uměním příliš nevyznamenal. Správně předpověděla pouze své vítězství, ale příměnou představou o okolním světě si vytvořit nesvedla. Dlouho se domnívala mít úhlavního nepřítele nejprve v OH (jen málokdy předvídaly pan Benda u tohoto tipu zůstal), poté v sociální demokracii. Je tomu jinak. A nebude-li dost moudrá, může se stát, že bude mít nepřítele na všech stranách, což bych jí na mou duši nepřál.

Neschopnost odhadnout vlastní šance nepřekvapuje u malých sebevědomých stránek a hnutíček. Jmenujme za všechny KAN, D 92 a stranu podnikatelů. Obdobnou obětí salebné pragocentrické perspektivy se stala bohužel i ODA. Stověžatá Matička není dobrým politickým cvičištem a venkovští přátelé našich pražských elitních stran se ukázali být prachmizerným tykadlem. Přitom už nejméně rok bylo zřejmé, že Pražan minuvší Bílou horu nebo Vydrholec se ocitá v dosti odlišném světě, v němž se subtilní politickou filosofií ani s panem Kubátem štěstí neudělá.

Bariéru mezi venkovem a Prahou dovedly zdolat pouze ODS a KSCM. Intelektuálové, tvůrce zajisté užitečnému, ale snadno zahleděnému do svých vlastních konstrukcí, a společensky proto izolovanému, se stává železnou oponou. Tato okolnost přivedla některé komentátory k důvodné pochybnosti o životaschopnosti »intelektuálních stran«. Byly tím patrně míněny strany s vyšší koncentrací disidentského žvlu – jiný typus politizujícího intelektuála se zatím ostatně nevytvořil. Na adresu intelektuálů budíž řečeno: asi by neměli chybět v žádné politické straně, ale nějakou vlastní by vytvářet neměli. Zvenčí bude totiž viděna jako partikulární, stavovská.

Neschopnost odhadu vlastních možností způsobila největší újmu Občanskému hnutí. Ony stesky nad zmizením politického středu se vztahují především k jeho osudu. Jenže střed se nám nevytratil, on se vůbec nevytvořil. V Občanském hnutí, které si činilo nárok na tuto pozici, příliš zdomácněla shovívavost, ležérnost, šlendrián, zkrátka duchovní lenost, která je, jak známo, jedním ze smrtelných hříchů. Přejme mu, aby byl jeho současný stav pouze mdlobou, nikoli smrtí, a aby dokázalo procitnout.

UMĚNÍ UDĚLAT SI NEPŘÁTELE

Demokraté 92 získali právě tolik, kolik chybělo Občanskému hnutí k parlamentnímu převládání; přitom si lze obě hnutí představit pod jednou střechou. Odtud pokušení vidět v D 92 vlnu propadu OH. Demokraté 92 však získali příliš málo na to, aby se mohli stát zhoubcem slibného pokračovatele někdejšího OF. Domnívám se nicméně, že jistý vnější faktor k fiasku OH skutečně přispěl. Byla jím expanze jalové módní pravcové rétoriky.

Mnozí naši pravcoví politikové a ještě více

kvality života, přežití...), všechny se obracejí ke státu nikoli proto, aby jej zrušily, nýbrž proto, aby od něho dosáhly splnění určitých požadavků, něco velice konkrétního, co dosud nemají, ale mít chtějí.

Přece však je něco mnohem zásadnějšího, čím se tyto nové strany v podiktátorských režimech liší od svých předchůdkyň minulého a první poloviny tohoto století: vesměs (i když ne vždy) se vědomě budují jako strany politické, čili chrání se jak Skyllý závislosti na své sociální základně, tak Charybdy postátnění. V tom, a snad hlavně v tom, se rozhoduje o perspektivě demokracie. Tam, kde si politické strany svou autonomii neuchránily, nepomohly žádné ekonomické reformy. Obecně samozřejmě platí, že každý organizačně vyjádřený partikulární zájem, jenž se vydává za zájem všeobecný, je stranou. Ať si to říká hnutí, svaz, sdružení, centrum, blok nebo jakkoli jinak. Avšak v užším slova smyslu, jak asi zdůrazňoval nejvíce americký politolog Jean Blondel, stává se strana stranou teprve tehdy, když přestane být závislá na sociální skupině, která jí dala život. Max Weber pak byl zřejmě první, kdo si uvědomil, že subproduktem rozvoje kapitalismu je něco mnohem horšího než majitel, totiž státní byrokracie, případně byrokrat měnící se v majitele. Znemožňuje to totiž rozznat přesně protivníka, protože byrokracie ex definitione rozhoduje bez tváře. A zbyrokratizovaná, tedy postátněná strana, to je prostě konec jakéhokoliv plodného napětí a pohybu.

Rozdíl mezi nepolitickými občanskými sdruženími (jako jsou organizace zahrádkářů či svaz žen, či dokonce odbory) a politickou stranou spočívá zejména v tom, že strana (a to zejména moderní strana v masové společnosti) většinou nemůže reagovat pouze na dílčí problém, jeden konflikt, ale musí volit co nejkomplexnější přístup a nabídnout řešení celé řady vzájemně se protínajících konfliktů a rozporů. Většinou proto také strany, které zdůrazňují pouze jeden aspekt problému, i když mohou teoreticky oslovit značné procento voličů, nakonec ve volbách neuspějí. Volič totiž není jen žena či důchodce, dělník či podnikatel, věřící nebo ateista, ale je často vším tím dohromady. Každá strana se tedy snaží nabídnout co největší okruh vyřešených problémů a způsobů jejich řešení. Volič se nakonec musí rozhodovat mezi několika alternativami a zvažovat své priority, není ovšem povinován úplnou identifikací. Právě skutečnost, že volič se plně neidentifikuje s určitou stranou, kterou volí (přesněji řečeno, většina voličů se takto neidentifikuje, protože strany mívají svůj stálý okruh voličů, kteří je budou volit i v případě naprosto nereálné a neúspěšné politiky) vlastně umožňuje střídání různých politických stran u moci. Všechny úvahy tohoto typu ovšem vycházejí ze základního předpokladu, že volba je racionální, podložená konkrétní úvahou a výpočtem. To je ovšem iluze...

Iracionální chování voliče však nelze ztotožnit s něčím, co se u nás vyjadřuje v překvapivých výkřicích typu »jak mohlo tolik lidí volit Mečiara, Klause, komunisty, sládkovce...!« Uvažování každého jednotlivce je autonomní a odlišné, odrážející jeho vlastní konkrétní zkušenosti, vzdělání apod.

Prozatím můžeme jen konstatovat, že společnost, která po dlouhá desetiletí toužila po uznání existující plurality, je na ni jen velmi málo připravena a v podstatě není ochotná přijmout ji i se všemi důsledky pro politickou scénu. To je zcela zřetelné v dnešních diskusích o státoprávním uspořádání. Třetinový vítěz voleb na Slovensku má odlišné sociálně ekonomické představy od třetinového vítěze voleb v českých zemích, a oba nepovažují za možné hledat společné, ať jakkoli diferencované řešení. Nejsou ochotni smířit se s touto klasickou pluralitní situací, touží po monolitní politické struktuře, a z tohoto hlediska ra-

ději volí separaci než spolupráci v podmínkách pluralismu. Nepopíráme, že v rozdílnosti stranických programů i v náladách veřejnosti nutno konstatovat nejen pluralitu, ale i výraznou polaritu, což je vždy pro demokratické instituce nebezpečné. Nebezpečné však neznamená fatální, je to jen další výzva politikům k uvážlivému a odpovědnému vyjednávání – politikové v klasických demokraciích jsou i s těmito situacemi dobře obeznámeni a mají na paměti, že jediné řešení je takové, kterého bude dosaženo třeba po usilovném hledání, ale s předem zakázaným dělením občanů i politiků na vítěze a poražené. Zřeknutí se takového dělení se neděje jen v ohledu geografickém, ale v průřezu celou společností, a tím více jejími politickými institucemi, jejichž posláním a povinností – je hledat konsensus. Připomeňme znovu, že demokracie není jen vládou většiny, ale vyjednáváním většiny s menšinou.

Co je to konsensus v politice? Jsme přesvědčeni, že říše politiky musí být říší svobody, tedy i experimentování, což jistě nemusí být v zásadním rozporu s osvědčenými recepty. V tomto případě s recepty natolik ověřenými staletími, že je nacházíme v učebnicích nebo v tom, čemu se do éry ministra Vopěnky říkalo učební osnovy. Chápeme špatnou známku z latiny jako určitou licenci k volnému výkladu. V každém případě klasik Cicero používal vedle sebe slova *consensus* (společný zpěv nebo soulad), čili pojmu muzikologického či estetického, a výrazu *consentio*, odkazujícího ke stejnému smýšlení, čili pojmu psychologického. Ve svém spise O státě uvádí tato slova do spojitosti s kategoriemi politiky, a tu jsou klíčovými výrazy *concordia ordinum* a *benevolentium concertatio*. Protože si ze školy pamatujeme, jak obtížný a marný boj v předvečer římského císařství sváděl Cicero při svém hledání rovnováhy mezi politickými proudy sklonku republiky (a měl tedy jasnou představu o tom, co je to politický konflikt), raději bychom první výraz překládali jako »smír stavů« místo »svornost stavů«, druhý výraz pak jako »dohadování« nebo »v dobrém úmyslu vedený spor«. Důraz na toto slovíčko vychází z přesvědčení, že konsensus v politice sice označuje shodu, třeba i absolutní shodu, ale vůbec neodkazuje k jednomyslnosti. Je to dohoda o pravidlech hry, shoda o způsobu, jakým spolu budeme nesouhlasit. Jedině v tomto smyslu si můžeme představit politický konsensus jako východisko ke státoprávnímu uspořádání nebo základ ústavy – vlastně smlouvy (jak

vzdálené se dnes jeví lánsko-budmerické dilema dohoda/zmluva!) o tom, že nějací velmi rozdílní lidé s různými, nejčastěji konfliktními zájmy a rozmanitými názory budou spolu žít v jednom státě, jenž může být pro všechny prospěšný a v něčem odpovídat onomu tajuplnému postulátu, zvanému obecný zájem, aniž ničí jejich rozmanitost a jedinečnost.

V dějinách státoprávního dohadování se značně úporně kladou čtyři otázky, na něž je údajně taková dohoda o soužití rozmanitých lidí v jednom státě povinna odpovědět. První otázkou je, kdo bude vládnout, totiž pravidlo, podle kterého budou určováni a pak respektováni ti vládnoucí. Druhá otázka se vztahuje k omezení jejich vlády – dokdy, v čem a kam až mohou rozhodovat. Třetí otázkou je, k jakému cíli má toto vládnutí a rozhodování směřovat, čili otázka o jakýchsi programových cílech nejen moci, ale celého společenství. Čtvrté je určení, jak si v konkrétních případech mají vládnoucí počínat a jak konkrétně rozhodovat.

Které z těchto odpovědí očekáváme od našeho státoprávního dohadování a od naší ústavy (ústav)? Ve společnostech bez historie, kde je veškeré počínání konkrétního člověka, tedy i člověka vládnoucího, upraveno nějakou neměnnou pravdou, odkazem předků nebo zvykem, které určují každý konkrétní akt rozhodování, může možná taková politická dohoda odpovídat na všechny čtyři otázky. (Dnes se této podobě patrně nejvíce přibližuje islámské právo.) V průběhu minulých čtyřiceti let žili naši zákonodárci v domněni, že »dohoda«, třeba ve formě ústavy, může obsahovat odpovědi na tři první otázky, protože nucená jednomyslnost dovoluje mávnout rukou nad rozdíly a neshodou v otázce sociálních cílů. Domníváme se, že v moderní pluralistické společnosti je možné do takové státoprávní dohody (ústavy) zakotvit odpověď pouze na dvě první otázky: kdo a až kam rozhoduje, tedy podle jakých pravidel budou vybíráni vládnoucí a podle jakých pravidel a v jakých hranicích mohou vládnout. Konkrétní sociální cíle, třeba orientace ekonomické reformy, jsou vhodná tématika k jednání mezi partnery vládnoucí koalice nebo mezi vládou a opozicí, ale nemohou vcházet do fundamentální smlouvy o státoprávním uspořádání. Nemají tam co dělat.

Jediná efektivní cesta ke zmíněné dohodě či k minimálnímu společnému jmenovateli vede právě přes redukci obsahu, přes dohodu o formě a o zmíněných pravidlech, jak spolu nesouhlasit.



Jistě by bylo žádoucí dosáhnout dohody o obsahu a cílech. V každodenní politice je to užitečné, ale pokud jde o extrémně protikladná stanoviska, je to nemožné. A pak existují i falešná řešení. Nikoli dohoda, protože je momentálně ne-reálná, ale příkazy budoucím zákonodárcům, jak se mají dohodnout. Potom to, na čem se mimochodem jako na jedné z mála věcí shodli velký zastánci pozitivního práva a demokracie Hans Kelsen a nelibostný kritik parlamentních institucí Carl Schmitt, totiž apokryfní kompromis. Prostě odklad na doby budoucí s předstíráním, že došlo k jakési dohodě. A konečně existuje to vždy lákavé, svůdné a vždycky zruďné řešení, totiž předstírat dohodu a jednomyslnost tím, že se odlišné názory umlčí nebo ignorují (s odkazem na práva většiny, nutnost stabilní a vládnoucí vlády, smysl dějin, odpovědnost vůdce...).

Existuje-li společenský tlak na vyřazení některých aktérů z politického života (třeba i jejich prostým ignorováním) – u nás se to teď týká stoupenců Sládkovy strany a komunistů, v případě Slovenska pak KDH a unie maďarských křesťanských demokratů a Spoluzití –, je to neblahou zvěstí pro konsolidaci demokracie. Počínají-li si stejně i politické strany v institucích stvořených k politickému dialogu, především v zákonodárných sborech, je to prostě neštěstí. První povolební týdny u nás přinesly kromě jiného intenzivní vyjednávání o počtu křesel v představenstvích republikových rad. ODS se svým původním stanoviskem zajistit si nadpoloviční většinu, s diskriminací svých koaličních partnerů, s ochotou smířit se se »stopovou« přítomností vybrané části opozice v představenstvu, se odvolávala na to, že představenstvo ČNR je vlastně kolektivní hlavou republiky a že vládní koalice musí být zvýhodněna. Není divu, že se dostala do sporu se svým koaličním partnerem KDU-ČSL. Nelze se ani divit, že tu jde o libovolné zaměňování řídicích orgánů zákonodárného sboru a vlády – trend k tomuto libovolnému zaměňování či nahrazování byl patrný i v minulém parlamentu. Je však s podivem, že si politické vítězné strany patrně nepřipouštějí rozsah nebezpečí, jaký z tohoto postupu vyplývá pro samy demokratické instituce. I když je v různých systémech situace různá a neexistují univerzální recepty, v průměru se badatelé shodují na tom, že postačí pět procent politicky aktivního obyvatelstva vylučovaného z politického života, aby se rozvrátila i fungující demokracie. Může-

me spekulovat, bude-li toto procento vyšší či nižší v podmínkách demokracie dosud nezkonsolidované. V každém případě je však poplašným signálem rozhodnutí ODS ignorovat republikány a komunisty a na Slovensku vyjádření HZDS, že s KDH bratrů Čarnogurských se bavit nebude. To je postup, jenž nikterak demokraticky nestimuluje, a stoupence více či méně extrémních řešení naopak posiluje v extrémismu. Dává-li se více než pětina voličů na vědomí, že jejich názory jsou pro společnost v tomto systému zcela irelevantní, že tedy v demokracii nemají své místo, je to přímá výzva k růstu antisystémových aktivit těchto či jiných stran a hnutí. Vztah vládní koalice a opozice nebo, chceme-li, vztah většiny a menšiny je v demokracii něco opravdu zcela jiného než vztah absolutního vládce ke svým poddaným. S opozicí, ať je jakkoli nesympatická, se demokracie musí naučit žít, dokonce ji respektovat. Navíc u nás máme čerstvý precedens. Po odvolání premiéra Mečiara v loňském roce jeho nástupce ve funkci Ján Čarnogurský také argumentoval, že poměrné složení představenstva SNR by bylo nefunkční, protože by vedlo k menší ovladatelnosti. Když se zpětně ptáme, co toto vyloučení významně síly ze spoludopovědnosti a z podílu na rozhodování přineslo, odpověď je jasná. Nemůžeme si namlouvat, že HZDS dosáhla svého triumfu pouze díky nějakým demagogickým slibům. To bylo také trestné hlasování za vládní prohlášení proti demokracii. Hovoří-li se nyní o atmosféře politické vendetty na Slovensku, její případné hlasatele nic neomlouvá. Ani skutečnost, že jde do značné míry o ozvěnu na počínání čarodějových učedníků, kteří v předchozím období probudili k životu těžko zvladatelné síly. Ale je to tak, protože žádný politický subjekt nelze bez trestně škrtnout nebo ignorovat.

Václav Bělohradský ve svých úvahách o postkomunistickém městě (viz čerstvě vyšlou knížku Kapitalismus a občanské ctnosti) píše, že lidé na povrchu přijímají tržní ekonomii, v hloubi však vnímají ekonomii jako jakési dělení se o kořist, od kterého je třeba odstranit nevídané hosty. Chtělo by se dodat, že to platí i pro vnímání politiky. Pokud se toto dědictví nepřekoná, demokratická perspektiva bude stále iluzorním horizontem. Bělohradský ve své knížce opakovaně klade důraz na to, že demokracie je konflikt a život v konfliktu. Opět by se chtělo dodat, že jakkoli snaha vyřešit tento konflikt vyřazením, ig-

norováním nebo zničením protivníka znamená pro demokracii katastrofu.

Konflikty mezi lidmi a různými zájmy si jakž-takž dokážeme představit. Co však znamená konflikt mezi stranami? Jeden z aspektů tohoto problému, totiž existující počet politických stran, se u nás stal v posledních měsících závažným tématem. Netvrdíme, že byl tematizován iracionálně, počet stran bezpochyby jakousi důležitost má. Ale rozhodně ne takovou, jaká je mu u nás připisována. Zopakujme – připisována nikoli iracionálně, nýbrž cíleně z hlediska přípravy a průběhu volební kampaně. Zkrátka řečeno, takzvaný polský syndrom, jenž velkým počtem zastoupených stran v parlamentu dokáže tento orgán znehybnit a zamezit mu přijímání odpovědných rozhodnutí, u nás plnil úlohu zaklínadla a volebního strašáka. A spolu s tím i praktická opatření zvyšující pětiprocentní klauzuli pro zastoupení v případě koalic na oněch sedm a dokonce jednat procent – to opravdu ve světě nemá obdoby!

Naštěstí a pod tlakem mementa minulosti došlo drtivě většině našich politiků, že omezovat samu existenci stran a zužovat jejich počet nějakým administrativním opatřením nelze, nebyl tedy projednáván nějaký zákon, který by výrazně znesnadňoval vznik a registraci politických stran (třeba podmínkou shromáždění statisíců podpisů nebo pouhým sdělením, že registrace je již uzavřena a že zájemci se mají začlenit do již existujícího spektra). Strany vznikají všude do značné míry spontánně a vývoj stranického systému je dlouhodobý proces. Pokud vede ke koncentraci a ke sdružování do menšího počtu větších politických subjektů, je to jistě slibná perspektiva. Ale v okamžiku zrodu nového systému nebo jako signál špatného fungování systému starého hrají nové politické strany velice pozitivní úlohu – právě v tom, že se ujímají takových, třeba i hromadně sdílených zájmů, které stály dosud na okraji oficiálního politického života. To se týká třeba stran jednoúčelových jako různé ekologické iniciativy, seskupení zabývajících se problémy, které jsou vymezeny regionálním nebo národnostním rámcem atd. Přirozeným procesem, aniž to vyžaduje jakékoli omezovací klauzule, se strany takového úzkého zaměření buď samy integrují do velkých stran, nebo velké strany samy zahrnou jejich požadavky do svých programů a malé vzdorostrany zmizí. Snad je na místě znovu zopakovat, že setrvačně se udržující mýtus o tom, že ke zmenšení počtu stran vede automa-

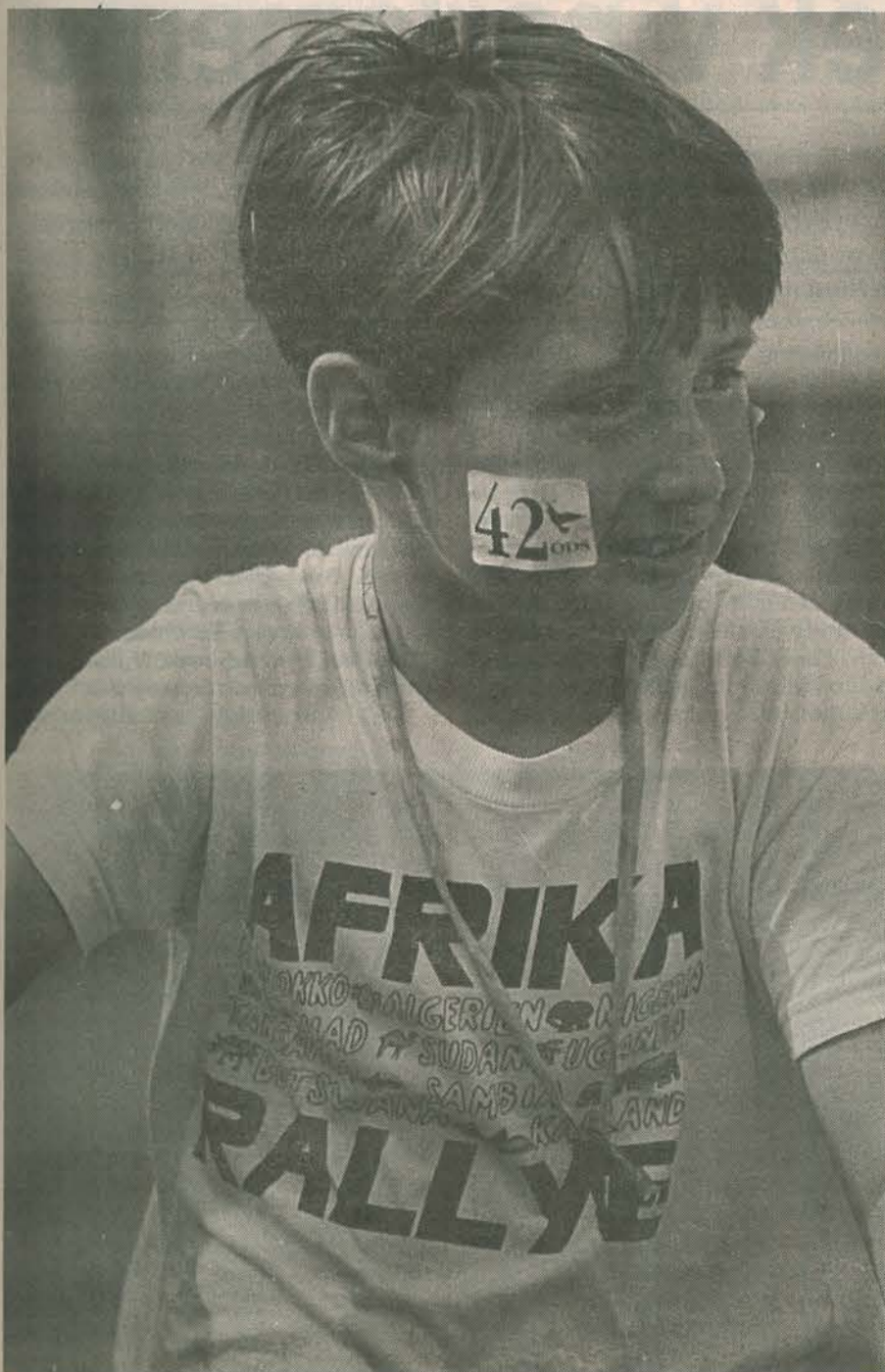
publicisté, lidé často poměrně mladí – a když už nemladí, tedy uvažující doktrinářsky – nahradili politickou představivost eschatologickou vizí. Sugerovali nám zdání, že naše politická scéna je arénou, kde se utkává Dobro a Zlo. Tak jako obyvatel ašského výběžku cítí, že ostatní končiny naší vlasti jsou na východ, přesvědčovali i oni, že kdo není s nimi, je proti nim, protože je »vlevo«. Tímto konfrontačním chováním diskreditovali pozici středu a s ní i možnost zahlédnout různé protiklady jediným klidným pohledem. Také ovšem vyvolali příkrhu názorovou polarizaci společnosti. Ta stojí před řadou problémů, a řešení některých má skutečně povahu »buď-anebo«. V situaci totální občanské války, byť jen verbální, je však praktické řešení jakéhokoli problému krajně obtížné. Situace v resortu zemědělství nebo školství budiž příkladem těchto obtíží v malém.

Když už se mají politické strany něčemu podobat, pak raději konkurentům v tržním prostředí než svárlivým náboženským sektám. Je mrzuté, je-li toto třeba připomínat právě pravici. Následky jejího nerovnovážného mesianismu nechaly na sebe čekat pouze do výročního trhu, totiž do voleb: absence středu a velmi početná levicová, resp. populistická opozice, nad níž má pravice převahu jen těsnou. Bude-li chtít směnit své Pyrrhovo vítězství za nějaké solidnější, bude se muset velmi rychle přiučít dvornějším způsobům chování. Bude to obtížné. Staronovým pravickým poslancům se bude těžko odvykat hřímavé rétorice a ti nově zvolení budou v pokušení ji odkoukat. Změnu stylu psaní některých pravických deníků (Český deník, Metropolitán) si zatím ani nelze představit.

Přesto pravici nezbývá než odložit optiku obyvatele ašského výběžku a nahlížet opozici diferencovaněji, s některými opozičními stranami (ČSSD, HSD-SMS, LSU) konzultovat, a některým z nich dokonce pomáhat, aby se usadily v oně středové pozici, uprázdněné Občanským hnutím.

VZPOURA DAVŮ?

Zůstaňme při tom, že volební výsledky jsou informací o tom, jak na tom jsme. Průnik Sládk-



kových republikánů do obou parlamentů budí proto mementem. Staropanenská pruderie našich médií jim bránila dostat se na obrazovku a nenechala je samotné sdělit, co jsou vlastně zač. Byla to chyba: poznali bychom je už dřív; stejně se tomu nevyhneme.

Republikány nevolili jen skinhedí, ale i spousta mladých nespokojenců, jimž se žádné jiné politické uskupění nevěnovalo a nepomohlo rozumět. Volili pana Sládka nejen proto, že si k nim zjednal cestu, ale i proto, že mají onen divoký, neorientovaný vztek, že se s některými hrozivými problémy zatím nepodařilo pohnout. Tato dosud neuspořádaná rozněvaná masa se formuje především tam, kde je to znát nejvíce, kde panuje ekodesperace, kde je mnoho Romů, z nichž se někteří chovají způsobem, jaký jejich okolí nemůže dlouhodobě tolerovat. Snad lze zobecnit: republikáni získávají tam, kde selhává výkonná státní moc.

Nyní se ocitnou na rozcestí. Budou se rozhodovat mezi bojem parlamentním a mimoparlamentním a zprvu budou jistě chtít obojí. Samotnému panu Sládkovi asi nějaký čas potrvá, než přijde na to, že řečnická bravura, již budoval na mítincích svých příznivců, se do parlamentu příliš nehodí; že dlouho nevystačí s oceněním typu »ten jim to dal«. Pokud na to sám nepřijde, svítne možná některému z jeho spolubojovníků. Uvidíme. V každém případě jsou republikáni v jistém smyslu přirozenou součástí našeho politického spektra, neboť jsou dědici oné tradice politického myšlení, pěstovaného po desetiletí o přestávkách ve fabrice, večer v hospodě, ale i leckde jinde.

KAŽDÝ ZA SVÉ – KAŽDÝ PO SVÝCH

Volby učinily zjevnou dosud latentní či spíše křečovitě zakryvanou vzájemnou odcizenost česko-slovenskou. Zdá se, že o povaze česko-slovenského vztahu dokáží Slováci pojednat realističtěji než Češi. Realističtěji, ne obratněji.

Mocenské hradní centrum? Ale ovšemže, i když nikoli nelegální. Moc Hradu byla dána přirozenou autoritou Václava Havla a zásluhami některých lidí z jeho nejbližšího okolí. Vidění Slovenska hradní optikou však bylo tradičně české, pražské – čechofederalistické. Psali jsme o tom v Přítomnosti opakovaně.

Diskriminace Slováků ve federálních médiích? Zajisté, důvody jsou tytéž. Od Masarykových časů nacházela česká strana na té slovenské spojence, kteří hovořili za slovenskou menšinu. Slovenské většině to nebylo vhodné. Tyto volby ukázaly, kdo je dnes onou slovenskou většinou.

Čeští projektanti ekonomické transformace nevzáli v potaz, zda Slovensko vystačí s dechem. Stejně jako v minulosti nechce být Slovensko ani dnes zapřaženo jako vlečný vozík českého pokroku. Nebyla to osobní dotčenost pana Mečiara, která způsobila prudký odstředivý pohyb slovenské scény. To jen slovenská většina si v takto disponovaném muži našla mluvčího svých obav, své nevole i své vůle jít si po svých i za cenu možných rizik.

Česká strana bohužel stále nerozumí. Neakceptovala očividnou zkušenost, že ke společenství dvou je třeba vůle obou, zatímco k jeho zrušení postačí vůle jednoho. A ta tu je. – Česká strana reaguje bohužel dosti neracionálně. Způsob jejího reagování na toto separační trauma může posloužit jako nástroj rozlišení. Česká pravice cítí přibližně takto: »Slováci jsou zlí. Když chtějí odejít, ať si jdou; však oni na to do-

stický většinový volební systém, je opravdu mýtem. Koncentrace probíhá hladce i v podmínkách proporcí systému – opět tu záleží na vztazích mezi stranami, na způsobech řešení konfliktů. Ostatně i v našem mladém a dosud se rodičím stranickým systému můžeme tendence ke koncentraci systému a generalizaci témat pozorovat na malých, i když veřejnosti dobře známých stranách, vnímaných spíše jako malebný kolorit politického spektra. Třeba Strana přátel piva a Nezávislá (erotická) iniciativa jistě nemohly doufat, že se přes omezující klauzule do zákonodárných sborů dostanou, a nedůvěřivý pragmatik si řekne, že jejich hlavní metou bylo přesáhnout onu magickou dvouprocentní hranici, za níž stát vyplácí příspěvek za každý odevzdaný hlas. Na rozdíl od minulých kampaní nicméně přátelé piva omezili reklamu pro svůj nápoj, zato kladli důraz na setkání, na společenství a možné porozumění všech lidí, kteří zůstali »normální«. A erotická iniciativa NEI ze svého názvu vypustila dráždivý přívlastek a zaměřila se na všeobecnou, nejen zdravotní osvětu. Při »normálním« vývoji se tento trend nezbytně prohloubí. Konečně přejímání požadavků menších stran do programů velkých stran také známe: restituce (v jiné terminologii) měl ve svých cílech v roce 1990 zahrnut pouze Svobodný blok, deobolševizaci (v jiné terminologii) pouze republikáni – tyto jejich programové body se dočkaly alespoň částečné realizace tím, že je převzaly parlamentní a vládní strany. Úspěch Sládkovy strany v nynějších volbách lze vysvětlit také tak, že tentokrát byl důraz v kampani kladen jinam – na souhrn frustrací z dvouletých přeměn.

K žádoucímu cíli koncentrace stranického systému, stabilní a efektivní vlády lze jistě také přistupovat tak, že si jej vynutíme – vyřazením nebo odříznutím jiných koncepcí a jejich stranického vyjádření, odříznutím se od zhořelého vlivu těchto koncepcí. Dějinná lest tu však spočívá v tom, že s největší pravděpodobností pak dospějeme k jinému cíli, než jsme si předsevzali. Nikdo nepodceňuje závažné problémy roztržité parlamentní scény v Polsku, komplikované navíc citlivými sociálními problémy. A v tom to vězí. Podstatou polského syndromu není skutečnost, že je v parlamentu zastoupen

velký počet politických subjektů, nýbrž to, že se díky momentálnímu stavu tamní společnosti mezi sebou jen stěží dokážou dohodnout. Čili situace by nebyla příliš odlišná, kdyby byly v Sejmu jen dvě nebo tři velké strany. A naopak v naší situaci se nemůžeme ubránit myšlence, že větší počet partnerů za jednacím stolem o státoprávním uspořádání by byl přinesl větší možnosti a zmírnil stávající napětí. Tím, že odpovědnost převzali jasní volební vítězové v českých zemích i na Slovensku – dva partneři se značně odlišnými koncepcemi, vystavení oné kýžené, ale zároveň problematické kontrole veřejnosti, vtiskuje jejich jednání značnou rigidnost: jakákoli vstřícnost vyvolává riziko přínést s sebou nálepkou strany slabé, nerozhodné a poražené. Větší počet jednajících subjektů by byl bezpochyby sice méně průhledný, chceme-li více politikářský, ale zároveň volnějši, pružnější a patrně plodnější. Právě v těchto ohledech se propad politického středu rysuje v dosud stěží měřitelném tragickém rozměru.

Jak jsme již na stránkách Přítomnosti uváděli, vztahy mezi stranami jsou v zásadě trojího druhu. Vztah čistě kooperace při základní programové shodě a malé osobní fevnosti mezi předáky (pak lze očekávat i organizační fúzi); dále vztah čistého konfliktu při vnímání konkurenta jako nepřítele, jehož je třeba vyřadit nebo zničit, protože realizace jeho zájmů vylučuje uspokojení mých zájmů (pak nemá smysl mluvit o spolupráci ani o demokracii); a konečně smíšené vztahy kooperace a konfliktu, kde pouze některé zájmy jsou v rozporu, takže je možné vzájemnou transakcí dosáhnout kompromisu chápaného nikoli jako vzájemná neutralizace, nýbrž jako hra s nenulovým součtem, v níž transakcí získávají všichni zúčastnění. A teprve tady, kde se hráči vnímají jako soupeřské, ale komplementární části jediné soustavy, začíná říše politiky a demokracie. Tedy tam, kde účastníci – řadoví straníci, ale tím více i jejich politická reprezentace – cílevědomě převádějí vztahy ryzího existenčního konfliktu alespoň na smíšené vztahy konfliktu a kooperace. A v tom nikdo nesejme odpovědnost z počinání sekretariátů klíčových stran.

V Přítomnosti jsme již také vzpomínali – a ji-

stě to nebylo naposled – slavný železný zákon oligarchizace zavedený klasikem politické sociologie Robertem Michelsem. Varoval před koncentrací rozhodování v rukou úzké aparátnické špičky na úkor volených funkcionářů a členské základny. U nás se kupodivu debaty na toto až příliš dobře známé téma ubíraly poněkud vedlejšími směry – k dilematu, zda strany, nebo osobnosti, s navrhovanou pseudoterapií většinového volebního systému. Třeba opakovat, že poslanec skládá slib ústavě a všem občanům a z tohoto hlediska jsou závazky jeho vlastní straně podružné. Tvrdit, že jsme opět volili strany, a nikoli poslance, je prostě nesmysl. Skutečnost, že strany rozhodují o zařazení na kandidátku a předkládají ji, organizují kampaň a pomáhají svým kandidátům informacemi, expertním a technickým servisem atd., nic nemění na prvotní vazbě poslance k celé polis. Je jasné, že se strany proti tomuto doktrinárnímu dogmatu vždycky bouřily a nějakým způsobem se je snažily obejít nebo anulovat jeho praktický dopad. Je však zneklidňující, že opět s odvoláním na takové jevy, jako jsou polský syndrom nebo množení parlamentních klubů, si ještě odstupující parlament sám sobě a svému nástupci uzákonil větší nehybnost a závislost na stranách. Novelizace jednacích řádů FS s ustanovením, že poslanec může být členem klubu za stranu, která ho na kandidátku zařadila, a nemůže být členem klubu jiného, vyhlíží zdánlivě jako náležitá snaha ukázat příliš individualisticky si počínající reprezentanty. Proslýchá se také, že mnohé strany navazují na tradici první republiky zejména v tom, že při zařazení na kandidátku vyžadují bíanco podepsanou demisi pro případ, že by reprezentant lidu odmítl stranickou poslušnost. Bude-li se tento trend prohlubovat, máme návrh. V rámci úsporných opatření státního rozpočtu by se vyplatilo zrušit veškerý nákladný provoz nejvyšších zastupitelských orgánů. Jejich agendu by mohlo nahradit malé výpočetní středisko, které by podle počtu mandátů jednotlivých stran zpracovalo stanoviska jednotlivých stranických aparátů k předloženým návrhům zákona a neomylně určilo vítězný návrh. I taková tradice se dá najít, byť bez computerů. Ve středověku.

Náš člověk v parlamentu

Povídání s Janem Sokolem (1936) lze bez rozpaků opatřit titulkem à la Grahame Greene. Je bezpochyby »náš« (redakční) nejen smýšlením, ale také proto, že v prvních číslech obnovené Přítomnosti působil v roce 1990 jako redaktor a poté alespoň jako autor, pokud mu na to vybyl čas. Od června 1990 do června 1992 byl totiž poslancem Federálního shromáždění a místopředsedou Sněmovny národů. Nyní Jan Sokol (OH) z parlamentu odchází – a stává se mimochodem posilou naší redakce. Ideální příležitost něco o parlamentu vyzvědět...

Odcházíš tedy z parlamentu, a to velice důležitého v našich dějinách. Odcházíš s pověstí bytostně konsenzuálního poslance... Jak je to vlastně s konsensem a konflikty v parlamentu?

Parlament není instituce odborná, nýbrž laická. Má sice zákonodárnou moc, ale to znamená, že by měl zákony psát. Jeho úkolem je dát zákonům takovou podobu, aby je společnost mohla přijmout, a také přijala. Proto je musí převýkat a strávit. A jako při trávení těla nejdřív potravu rozloží, a pak zase složí do sobě přijatelných proteinů, má při správném průběhu parlament předložené návrhy ze všech stran rozcupovat, vyzkoušet jejich odolnost, srozumitel-

nost, působení. Teprve potom může vzniknout souhlas, který má nějakou cenu. Pokud parlament něco jen tak »odmávne«, neudělal pro to nic. Bere zodpovědnost za něco, co nestrávil. Když se ovšem trávení ukáže být příliš složitě, řeči se vedou sem a tam, a pořád nikde nic, bude to buď tím, že předložená strava se prostě strávit nedá, anebo má parlament špatné zažívání. Teprve v tomto případě mohou nastoupit lidé, kteří mu trochu pomohou najít syntézu neboli konsensus. Mně osobně sice vždycky přispívali snahu o konsensus, ale já jsem se spíše snažil o věcnost v pevné víře, že teprve na jejím základě se konsensus dostaví. A z hlediska věc-

nosti se tento parlament může pochlubit výsledky až v nečekané míře. Třeba jen v počtu přijatých zákonů.

Opravdu chceš bilancovat tento parlament jen počtem odfajfkovaných návrhů?

To jistě ne. Nejde o počet, ale o radikální změnu právního stavu v naší zemi. Stihli jsme vybudovat slušnou konstrukci soukromého práva, takže je dnes člověk v této zemi nesrovnatelně méně závislý na státě, než byl před dvěma roky. A to považují za hlavní úspěch.

Troufnul by sis tedy tvrdit, že jsme již překročili kýženou hranici právního státu?

Když řekneme nahlas, že máme právní stát,



tak se každý člověk vzbouří a zcela oprávněně, hlavně proto, že nefunguje soudnictví, nefunguje vyšetřování...

Abychom to nesváděli na jiné instance, řekněme si rovnou, že se lidé domnívají, že ani moc nefungoval parlament. Třeba v tom, že nedokázal projednat a přijmout ústavu, což byl jeho hlavní úkol. Proč se to nepovedlo?

Hlavně proto, že jsme se za dva roky nedohodli, co a jaký stát vlastně chceme. Jinak se již spousta věcí změnila a ze staré ústavy toho mnoho nezbylo. Máme Listinu lidských práv, ústavní soud a spoustu dalších zásadních novinek. Nejvíce asi bohužel chybí to, co se začalo dělat od letošního ledna, tedy úprava vztahů mezi parlamentem, vládou a prezidentem. A právě tam není jasno, k čemu chce reprezentace dospět.

Součástí toho návrhu bylo i zřízení senátu, druhé komory. K čemu jsou dvě komory?

Dvě komory, dvojitý parlament mají – jak to známe z redakce – stejný smysl jako dvojitý čtení tiskových korektur: aby se vychytaly chyby. V klasické demokracii v plném rozkvětu záleží hlavně na tom, aby se nedělala zbrklá rozhodnutí. Záleželo na stabilitě a jistotě. V období, kdy je třeba zákony rychle měnit, je jednokomorový parlament lepší. I když musí občas svá rozhodnutí opravovat. Proto jsem se dva roky snažil, aby FS fungovalo jako jednokomorové. Časem bude ovšem druhá komora potřeba. Teď ještě by spíše překážela.

Chápeš parlament jako vzorek, nebo obrázek společnosti? Čím se od ní liší?

Parlament je jakýsi koncentrát, destilát, »spiritus« společnosti. Je to sbírka výrazných, nápadných lidí. Také proto je tam tak málo žen. Oproti všem přirozeným společenstvím, kde spolu lidé komunikují – ať je to zaměstnání, hospoda nebo spolek –, je parlament daleko pestřejší. Každého poslance na první pohled překvapí, kolik je tam lidí s názory nejen odlišnými, ale z jeho hlediska přímo nemožnými. Poslanec-začátečník je proto přesvědčen, že dobrá polovina jeho kolegů je tam omylem, ne-li podfukem.

Parlament se také liší intenzitou komunikace a konfliktů, která je pro většinu účastníků na samé hranici únosnosti. Třetí týden schůze už propuká ponorková nemoc. Stále visí ve vzduchu polarizace, protože na rozdíl od hospody se v parlamentu po rozpravě hlasuje. A to je to, na čem nejvíce záleží.

Poslanec parlamentu je také stále na očích, obklopen novináři, kamerami a mikrofony. Každý úlet se může dostat na veřejnost a kdejakou nehoráznost se člověk může proslavit. A konečně jsou poslanci – alespoň ti lepší – také zasvěcenci, kteří spoustu věcí vědí. Ledasčemu rozumějí daleko víc než lidé venku, se spoustou věcí si lámou hlavu. Mnozí cítí odpovědnost, musejí se rozhodovat v nejistých věcech, a dobře vědí, že výsledek může být všelijaký. Tenhle společně snášený stres stmeluje lidi do skupin přirozené velikosti, nějakých deset až třicet lidí, kdežto větší skupiny nemilosrdně rozkládá.

Parlament se jako celek postavil mírně řečeno nevstřícně k prezidentským iniciativám. Co k nim lze dodat?

V zásadě se dá říci, že kromě snad jediného (toho o prezidentských dekretech) měly všechny prezidentské návrhy dobrou logiku a opodstatnění. Základním problémem ovšem bylo to, že prezident tyto návrhy předložil parlamentu bez jakékoli přípravy a nesnažil se získat pro ně předem podporu v parlamentu.

Čili problém byl především v mechanismu jejich předkládání?

Ten byl důležitý. Vlastně se prezident pokusil udělat to tak, že přinese návrh, přečte ho, a parlament zvedne ruku.

Takhle to poslanci vnímali?

Ano. V první chvíli by snad parlament byl dokonce ochoten tu ruku zdvihnout, ale tím by to bylo horší. Když si pak všichni uvědomili, co se stalo, vzájemné vztahy už tím zůstaly poznamenány. Myslím si v této souvislosti dokonce, že zákonodárná iniciativa prezidenta je na škodu. Kdyby ji neměl, mohl by si prostě pozvat poslance, vyložit jim, o co mu jde, a někteří z nich by se toho ujali. Myslím, že by to šlo.



To bys ale z prezidenta udělal loutku nebo jakéhosi prosebníka...

Ne, tady jde o nezávislý vztah mezi parlamentem a prezidentem. Mám dojem, že nominální pravomoci prezidenta mu fakticky brání v tom, aby něco prosadil. Nesmíme zapomenout, že prezident je u nás volen parlamentem, takže zákonodárná iniciativa ho vlastně svádí na cestu, která nikam nevede.

Byla to tedy prezidentova vina?

Takto to nejde říci. Pravda, je tu ten psychologický efekt, že se parlament a prezident proti sobě poněkud naježili. A bezesporu se tu u poslanců projevil jakýsi parlamentní fundamentalismus. Třeba okleštění referenda nemůžeme svádět na nějakou slovenskou iniciativu, to bylo dílo české pravice, která proklamovala parlamentní absolutismus a v tomto duchu zablokovala třeba možnost rozpustit parlament, když se nepodaří sestavit vládu. Proti tomu se poslanci, jako Daniel Kroupa nebo Václav Benda, stavěli naprosto zásadně. A celkově nebylo skutečně dost chuti, naopak značná nechuť vytvářet ústavní pravidla.

Dobře, ale revize ústavy byla přece naprosto nutná, to si uvědomovali přece všichni?

My jsme nakonec zvolili jinou cestu, které si málokdo všiml. Prostě jsme z té ústavy vykusovali kousky, které jsou celkem nekonzistentní, a ty se postupně zpracovávaly a přijímaly. Posledním z nich byla právě tato kodifikace vztahů mezi parlamentem, vládou a prezidentem. Osobně jsem se domníval, a se mnozí jiní, že se to dá ještě udělat. A hlavní příčinu, proč se to nepodařilo, nelze hledat v česko-slovenských vztazích, ale v silné rozdílnosti představ, jak by takový vztah měl vypadat. Někteří poslanci navrhovali například kancléřský systém. Prostě představa byla příliš mnoho, takže se nakonec nepodařilo nic. Ztroskotalo to vlastně na maličkostech.

Hrály v tom úlohu i blížící se volby?

Samozřejmě. V některých stranách se prosazovala představa, že prostě příští volby vyhrájeme, a pak tento problém prostě sfoukneme. Mnozí si opravdu mysleli, že po volbách všechno půjde jako po másle. Ve skutečnosti, podle mého názoru, to po volbách nepůjde vůbec.

Co si myslíš o mimoparlamentních aktivitách, jako jsou masová shromáždění atd.?

Velká politická shromáždění mimo volební kampaň jsou něco jako stávkový. Je to bezpečná známka toho, že něco není v pořádku. A to i v případě, že někdo podporují – tím spíše, když vykonávají nátlak. Prakticky je to výraz netrpělivosti s demokratickými postupy a v neklidných dobách snadno zneužitelný nástroj demagogů. Tudy cesta nevede.

Myslíš si, že byl parlament ve své činnosti zatížen určitými rezidui minulosti, třeba apatického, pasivního parlamentu minulých desetiletí?

Určitě. Minulost tu byla přítomná, ale neřekl bych, že v pasivitě parlamentu, ale v představě o tom, co to parlament je.

To by určitě stálo za rozvedení.

Například: Poslanci se zuřivě bránili zrušení svých »prokurátorských« pravomocí. V komunistickém systému se faktická bezmoc parlamentu kompenzovala privilegiem každého poslance kamkoli přijít a do čehokoli štourat, vyžadovat jakékoli informace, předkládání libovolných dokumentů.

Je tato pravomoc nějak pojmenována?

Není, snad to ze zákona o poslancích spadá pod kontrolní činnost poslance. Ne tedy parlamentu, ale jednotlivého poslance. Přes všechny expertizy a kvalifikovaná srovnání s jinými parlamentními systémy se nám tuto pravomoc nepodařilo odbourat.

Souvisí s tím i snaha žárlivě strážít imunitu?

Bezpochyby. Dnes je poslanec imunní i vůči policistovi na křižovatce, což se může zdát směšné, ale je to tak. Imunita se rozšířila i na dopravní přestupky. Zdá se mi, že i v tom jsou jakási rezidua osoby zvané komunistický poslanec.

Když odmyslíme setrvačnost komunistické éry, nepůsobí tu také nějaká tradice prvorepublikánského parlamentu, nějaký tradiční syndrom české parlamentní scény?

To si nemyslím. Přímou zkušenost s parlamentem první republiky nikdo nemá. Zato socialistická ústava dávala parlamentu ohromné pravomoci, které vlastně držel na uzdě pouze článek IV., o vedoucí úloze strany. Nominálně šlo vlastně o extrémní parlamentarismus. Když ten článek IV. odstraníte, zůstane vám vlastně krajně slabá a bezmocná vláda ve vztahu vůči parlamentu. Parlament třeba může odvolat kteréhokoli ministra, což je teoreticky možné jen v několika zemích a nikde se to v praxi nedělo. Naopak předseda vlády nemůže se svým ministrem udělat bez souhlasu parlamentu vůbec nic. Nemá vůči kabinetu žádné pravomoci, a na oplátku parlament může vrtat do každé vládní aktivity.

Nepramenily právě odtud představy, že vláda je téměř zbytečná a že si poslanci budou vládnout sami?

Jakási snaha zasahovat do exekutivy ve všech ohledech tu byla dosti zřetelná. I v zákonech, vždyť každý vládní návrh se s chutí přepracovával...

Svou roli tu možná hraje i určitá »xenofobie« vůči politice mimo parlamentní zdi, ne?

Něco takového. Reziduum komunismu je i ona všeobecná nedůvěra ke komukoli, koho osobně neznám. Když ho neznám, bude to nej-

platí.« A připomíná Slovákům, co všechno je čeká. Není to gentlemanské, ale hlavně to není prozřívavé. – Česká levice naznačuje přibližně toto: »Za rozpad státu může pravice.« Neobviňuje pravici za emancipační proces, který se v slovenské společnosti prosazuje, ale za rozpad státu, tedy za důsledek; s touto formulací se dá totiž cosi vydělat.

Obojí postoj má společného jmenovatele: nechotu akceptovat slovenský emancipační proces. V jejím podloží nacházíme též československý blud, tedy pojmání slovenské substance jako součásti, jako prodloužení či jako variety substance české. V současné i budoucí situaci se může stát nám Čechům osudným. Pravicové »jen ať si jdou, však oni na to doplatí« Slovákům v odchodu nezabrání, ale zasévá sítě příštího česko-slovenského nepřátelství. – Levicové obvinění pravice z rozbíječství může být preludiem velmi nebezpečné hry, kdy levice nabídne zachování federace pod rudou vlajkou a kdy sentimentální československé smýšlející česká veřejnost tuto nabídku přijme. Doufáme, že buvolí mečiarovská důslednost spolu s účelovým klausovským pragmatismem nás uchrání před takto neslavným koncem.

Jakkoli to zní paradoxně, pokládám za nejpraktičtější, nejužitečnější český postoj tento: akceptovat slovenskou emancipaci a současně Slovákům fandit. Připouštím, že je to vlastně heroismus.

ŘIDIČE ZA JÍZDY NERUŠITI!

Jednání o příští podobě českomoravského a slovenského prostoru se za českou stranu ujala ODS. Dělá to jak nejlíp umí a nedělá to úplně špatně. Je to pro ni křest ohněm. Bývalo by lépe, kdyby pan Klaus strpěl vedle sebe kromě pana Zieleniece ještě několik takových rozvážných mužů, alespoň by dnes nebyl na to všechno sám. Vedle statných místopředsedů uvítali bychom v čele i více expertů typu Ivana Kočárníka či Jana Stráského.

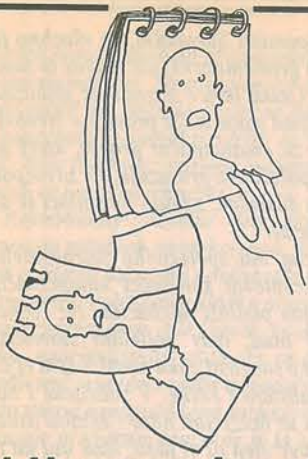
Levicový povyk na téma »ODS nemá mandát na rozdělení státu« není na místě. ODS se musí postavit čelem k problému v jeho skutečné, tedy úplné podobě. Je v podobné situaci jako reprezentace státu, který se ocíl ve válečném stavu. ODS jistě není reprezentací takového státu, ale my jinou prostě nemáme. Určitě by neškodilo, kdyby si odpustila extempore toho druhu jako to na českobudějovickém náměstí, kdyby tedy bylo její chování ryze věčné. Doufáme, že jí to česká veřejnost časem dovolí.

Pan Klaus je sice nesporným vůdčem českých voleb, ale je dosti těch, kdo ho příliš nemilují, dokonce i mezi tou slabě nadpolovičnou českou pravici. Nelze vyloučit, že kdekdo má chuť využít jeho nynější náročné situace a zchládit si záhu. Proto je třeba připomenout: pan Klaus nyní sedí za volantem autobusu, v němž se po velmi kostrbaté cestě vezemí všichni. Je možno i radno sdělovat mu věčně a zdvořile, v čem si podle našeho názoru nepočiná správně, ale není rozumné v takové chvíli štoupat řídiče do lokte nebo mu bušit do zad. Stačí si představit, kdo asi by ho za volantem rád vystřídal.

A pokud jde o Václava Havla, je jasné, že v pretendování na funkci českého prezidenta nemá sobě rovného. »Federální prezident« bude ex definitione prezidentem dočasným a slabým asi jako zimní král. Přiznám se, že bych mu přál důstojnější roli.

Petr Příhoda





Zklipované volby

Máme za sebou nejen volby, ale také další zkušenost s volební kampaní. Televize jakožto nejžhavější prostředek masové komunikace se v ní omezila (vlastně byla omezena zákonem) na předvádění volebních videoklipů.

Upozornili jsme již (viz Přítomnost 4/1992, s. 30), že videoklipy jsou velmi účinným prostředkem eliminování racionality v lidském jednání. Směřují hodnotově orientace lidského života do nesložitého jednodimenzionálního diskursu, založeného na nějaké prosté představě, bez potíží uchopitelné a osvojitelné.

Jestliže jsme se však koncem roku 1989 přihlásili k politickému modelu, v němž občané periodicky a s nejvyšší mírou racionality a zodpovědnosti k sobě samým volí ty, kteří je budou po dobu volebního období zastupovat a kteří jim »budou vládnout«, pak zprostředkovávat jejich výběr žánrem zvaným klip je – pokud to s volbami myslíme vážně – kocourkovská inovace ve Zvonokosích.

Podíváme-li se na jednotlivé volební programy očima videoklipů, vznikne dojem, že všechny strany – až na drobné výjimky – šly za stejným cílem. Otázkou tedy je, jak mají svého voliče získat, když jedině, co konec konců mohou dokázat, je, že jsou stejní než jiné. Jestliže se tedy rozdíl mezi jednotlivými stranami takto jeví stejně zanedbatelné jako třeba mezi prášky na prání, stávají se volební videoklipy v racionální volbě neintencí adekvátní formou volebního boje. Proč? Protože účinně, racionálně čitelně a podle pravidel zprostředkovávají emoce.

Zkusíme-li si totiž položit otázku, jaké významy se nám pomocí klipů vloudily do bytu, co jsme se dověděli o těch, kteří nás budou reprezentovat, těžko se ubráníme pocitu, že žej ziskových poznatků bude chudá argumentačně, zato však bohatá dojmově.

Oblíbeným prostředkem volebního jazyka bylo ostentivní definování kandidáta politické strany (definování ukázkami, při němž není nutné význam vysvětlovat). Kandidáti byli předváděni na předvolebních shromážděních, v televizi, na plakátech, letáčcích, propagačních výrobcích atd. Význam tohoto znaku volebního jazyka ovšem nebyl dán jen identitou kandidáta, ale i tím, jak je ukazován, jak je zobrazován. Tak si letošní klipy líbovaly ve zdůrazňování pracovitosti kandidátů. Kandidáti promlouvali z obrazovky, když byli odstoupili od skupinky vážných pánů v oblecích, opírali se o symboly resortů, které jako ministři dosud spravovali (například o policejní vůz), jukali na diváky zpoza počítačů, hald papírů, hlásili se ze shromáždění a veřejných vystoupení... To vše, bez ohledu na to, co říkají, jako by napovídalo: jsou to lidé, kteří se na svých místech nebudou flákat. Nežklil nám sice tak úplně přesně, co budou dělat, ale měli jsme si být jisti, že to budou dělat profesionálně a s vervou.

spíš nespolehlivý člověk nebo přímo pacholek. Takže třeba při volbě soudců ústavního soudu měli poslanci šanci projít, ale neznámí lidé, třeba nepochybní odborníci, už těžko. A totéž se týká příznání nějakých pravomocí komukoli jinému. Třeba obecní zastupitelstva jsou v naší zemi kvalitnější a práce schopnější než cokoliv jiného. Parlamentní nedůvěra vůči nim, žárlivost a neochota na ně nějaké pravomoci přenést, byla však paušální a trvalá. Jakási presumpce viny.

Jedna z věcí, které se – zdá se nám – příliš nepovedly, je lustrační zákon. Proč jsi pro něj hlasoval?

Protože jsem si uvědomil dvě věci: že se s tím musí něco udělat a že když se za rok nevymloulo nic lepšího, je třeba udělat alespoň tohle. Když přišel vládní návrh, nepodařilo se mi bohužel přesvědčit kolegy, že trvat na principu individuálního usvědčení každého je nereálné...

Nicméně jediné použitelné.

To je jistě čistý princip, ale vládní návrh mluvil o těch, kdo porušovali lidská práva. Jenže lidská práva, to není trestní kodex – usvědčit někoho z porušování lidských práv je nadlidský úkol. Druhou možností bylo přijmout ne zcela čistý princip paušálního přístupu a snažit se pečlivěji vymezit, koho se bude týkat. To jsem považoval za správnou cestu.

Takže se ti jeví nečistá ta cesta, která by postihla milión osob, ale zdůvodnitelná ta, která definuje třeba osmdesát tisíc postižitelných osob?

Asi tak. Největší smůla je, že se to pořád směšuje. Ten zákon nikdy nemůžeme obhájit jako potrestání, pomstu, nebo dokonce výkon spravedlnosti. To je nesmysl. Ale jako dočasné preventivní opatření na ochranu a obranu státu se to obhájit dá, samozřejmě s tím, že by tam měla být možnost rekursu – odvolání a obhajoby.

Přesto připomínáme obavy Hannah Arendtové, že si také někdy někdo může demokraticky odhlasovat, že je vhodné preventivně a na ochranu státu nějakou sociální skupinu zlikvidovat.

Kdyby šlo o vyhlazení, je to opravdu něco jiného. Ale tady mluvíme o vyloučení, na dobu pěti let, z vyšších funkcí státní správy. A nejde o sociální skupinu, ale o lidi, kteří někdy vstoupili, něco podepsali, s něčím souhlasili.

Sociální skupinou jsou ale také »účastníci letecké katastrofy«, bez ohledu na své členství v podskupinách »přeživších« a »nepřeživších«. Samozřejmě i tady jde o lidi, kteří s něčím souhlasili nebo podepsali, třeba si koupili letenku. Ve vašem zákonu jde však hlavně o vyřazení těch lidí ze sociálních vazeb...

Ne, kdepak, nejde o sociální vazby, ale o výkon státní funkce...

Nicméně třeba v resortu ministra Vopěnky byli lustrováni i vedoucí školních jídelen.

To je právě to, o čem mluvím: když se skupina vymezí příliš široce, je to absurdní. Těžko vysvětlíte někomu, že vedoucí školní jídelny může zvrátit demokratický režim. Tady se udělala chyba a vidím to i jako naši chybu.

Třeba v Německu po válce byly jasně vymezeny denacifikační linie, a přesto se řada problematických osob hladce přesunula do hospodářské sféry. Jak to vidíš u nás?

U nás tomu nefikáme hospodářská, ale soukromá sféra; samozřejmě se tam okamžitě přemístila řada problematických lidí. Tomu se zabránit nedá. Ale když mluvíme o lustračním zákonu, třeba připomenout, že v jeho motivacích byl i generační problém, touha mladších lidí dostat se na místa, která jsou jinak beznadějně obsazena těmi staršími. A to i v průmyslové a hos-

podářské sféře. Opět se dostáváme k problému kulatého čtverce. Na jedné straně musíme přiznat, že je řada lidí postižena zbytečně, na druhé straně se lidé bouří, že se na lokální úrovni nic nezměnilo. A to je vážný argument, parlament musí něco takového registrovat a všimnout si toho.

Hm, lidé dost často požadují sesazení nebo potrestání těch ostatních, někdy pravda v drastičtější podobě. Mao Ce-tung poslal disidenty na převýchovu do vesnických komun, Franco je vyházel z magistrátů a ze škol, bez nároků na penzi...

Ani jeden z nich to neudělal formou zákona, což je důležitý rozdíl...

Franco na to měl »zákon o politické odpovědnosti« z února 1939. Také zůstal v účinnosti pět, respektive šest let, někdy do března 1945, ale jeho následky musel odstranit král Juan Carlos o několik desítek let později svými rehabilitačními dekrety. A Maovi také Všečínské shromáždění lidových zástupců jeho postup schválilo, i když v půvabnější terminologii. S kategoriemi, jaké schválil náš parlament (bývalí tajemníci jakési strany, členové Lidových milic, spolupracovníci kohosi), je téměř trapně srovnávat maoistickou terminologii »lidé kráčející kapitalistickou cestou... příšery, šeredy a špatní lidé...«

Tak to lustrační zákon neříká, ale někteří poslanci si to tak určitě představovali a představují. Snad teď, po zveřejnění seznamů, trochu vystřízliví.

Vraťme se k parlamentnímu tématu. Mívají jsme pocit jakéhosi chaosu. Zásadní pozměňovací návrhy se předkládaly v plénu na poslední chvíli. Lze to připsat na vrub úsilí vytvořit za každou cenu Parlament s velkým P, nebo to spíše souviselo s nezkušeností a malou kvalifikovaností?

Myslím, že chybělo to, čemu Němci říkají »Meinungsbildung« – vytváření mínění, a ovšem čas. Parlamenty se ve světě v tomto ohledu samy disciplinují, což nelze u nás zatím očekávat. My jsme chtěli takovou kázeň zakotvit do jednacích řádů, ale nepovedlo se to. Opravdu, pokud chtěl někdo vnést nějaké změny, nevyplácelo se argumentovat v příslušném výboru, ale na poslední chvíli v plénu razantně vystoupit jako osamělý střelec a zničehonic vystřílet, pokud možno zastrašit eventuální odpůrce nějakou hodně demagogickou dávkou. A často to prošlo.

Chceš říci, že parlamentní kluby či stranické frakce fungovaly naprázdno?

To jistě ne, i když trvalo nějakou dobu, než se práce zaběhla a frakce si pořídily kvalifikované zpravodaje. Většinou to fungovalo. Ale občas nadejde okamžik, kdy se poslanci zaseknou, řeknou si, tady nejde o odbornost, ale o princip, a sebekvalifikovanějšího zpravodaje prostě neposlouchají. Smířme se s tím, že je to asi normální, ale zůstat by při tom nemělo.

Jak se vůbec díváš na tu krátkou dvouletou lhůtu, která byla parlamentu vyhrazena?

Byl to akt jakési revoluční velkorysosti, sebeomezení. Byl ovšem založen na realistické úvaze. Bylo jasné, že tento parlament déle nevydrží. Kdyby bylo delší volební období, vznikl by přinejmenším na Slovensku takový konflikt, že by nebylo možné vyhnout se předčasným parlamentním volbám.

Rozpadly se ovšem také původní struktury, které parlament utvářely, i zde bylo zaděláno na konflikt...

Možná by rozpad vítězných hnutí probíhal pomaleji, kdyby bylo volební období delší.

A ještě počátkem května 1992 se v parlamentu podařilo přijmout ústavní změny, což nikdo nečekal.

Jaké máš mínění o složení nového parlamentu?

To je těžké říci – je tam 75 procent nových poslanců. Tedy stejná výměna jako v červnu 1990.

Dobře, ale co ta příšerná polarizace?

Mám pocit, že polarizaci připravovaly všechny sdělovací prostředky a že to bylo pro volby, totiž pro levicové i pravicové strany, užitečné, životně nezbytné. Byl to přímo základ volebního úspěchu. A strany středu tomu pomohly, protože se nedokázaly dohodnout.

Ale přece nemůžeme datovat polarizaci až od volební kampaně?

Samozřejmě, ta se projevovává už dřív. A v podstatě jsou na ni dva recepty. Buď se jí bránit, nebo ji do jisté míry přijmout. Rozhodující okamžik například nastal, když vznikla pravice, která se vlastně chovala jako opoziční. Jednalo se tehdy o to, jestli se jí má otevřít cesta k parlamentním funkcím, které byly obsazeny lidmi populárními z dřívějška, často disidenty a reprezentanty středu nebo levice. Já osobně jsem se snažil, aby se k těm funkcím pravici cesta otevřela, čímž se polarizace mohla zmírnit. A snad díky tomu byl parlament až do konce svého období schopen jednat.

Ta polarizace je nyní bezpochyby nevidaná, ba extrémní. Mluvíme o propadu politického středu. Myslíš, že to přinese nějaké komplikace? Třeba p. Sládek se netají úmyslem, že on bude tím jazýčkem na vahách.

Ano, mně se zdá, že to, co prohrálo, je trpělivost. Výsledek voleb je hlavně vyjádřením netrpělivosti a touhy, aby nějaká silná ruka rychle učinila, co je třeba. Je to iluze, ale posouzení nechme dalšímu vývoji. Pro parlament myslím bude hlavní, zda se najde pár zkušených a obětavých lidí, kteří budou schopni formulovat politické centrum a přijmout odpovědnost.

Mluvíš o stranách, nebo osobnostech?

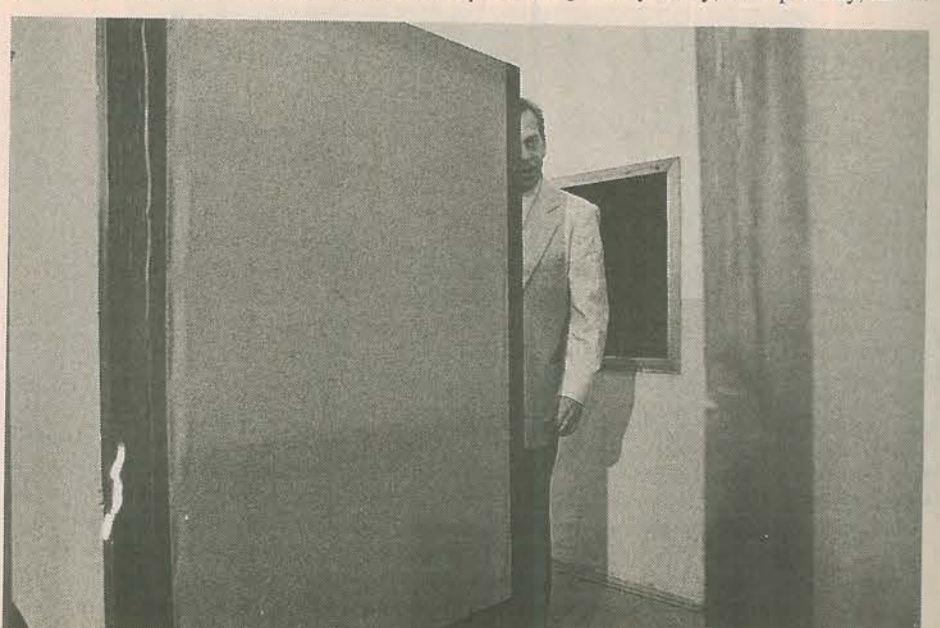
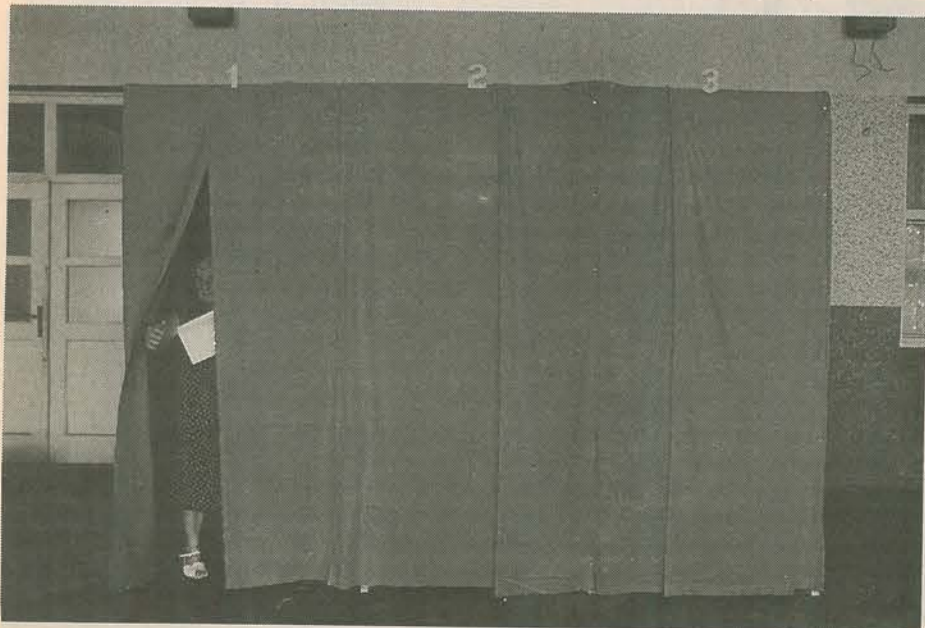
O obojím. Lidři vědí, že k něčemu takovému musí dojít, i když o tom nemluví. Je otázkou, zda budou mít dost síly k prosazení. Tím nemám na mysli, že by lidé měnili politické názory, ale začnou se jinak chovat, uvědomí si, že je zapotřebí dosáhnout obhajitelných výsledků.

Jenže se zdá, že právě toto vědomí – vědomí věcnosti a odpovědnosti – scházelo a bylo příliš často nahrazováno pustou rétorikou.

Ano, to je pravda. V parlamentě měli neúměrnou váhu lidé schopní bombastických formulací. Taková řeč má při dosavadní slabosti politických postojů, při nejistotě většiny poslanců účinky přímo zničitelské. Když se třeba řekne, že zákon o strategickém plánování je »dračí vejce«, je ten zákon vlastně odpraven. Stejně jako když nějaký rétor horlí, že vládní návrh lustračního zákona je zákon na ochranu StB, nebo když poslanec Zeman žádá, aby byl seznám StB okamžitě zveřejněn, a kdo je nesouhlasí, ten jej vlastně chce utajovat... vůči tomu všemu je třeba značné odvahy k oponování. A nešlo jen o Zemana, takhle mluvili třeba i Bratinka nebo Benda. A ovšem poslanci komunističtí.

Lze nějak postihnout principy takové parlamentní rétoriky?

Mám dojem, že to není otázka řečnického umění. Hlavní je schopnost vytvářet jakési slovní šrapnel. Například slovo »bolševický« nebo »estébák«, nebo to »dračí vejce«. Ať se nalepí k čemukoli, je ta věc vyřízená. Hned po volbách 1990 se pokusily strany, které prohrály, mluvit



o »nové totalitě« – to byl také takový krásný šrapnel, ale nebyla správně připravená situace, aby všichni zareagovali, aby to mělo efekt.

Budme osobnější. Konsensuální politik Sokol platí za charakteristického reprezentanta »liberální politiky« či »politiky středu«. Ať si o ni myslíme cokoliv, faktem je, že propadla...

Já jsem nešel do politiky s nijak zvlášť propracovanou teoretickou nebo myšlenkovou výstavou. Moje hlavní myšlenka byla, že česká politika se vždy pohybovala ode zdi ke zdi. Byla tu taková myšlenka, původně od Emanuela Mandlera, a my o ní jakožto o českém radikalismu velmi mnoho přemýšleli a psali. Říkal jsem si, že v politice je třeba osobního nasazení právě k tomu, aby se extrémní tlumily. Ten pohyb ode zdi ke zdi jsem se snažil celé dva roky v parlamentu zmírňovat, takže mi to vyneslo i pěkný článek v »Rudé krávičce«, kde se o mně psalo jako o známém ochránci komunistů.

Jak se s tímto náhledem díváš na nejbližší vývoj politiky v Čechách? Nejsi zneklidněn?

Rozdělování společnosti postoupilo opravdu daleko, ani ne tak v politické rovině, jako ve veřejném mínění. Vladimír Mečiar je vlastně dnes

v Čechách něco jako »nedotýkatelný« v indickém smyslu. A přitom je tu, vyhrál volby.

Jak posuzuješ fundamentalistické tendence polarizujících se politických bloků?

Nezdá se mi to aktuální, myslím, že jde o rétoriku. U předsedy Mečiara nelze mluvit o fundamentalismu ani o extrémismu. U předsedy Klause je to v pozadí, určitá tvrdá a úzká doktrína, ale navenek se chová velmi pragmaticky.

A nezdá se ti fundamentalistické ani jejich jednání o státoprávním uspořádání?

Naopak. Projevila se v něm obrovská ochota jednat. Předseda Klaus si dal nejprve záležet na tom, aby se jeho první vystoupení co nejméně podobalo těm předchozím. Aby bylo patrné, že teď je všechno jinak. Žádné Papierničky, žádné dvojdomky, bude to všechno rychlé a veřejnost se o tom dozví všechno, vše se bude odehrávat před vašimi očima! To byl velmi účinný tah, Mečiar na to velmi nerad nakonec musel přistoupit, a vyřídil si zlost na novinářích. Ale v druhém kole se už ukázalo, že se vlastně jedná o dvojdomku. To, že Klaus bude předsedou české vlády, znamená fakticky dvojdomek. Tím se splnily slovenské požadavky po silných republikách a víceméně

deštníkové federaci, o symetrii federace – hádat se budou republiky, a ne republika s federací. Republiky budou jednat mezi sebou přímo a federace odkývá to, na čem se dohodnou. To společné by se ovšem mohlo nakonec redukovat jen na hromosvod. A to je stará Mečiarova taktika, že federace je hromosvod na všechny neúspěchy.

Když ale zůstane jen ten hromosvod, může nakonec vnitřní dynamika vyústit v jugoslávský model...

Mohla by, kdyby se nepostupovalo právě touto cestou. Tady je důležitý krok k dvojdomku. Když to půjde přes něj, může i rozhodnutí probíhat v klidu a eventuálně se může i podařit nějakou tu malou federaci udržet. V Jugoslávii se rozdělily kompetence tak, že Srbsko bylo schopné kazit měnu Slovinsku. To byl ten nejzávažnější konflikt, že Srbsko exportovalo do Slovinska inflaci. Jugoslávie před rozpadem už byla konfederace s nevyjasněnými hospodářskými, finančními vztahy. Tohle se připustit nesmí, ale to si už pan Klaus ohlídá.

Doufáme. A děkujeme za rozhovor.

Ptali se Jiří Kunc a Jan Vít

Není prezident jako prezident

Blanka Říchová

Factum est illud: fieri infectum non potest. Přeme se, už se nemůžeme nepřít. Přeme se o všechno. O to, co bylo, o to co je, a hlavně o to, co bude. Už jsme si spočítali – ostatně, než bychom to nepřepokládali – že se ve Federálním shromáždění jen stěží dohodneme. A tak se přeme. Koho to ještě překvapí? Vítězství předsedy Mečiara a Klause se dalo nejen tušit. Pravda, procenta mohla překvapit. Ale jinak? Od počátku bylo jasné, že odchod Vladimíra Mečiara ze slovenské vlády neznamená jeho odchod ze scény politické. Realisté již tehdy poukazovali na neúprosnou logiku: odsun kohokoli z rozhodování, zvláště v tak napjaté a komplikované situaci, v níž jsme se po listopadu ocitli my, může znamenat jediné. Dát mu šanci, aby využil toho, že se stal ne z vlastní vůle opozicí. A Vladimír Mečiar toho využil. Ukázal, že není a nehodlá být pouhou osobou, pouhým jménem na listopadové politické scéně, náhodným jedincem, kterého vynesla doba. Ukázal, že je osobností a že se jako každá osobnost ne tak snadno vzdává. Nemusí se nám to líbit, ale je to tak. Dostal šanci, proč tedy vyčítat Slovákům? Vybírali z toho, co měli na výběr. I my, čeští voliči, jsme jednali stejně. A světe div se, i my jsme vybírali stejně. I my jsme zvolili jednou třetinou odevzdáných hlasů silnou, výraznou osobnost. A teď se přeme. Factum est illud...

A aby se kruh uzavřel, přeme se po vzoru ná-

mi zvolených osobností o osobnost další – Václava Havla, t. č. prezidenta České a Slovenské federativní republiky se sídlem na Pražském hradě, přechodně na hradě bratislavském. Logický kruh se uzavřel. Byl to právě on, kdo volal po silných osobnostech. Nezávidím mu. Dostat se tak snadno do rukou jiných, byt silných – a proto kvalitních, myslí si někteří – osobností nemůže být nic příjemného. Factum est illud! Ale muselo to být? Těžká odpověď. Přesto jsem přesvědčena, že mnohé již dlouho jasně ukazovalo, že námi nastoupená cesta se této zákrutě nevyhne. Když Václav Havel předkládal Federálnímu shromáždění své návrhy, obsahoval jeden z nich řešení, které mělo zabránit neprůchodnosti návrhu kandidáta na prezidenta. Ona třipětinová většina, nezbytná ve všech sněmovnách, mohla vyhovovat jen monopartijnímu systému. Prezident předkládal i další návrhy. Tušil a viděl díky lidem kolem sebe, že institucionální funkční parlamentní systém nemůže uchovávat atributy zděděné po systému s vedoucí úlohou jedné strany. Tušil a viděl, a přesto neviděl dost. Factum est illud... Kde tkví chyba, že se stalo? Mohlo se nestát?

Základní námitka zní: Václav Havel předkládal návrhy jako prezident, a neuvědomil si, že je prezidentem v systému parlamentním. Chtěl změnit disfunkčnost systému vyztuženého jedinou vládnoucí a všemocnou politickou stranou,

ale přehlédl maličkost, že chce-li systém změnit, musí – je-li iniciátorem navržených změn – přijmout logiku měněného systému. Že by podcenil soupeře – parlament? Nebo přecenil váhu své osobnosti uznávané stále zřetelněji více v zahraničí než doma, myslíme-li v rozměru celé ČSFR? Při vši úctě a s vědomím všech složitostí nelze souhlasit. Rozhodne-li se prezident republiky pozměnit pravidla hry, nemůže přistupovat ke svým spoluhráčům z pozice mimo-systémové. Systém se dá měnit pouze zevnitř. Jistě, už slyším námitky, že je nelogické tvrdit, že ztroskotal, protože byl vně systému. A přesto trvám na svém – neúspěch, protože se svými požadavky přicházel odjinud. Proto také, trůfám si tvrdit, ani uspět nemohl.

Vezměme příklad ze života. Ne každý majitel řidičského průkazu musí být dobrým řidičem. Každý však, dříve než zasedne za volant, musí znát pravidla silničního provozu. Nezná-li je, dříve či později na to doplatí. V tom lepším případě sám, v tom horším s ním i mnozí jiní. Všichni to víme a většina z nás to akceptuje. Pokládáme za přirozené, ba nutné, aby se těmito pravidly řídili i ti, kteří se je chystají změnit či upravit. Jediné tak lze zabránit kolapsu, jenž by zákonitě následoval poté, co bychom přesunuli značky na opačnou stranu vozovky a nesdělili řidičům a chodcům, že hodláme následovat své ostrovní sousedy. Budeme-li jednat jinak, mohou být naše motivy jakkoli dobré a ve svém důsledku prospěšné, a přece neuspějeme a nebude to vina jiných. Tvrdím proto, že nabídnout našemu Federálnímu shromáždění – ať je jakékoli – návrhy týkající se změny vztahu mezi ním a prezidentem bylo možné pouze takovým způsobem, který by byl pro tento nejvyšší zákonodárný sbor přijatelný. Každý parlament se brání. Už z podstaty své existence se brání a nelze se mu divit. Měl by být dokonce alespoň v tomto pochválen. I když dodatečně to příliš nepomáhá nikomu z nás. Odmítnutím, nepřijetím nabízené formy změny parlament prokázal, že má životaschopnost, že dokáže rozpoznat úlohu, kterou v systému hraje, a řídit se pravidly systémem určenými. »Dejte parlamentu, co jeho

Důležité je, že pokud si nebudeme klást otázku, co který znak znamená, slijí se nám významy volebního jazyka v pocit, který je sice emocionálně silný, ale ještě předjazykový, nedá se zformulovat a nedá se racionálně kontrolovat. Jazyk voleb je také zajímavý tím, že nekonstatuje, ale vyzývá a přesvědčuje a je vůbec všestranně agresivní. A přitom nepřikazuje a neapeluje přímo, ale zprostředkovává, přes hodnoty, které jsou integrální součástí lidské osobnosti a které lze k apelům využít. Proto tolik stran vsadilo na probouzení kladných emocí osvědčenými způsoby – například demonstrací kladného vztahu ke zvířatům. Mazlí-li se kandidát s hříbětem, sděluje tím svou pozitivní orientaci (opak hesla »kdo nemá rád zvířata, nemá rád lidi«), a kreslí v naší mysli svůj obraz jako přijatelný. Předpokládá se přitom, že se tento obraz vytvoří přímo, bez racionalizace jazykem. Protože kdybychom měli fakt, že kandidát hladí hříbě, poměřit tím, nakolik ho tato skutečnost kvalifikuje pro práci v parlamentu, těžko bychom si jednoznačně odpovídali na otázku, zda má být poslancem přítula.

Jazyk voleb tedy přistupuje ke svým apelům nepřímou, indirektně. Nejprůhlednější v tomto smyslu byl volební jazyk Nezávislé erotické iniciativy, který pracuje se sexuálním pudem. Je těžké najít člověka, u něhož by tento pud absentoval. Apellem na plnohodnotnou realizaci sexuálního pudu lze proto u otázek, které k němu přiblížíme, dosáhnout náležitě přesvědčivosti. Prohlásil-li starší muž, že jediné NEI mu umožní dosáhnout desetinasobku a kamera zabírá střed jeho těla, je reakce na tuto »vulgárnost« i taková, že apel na kupónovou privatizaci se schoulí do sexuálního znaku.

Takto bychom mohli mimochodem vytvořit celý slovník voleb. Zkusme několika příklady naznačit, jak by mohl vypadat:

péče o budoucnost a projev ryziho lidství – jejím znakem může být krásné dítě, může být samo (bezbrannost, nutnost ochrany), lépe pak v kombinaci se starostlivými rodiči (nejlépe kandidujícími, aby bylo jasné, že zájem o budoucnost má své konkrétní příčiny), variantou dítěte může být řečené hříbě;

překonání osobních zájmů, práce pro obec – již zmíněné zakomponování kandidátů do pracovního prostředí, případnou variantou je vystoupení chápající manželky;

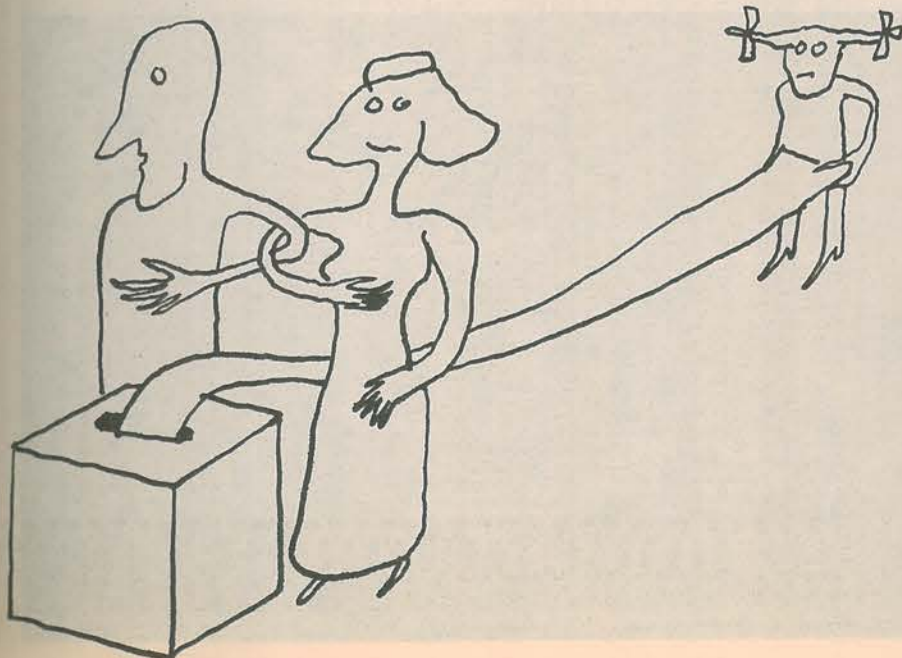
vzdělání – velká knihovna v pozadí a počítač na pracovním stole (počítač je vůbec vynikající výrazový prostředek předvolebního jazyka – asociuje hodnotu vzdělání v kombinaci s orientací na budoucnost, implikuje vážnost a odpovědnost, symbolizuje – a to je zvlášť důležité – schopnost zvládat složité problémy);

kulturní tradice – opět známka vážnosti, nejlépe ji prostředkují obrazy Hradčan (s možným náznakem, kdo patří na místa nejvyšší), Blaníku, Řípu, Košického domu, Bratislavského hradu apod.

Výhodou těchto znaků je, že už svůj význam mají ustaven a pomocí něj nás přesvědčují o něčem, co s jejich existencí souvisí opravdu volně. Do této kategorie lze zařadit i hudební podkresy. Což mohou být Óda na radost, Hej Slováci či Vltava znakem emocionálně nepřiznákovým?

Zkrátka, volební klipy obsahovaly velmi vynalézavý a důmyslně uspořádaný soubor emocionálních znaků, které mimoracionálně lovily a přesvědčovaly voliče, pokusily se nás předvolebně zklipovat. Podobnost se slovem »zdrogovat« je čistě náhodná.

Jan Jiráček, Otakar Šoltys





Předsednictvo versus parlament

Obsazení funkcí v parlamentech probíhá vcelku hladce, podle dohody vítězných a koalicičních stran. V předsednictvu FS zůstane zachováno poměrné zastoupení, jak stanoví zákon o jednacím řádu. Zajímavý posun ale nastal v předsednictvech obou Národních rad, kterým patrně připadne ještě významnější úloha kolektivních hlav obou republik. S tímto vědomím přistoupila k rozdělení parlamentních funkcí vítězná ODS a udělala typickou chybu: vzala to příliš zhrta. Chtěla příliš mnoho, čímž poplašila ostatní strany, a dokonce se pokusila zvolit předsedu »silou«. To se ovšem v tajném hlasování dělá obtížně.

Česká národní rada měla v minulém období předsednictvo s poměrným zastoupením, kdežto ve slovenském předsednictvu byla výrazná převaha koalice. Teď si to vyměnily: po špatných zkušenostech má SNR předsednictvo poměrné zastoupení, kdežto v ČNR bude koalice přes odpor ostatních zastoupena víc. Parlament i předsednictvo by měly vydržet čtyři roky. Je takový spor hned na začátku moudrý?

Koaliční předsednictvo je na první pohled pro vítěze výhodné, protože právě tam se rozhoduje o ministerských křeslech. Ovšem už druhý pohled ukáže, že nedodržet poměrného zastoupení nutně vzniká jisté napětí mezi předsednictvem a plénem: co tam prošlo, tady projít nemusí. A pokud by se vítězové pokusili přesouvat další rozhodnutí na předsednictvo, popudí si plenum, které nakonec bude mít navrch. SNR si to několikrát zkusila na vlastní kůži, jednou dokonce na vlastních vratech. Zdá se, že se poučila.

Zato při delegování poslanců do parlamentních výborů, které naše ústava bohužel nazývá volbou, jako by se tvořila jedna trapná, hloupá a nebezpečná tradice. Minulé FS několikrát odmítlo »zvolit« neoblíbené poslance opozice do těch výborů, kam chtěli a kam je jejich strany delegovaly. Poslanci Mohorita a Mečiar se dokonce do žádného výboru nedostali. Vítězná strana v SNR odolala pokušení a poraženým tuhle klukovinu oplatily. Ke škodě parlamentu a demokratické kultury vůbec.

Jan Sokol

jest,« tak mělo znít Havlovo heslo při předložení návrhů.

Námítka, že náš parlament stále není tím, čím je podobný orgán v západoevropských demokraciích, neobstojí. Vnitřní problémy související s mnohými deformacemi, které byly zděděny z předchozích let, nezpochybňují samy o sobě pozici parlamentu v parlamentním systému. A náš systém byl již za první republiky systémem parlamentním. A co víc, i po listopadu 1989 se právě jako parlamentní začal znovu konstruovat. Lze se mu tedy divit, že byl tak odmitavý ke všemu, co mělo posunout těžiště směrem k jinému, podle ústavy prakticky nepřilíš plnoprávnému orgánu – k prezidentovi? Jaký div, že máje problémy s obnovením vlastní funkčnosti, zpočtené v předchozích čtyřiceti letech, učinil to, co učinil.

Snaha vyvážit systém prostřednictvím prezidentových návrhů však byla již ve svém zárodku problematická. Jistě, určitá šance k přijetí byla. A nemusela být vzhledem k autoritě osoby Václava Havla ani příliš malá. Tato šance však byla zakotvena právě v systémové vazbě mezi prezidentem a parlamentem. Ve stále platné ústavě, na kterou při převzetí úřadu přísahal i Václav Havel, je prezident pojat pouze jako čestná funkce. Je sice individuální hlavou státu, ta však byla (v intencích vlády jedné strany) funkcí příkrotnou zasloužilému člena této strany. Faktická činnost prezidenta tak byla pro systém prakticky lhostejná. Jednalo se o jakousi vedlejší kolej, která navíc mohla splynout i s jinou významnou funkcí ve stranickém aparátu. Bohužel ani tradice první republiky k faktickému vlivu prezidenta z titulu jeho funkce nepřispívala. Co tedy náš federální prezident mohl, a co zatím ještě může? Být symbolem, hlavou státu. Zvláště v dnešní situaci, kdy se otřásají velmi silně základy federace, je právě symbol celku značně problematický.

Za jakých podmínek mohl mít Václav Havel naději na úspěch? Především, a padlo to i při jednání o jeho návrzích, neměl spoléhat jen na osobní autoritu a doufat, že mu každý rozumný člověk dá za pravdu. Měl – a mnozí mu to dodatečně vyčítali – využít pro podporu svých zájmů vše, co mu parlamentní systém umožňoval. A toho není málo, i když ne každému to musí nutně vyhovovat. Jsou to totiž především politické strany. Václav Havel však vstoupil do politiky jako prezident nadstranický a jako takový neměl onu základní šanci. Tady tkví hlavní příčina, že šance byla promarněna prakticky dříve, než mohla být proměněna v možnost.

Že je složité měnit systém? Jistě, a pravda je, že se to prakticky nedaří. Tedy cestou postupné proměny. Naopak cesty zvrátů jsou cestami vyzkoušenými, avšak netroufám si doporučit. Přesto existuje příklad hodný připomenutí. Hlavní aktér: Charles de Gaulle. Rok 1958. Událost nad jiné známá, že není nutné říkat více. Ano, jemu se podařilo proměnit parlamentní IV. republiku v systém se silnou pozicí prezidenta. Dodnes tento francouzský hybrid V. republiky komplikuje politologům typologii politických systémů. Je to ještě systém parlamentní, nebo už prezidentský? Názory se různí a nejsou pro nás v tuto chvíli podstatné. Důležité je, že Charles de Gaulle dokázal proměnit francouzský systém k obrazu svému, obrazně řečeno. Co však musel učinit, aby se mu alespoň částečně podařilo přesunout skutečnou vládu na prezidenta, aby exekutiva přešla rovným dílem na něho i na předsedu vlády? Musel překročit svůj stín. Musel připustit, že žije ve Francii s Fran-

couzi, že ti mají určitou představu a že to, co nemají rádi, je to, co bylo jeho ideálem – silný muž v čele státu. Mohl jím být, a také jím byl, ale musel zachovat zdání, že parlamentní systém je a bude nezměněn. Dokázal čekat a dokázal využít nabízeného a napomoci situaci, ale nemohl ignorovat určité danosti. I on, přes svůj odpor k politickým stranám, musel připustit, že politickou stranu v parlamentním systému prostě potřebuje, nechce-li být zjevným diktátorem. Že potřebuje být hlavou takové strany, protože ona je systému vlastní. Zdá se to být málo? Je to velmi mnoho, protože v tom tkví síla osobnosti. Vědět a přiznat si, co je možné a co je nutné. A Charles de Gaulle byl toho schopen, stejně jako toho, aby odhadl své šance a odešel. Odešel dvakrát a vždy včas. Factum est illud.

I Václav Havel měl připustit, že vstupuje do jednání s parlamentem a chce-li uspět, musí »být politickou stranou«. Říkám záměrně »být politickou stranou«, protože nebylo nutné, i když zpětně by to bylo velmi vhodné, aby byl členem určité politické strany. Stačilo najít oporu. Nadstranický prezident mohl zůstat zase jen symbolem pro občany bez větších pravomocí. Mohl být vyslechnut, ale nemusel být poslechnut. Protože nebyl nic víc než symbolem. Při vši úctě k jeho osobě a autoritě. Parlamentní systémy jsou už prostě takové.

Lze jistě namítnout, že nadstranickost prezidenta má své opodstatnění, neboť on má být prezidentem všech občanů státu, a není tedy vhodné, aby byl úzce spojen s některou politickou stranou. Jistě, námítka zcela oprávněná, ale poněkud z jiného světa, tedy systému. Plně platí v systémech prezidentských. Stranictví prezidenta v systémech parlamentních není problémem, tedy problémem zásadním, neboť systém je vyvážen odvozením exekutivy od legislativy. Stranictví prezidenta může, jako tomu bylo v případě de Gaulla, vytvořit vhodné podmínky pro prezidentův aktivní podíl na politice. Není-li ovšem prezident v parlamentním systému, jakým je ten náš, prezidentem »stranickým«, pak se vystavuje tomu, že jeho vliv bude záviset na jiných, na jejich ochotě či neochotě přijmout jeho představy za své. Hrozí mu, že se velmi snadno stane kořistí některé ze stran, logicky té momentálně vítězné. Na ni bude muset spoléhat nejen jako prezident, ale i jako osoba. A nemohu se ubránit pocitu, že právě tato varianta se u nás stala po volbách skutečností.

Na adresu Václava Havla zatím zazněly jen výtky. Přesto jedna výtka, která mu byla adresována v souvislosti s předložením návrhů, nebyla oprávněná. Týkala se obvinění, že se svými návrhy hodlá přeměnit parlamentní systém v systém prezidentský. Tehdy na jeho obhajobu zaznělo jen málo zasvěcených hlasů. Zmíňme alespoň Pavla Rychetského a připojme se k němu. V návrzích nešlo o odstranění závislosti prezidenta na parlamentu. Prezidentský systém je svou podstatou zcela odlišný od systému parlamentního a ani tehdy, kdy by došlo k prosazení přímé volby prezidenta, by to ještě neznamenalo, že parlamentní systém se zásadně proměnil. Je jistě oprávněné tvzení, že způsob volby prezidenta není nepodstatný. Důležitější však je, jaký je vztah takto zvoleného prezidenta k vládě a parlamentu, tedy jaký je vztah mezi exekutivou a legislativou. Vzhledem k tomu, že toto téma patří k diskusním, ale u nás stále málo diskutovaným, zastavme se u něj poněkud podrobněji.

Jak již bylo řečeno, v parlamentních systémech je exekutiva přímo závislá na legislativě.

V prezidentských systémech jsou tyto dvě mocnosti odděleny. Hlava vlády je zde ustanovena nezávisle na zákonodárném sboru, vesměs ani neexistuje funkce premiéra. Teprve tady nabývá prezidentství plné váhy jakožto moc, od níž se odvozuje vláda, a mohou se rozvíjet produktivní nebo ničivé konflikty. Proto je v těchto systémech prezident jako hlava exekutivy zcela nezávislý na legislativě, a proto není – ovšem především teoreticky – závislý ani na povolebních koaliciích a jednáních vítězných stran. Na druhé straně není nezbytné, aby v prezidentských systémech byla vždy uplatňována přímá volba prezidenta. Stačí připomenout Spojené státy americké, kde je rozhodující vliv voličů převeden do roviny sboru volitelů.

Druhým podstatným rozdílem mezi oběma systémy je časové omezení funkčního období prezidenta. V prezidentských systémech prakticky neexistuje možnost dosáhnout odvolání jednou zvoleného kandidáta. Jeho funkční období je pevné a připouští formální možnost odvolání pouze v takových případech, jako je velezrada. V parlamentních systémech je prezident odvolatelný v principu kdykoli. To jen posiluje důraz kladený na závislost exekutivy na legislativě. Snaha změnit parlamentní systém tak sice může být spojena s tlakem na prosazení přímé volby prezidenta, ale dosažení tohoto cíle není samo o sobě zárukou, že legitimita prezidenta odvozená přímo od občanů zlepší jeho postavení ve vztahu k parlamentu. Již připomínaný de Gaulle také přistoupil k tomuto kroku až čtyři roky po svém návratu na politickou scénu, v roce 1962.

Co se tedy jeví podstatné, jsou pravidla upravující vztah prezidenta k parlamentu tak, aby v ideálním případě bylo dosaženo rovnováhy bez ohledu na to, že prezident zůstane nadále od parlamentu »odvozen«. To bylo také nepochybně hlavním smyslem návrhů Václava Havla. Faktem je, že parlamentní systém, zvláště v období výrazných změn, jakými prošel náš politický systém v předchozích dvou a půl letech, má všechny rysy, které nepřispívají k předstávě o jeho kvalitách. Je však nutné rozlišovat mezi stabilitou vlád a stabilitou režimu. Například francouzská III. republika se svými 111 vládami trvala jako režim od roku 1875 až do roku 1940. Časté střídání vlád a vládní krize jsou jistě nepřijemným jevem parlamentarismu, ale je snad proto lepší diktatura, která zajistí vládu stabilní?

A bychom však neobviňovali prezidentský systém z toho, že není schopen být demokratický jen proto, že se může snáze proměnit v osobní diktaturu, stojí jistě za to zmínit skutečné výtky, které jsou tomuto systému adresovány. Pomineme-li tak výjimečný případ, jakým jsou USA (s věrnou kopií Filipínami), pak se s prezidentským systémem v praxi nejčastěji setkáme v Latinské Americe. Tyto systémy proto také slouží jako modelové pro srovnání s evropskými systémy parlamentními. V prezidentských systémech je vítěz prezidentských voleb vítězem absolutním. Tím, že jej prakticky nelze odvolat, se otevírá prostor pro situace, kdy prezident může nastolit absolutní kontrolu nad exekutivou. Je prakticky vládcem ve své části říše, na druhé straně však nemá možnost legální cestou zasahovat do legislativní činnosti parlamentu. Není vázán povolebními jednáními mezi stranami a není na stranách ani přímo závislý. Prezidentský systém tak sice stabilizuje kabiny, ale děje se tak ve prospěch strnulosti režimu (i tento stav můžeme nazývat blokádu). Tato



strnulost je pak mnohem nebezpečnější pro stabilitu režimu než takzvaná nestabilita vlád v parlamentních systémech.

Velmi častým jevem je také posilování personalismu. Do vysokých funkcí se dostávají stoupenci či přátelé prezidenta bez předchozí zkušenosti s resorty, jimž mají například vládnout. Tím se výrazně omezuje institucionální výstavba demokratické společnosti. Přímá vazba mezi prezidentem a jeho stoupenci ve významných funkcích však může vést i ke ztrátě funkčnosti systému, neboť prezident sice může podobným způsobem zvýšit svůj vliv na osoby ve funkcích, nikoli však na funkce samy a příslušné resorty. Častým jevem je konflikt vyplývající právě odtud: parlament si libuje ve schválnostech a legislativně bojkotuje činnost těch resortů, kam si prezident dosadil lidi bez konzultace s parlamentem. Kdo tím nejvíce trpí, je jasně: celý systém. A tak, stejně jako je tomu v systémech parlamentních, musí prezident – aby byl schopen prosadit svá přání – získat i v prezidentském systému silnou pozici v parlamentu. Jedině touto cestou je schopen ovlivnit i jinak nepřátelskou legislativu. Prosazení prezidentových zájmů v parlamentě již není, jak praxe ukazuje, tak jednoduché, a proto ani mnozí z těchto »silných« prezidentů nejsou schopni dosáhnout toho, co si předsevzali.

Názorný příklad nevýhod vyplývajících z konfliktu dvou legitimit poskytuje Chile v letech 1930-1973. Vždycky se tomu říkalo »chilský politický pat«, i když pro druhou polovinu tohoto období je charakteristický otevřený konflikt mezi prezidenty a legislativou, ústící nakonec v ničivý konflikt mezi Salvadorem Allendem a parlamentem a ve zhroutilí celého systému vojenským převratem v září 1973. Ústava v roce 1925 definovala systém s výraznou převahou prezidenta a exekutivy. Prezidentovi náležela větší část zákonodárné iniciativy a v exekutivě byl zcela suverénní nejen z hlediska složení kabinetu, odpovědného pouze jemu (s neslučitelností ministerského úřadu a parlamentního křesla), ale i co do vytváření nových úřednických funkcí nebo celých ministerstev. V jeho pravomoci bylo i zakládání státních podniků. Parlament nemohl ministery volat k žádné politické odpovědnosti, mohl pouze prostřednictvím ústavní obžaloby dosáhnout demise určité osoby z určitého křesla v případě vážného zneužívání moci v daném úřadu. Tuto obžalobu mohla podat poslanceká sněmovna před senátem a k sesazení ministra bylo zapotřebí souhlasu absolutní většiny senátorů. Totéž se vztahovalo i na prezidenta, ovšem k jeho sesazení byla nezbytná dvoutřetinová většina v senátu. Pro vlastní státní administrativu platila nejen nedotknutelnost parlamentu, ale sám prezident byl nucen ponechávat si skupiny úředníků nahromaděné předchozími administrativami. Prezidentovi tedy ke snadnému prosazení svých záměrů stačila podpora poloviny poslanců a třetiny senátorů, naopak parlament k prosazení své vůle potřeboval polovinu poslanců a dvě třetiny senátorů. Prakticky od třicátých let se v Chile stalo běžným, že ani jedna ani druhá strana tohoto stavu nedosáhla. Zaběhl se normální stav menšinyvého prezidenta vůči menšinovému parlamentu, z nichž žádný nebyl schopen prosadit jednostranně své záměry. Jenže tento proslulý pat po desetiletí fungoval a navenek se projevoval snad jen jakousi inflací politiky (kritikové by řekli politikářením). Jejím důležitým projevem byla především instance přímého politického

vyjednávání, v němž hlava státu uzavírala kompromisy s některým sektorem opozice, a ten výměnou podpořil určitou prezidentovu iniciativu. Rozbor řídicích orgánů chilských politických stran od roku 1932 dokumentuje, jak mnoho v nich bylo vždy činitelů, kteří zastávali úlohu politických vyjednavačů. Tito vyjednavači se specializovali na hledání »spravedlivého středu« mezi protikladnými a zdánlivě nesmiřitelnými alternativami a na shromáždění potřebných hlasů k prosazení daného návrhu, případně na smluvní pojištění dosaženého kompromisu. Od konce 50. let se však stávalo stále obtížnější dosahovat takových kompromisů a vzájemná blokáda prezidentů a parlamentu vykazovala i momenty, které je možné vysvětlit pouze vzájemnými schválnostmi a iracionalitou. Dokonce křesťanskodemokratický prezident Eduardo Frei, jemuž se jako prvnímu po půlstoletí podařilo získat pohodlnou většinu v parlamentě, jí nemohl využít, protože se rychle ocitl v konfliktu se svými poslanci a s lidovou základnou své strany. S nástupem Salvadora Allenda do prezidentského úřadu v roce 1970 se institucionální konflikt vyhrotil nezbytně i proto, že se Allende pokoušel překonat tradiční pat apelem na odbory a lidové organizace. Konflikt se dále stupňoval, navíc s tím, jak lidové organizace a vlastní Allendova strana (Socialistická strana) ve svém radikalismu přerušily prezidentovy iniciativy a od samého Allenda se distancovaly. To už ohrožovalo celý politický systém tlakem zdola. Připočteme-li k tomu i Allendovy osobní vlastnosti, určitou netrpělivost a snad i mesiášství, posilované vědomím, že ke splnění svého poslání pro Chile má přesně vymezený prezidentický mandát, který on sám nemůže bezprostředně zopakovat, je zřejmé, že politický systém, sám labilní díky konfliktu dvou legitimit, nemohl takto vyhrocené tlaky ze všech stran vydržet. K poslednímu ústavnímu kroku, jímž se prezident snažil situaci řešit, to znamená k referendu, mu už armáda nedopřála čas. Jakmile se generálové dozvěděli o jeho úmyslu vyhlásit referendum, provedli převrat.

Pro názornost jistě tento příklad postačí. Za pozornost však ještě stojí maličkost. Ani prezidentské systémy se nemohou vyhnout otázce stranictví. I v nich strany hrají podstatnou roli, neboť právě ony určují, zda exekutiva nalezne vhodný prostor pro svůj rozvoj a prosazení, nebo zda se ztratí. Je-li v prezidentském systému více stran, pak se prezidentem sestavená a na něm závislá vláda může velmi snadno dostat do postavení vlády menšinové, narážející na silnou opozici v parlamentu. To je důvod, proč takoví autoři jako Fred Riggs nebo Scott Mainwaring preferují prezidentský systém pouze v kombinaci se systémem dvou stran, respektive systémem s dominantní stranou. Ty podle jejich názoru umožňují prezidentovi získat i v parlamentě silnou pozici a praktické oddělení exekutivy a legislativy vyvážit prostřednictvím stranického systému. Zcela zjevně se tento stav odráží jak v USA, tak v Kolumbii, Uruguayi, Venezuele a Kostarice. Přesto nelze jednoznačně prohlásit, že vícestranné systémy jsou s prezidentským neslučitelné. Skutečností ale zůstává, že prezidentské systémy nemají mechanismus, jehož prostřednictvím by se dokázaly vyrovnat s tím, že exekutiva a legislativa je kontrolována různými stranami. I když vztah počtu stran a silného postavení prezidenta zůstává stále především diskusní a nepatří v politologické literatuře k příliš detailně propracova-

ným tématům, o značné oprávněnosti podobných závěrů svědčí i situace francouzské V. republiky.

Vrátíme-li se zpět, k otázce přímé volby prezidenta u nás, nezbyde než zdůraznit, že ona sama není ničím podstatným. Stačí připomenout postavení prezidenta u našich jižních sousedů v Rakousku. Irsko a Island jsou dalšími příklady toho, že neexistuje přímá úměra mezi přímo voleným prezidentem a silným prezidentem. I v těchto zemích zůstává prezident pouze symbolem, není víc než hlavou státu. Jeho faktická moc je slabá. Zavedení přímé volby prezidenta v našich podmínkách by spíše podle všech známek reprodukovalo tento stav, než přineslo zásadní změnu systému.

Proč přesto stále připomínat jako výtku to, co před dvěma a půl lety bylo pokládáno za hlavní devízu (a dlužno podotknout, že i dnes, ba více než dříve, je oběť stále ceněno) – totiž nadstranictví prezidenta Václava Havla, spojené s úpěnlivou snahou koordinovat a usměrňovat strany na naší politické scéně? Je to nutné, protože jej to oslabilo jako prezidenta i jako osobu. Vystavil se sám tomu, že prakticky ztratil iniciativu. Nechtěně a protikladně ke svému záměru oslabil již tak slabou funkci. A navíc, kritikou budoucího a očekávaného vítěze ze slovenských voleb se sám obrazně řečeno zahnal do kouta, kde mu nezbylo než hledat podporu, a dokonce bojovat o svou osobu. V okamžiku, kdy měl být neustranický, byl stranický.

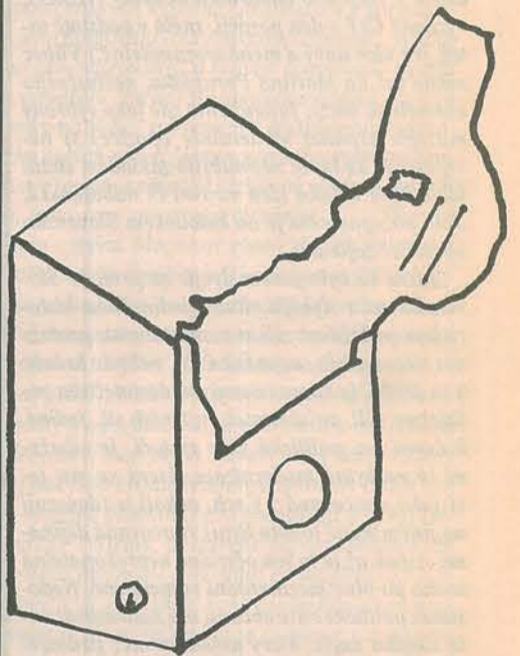
Abychom však nebyli pouhými kritiky osobní aktivity prezidenta, je třeba připomenout, že postavení hlavy státu ve federaci, jejíž členové nepokrytě směřují k posílení autonomie, potažmo k dosažení samostatnosti, je velmi pochybné. Otázkou je, zda nově se konstituující státní útvar – pokud bude v nějaké formě zachován – musí mít nutně individuální hlavu státu. Odpověď je lakonická: nikoli. Jistě to mnohé neuspokojí, ale to na skutečnosti nic nemění. Nedaleko našich hranic nalezneme federaci, v níž funkci prezidenta zastává každý rok jeden ze sedmi členů parlamentem voleného Federálního sboru, kteří jsou však neodvolatelní. Ano, jedná se o Švýcarsko. Přeme-li se proto o budoucnost a prezidenta, je lepší si nic nenalhávat. Je lépe říci, že spor o Václava Havla je sporem mezi dvěma nepochybnými silnými soupeři, v němž při vši účtce k jeho osobě není on tím hlavním a podstatným. To podstatné je kvalita budoucnosti. Nikoli té české, slovenské, federální či jaké ještě, ale budoucnosti demokratické. Přijmeme-li my, občané českých zemí, a my, Slováci, pouze logiku dnešních vítězů, a budeme-li žádat odtržení jako projev přesvědčení, že bez těch druhých nám bude líp, pak se všichni velmi snadno vystavíme nebezpečí, že v každé nově konstruované republice nabude vrchu včerejší silný vítěz. A jeden silný v polarizovaném systému je riziko příliš velké. Velmi snadno totiž podlehne iluzi, že pravidla hry si může přizpůsobit, neboť bez něj to nejde a ostatní jsou příliš slabí. A nedivme se mu: dostane šanci, proč by jí nevyužil, když mnozí budou souhlasně přikyvovat. Třeba i takovému kroku, jakým je dosažení shody na přesunu českých a slovenských poslanců z Federálního shromáždění do národních rad.

Co říci závěrem? Přeme se ... Fieri infectum non potest. Vězme však, že příležitost se ne- snadno nabízí, ale lehce ztrácí.

JAK ZALOŽITI STÁT

Jak? Je to poměrně jednoduché. Svoláme na jednu loď vybrané politiky a novináře a sdělíme jim tu, že s námi musejí plout, nechtějí-li se potopit. Nikomu se do toho nechce, všichni mají strach, že narazí hned po vyplutí na mělčinu, ale zrovna tak se obávají prostě vystoupit na břeh: loď je totiž stále ještě spolehlivě zakotvena a stačí přejít lávku. Takže všichni koktají, kladou nesmělé otázky Velkému Lodivodovi, a když ten jim rozhodným hlasem sdělí, že o mělčinách a vírech neví také nic jiného než to, že nepochybně existují, že však postačí, aby všichni táhli za jeden provaz, neptali se příliš hlasitě a že všechno bude dobré, setrvávají v delším přátelském rozhovoru. Toto rozpačité divadlo se natočí na videopás, a ten se pak (s jasně patrnými neprofesionálními střihy) promítne žasnoucím národům, nadto ještě s komentářem, že jde vlastně o instruktáž novinářů, jak stále ještě nevědoměmu národu, tj. tím vším nutně znatelným slovenským divákům, vysvětlovat Lodivodovu cestu k tak jasnému cíli, jakým je Svátá Dvojice jednoho státu, který je zároveň státy dvěma.

Smutné na tomto theatru (vysílaném Československou televizí 29. června 1992) především bylo, že z jeho aktérů si byl vědom tradic nor-



movaného postupu při takové operaci, jakou je – alespoň zde v Evropě – zakládání státu, vlastně jen Peter Weiss, lídr slovenských postkomunistů. Domáhal se totiž, samozřejmě marně, jako prvního a nezbytného kroku především jasně formulované ideje budoucího slovenského státu. Od Lodivoda se odpovědi nadočkal – ten to pochopil jako ono známé rozlišení mezi strategií a taktikou z Otázek marxismu-leninismu, a věnoval se vehementně taktice. Kdo si, tuším Roman Zelenay, přihodil na vážky světláčkou »bridge-ideu« Slovenska jako mostu mezi Východem a Západem, založenou na tom, že Slovensko má »know-how«, tj. styky a zkušenosti z prodeje svých neprodejných výrobků na Východě, může s touto částí světa tedy obchodovat, a stát se tak nezbytným pro Západ. To ale našťásti nikdo nebral vážně. O geopolitické situaci a mezinárodním zabezpečení existence budoucího státu (což je první a nejdůležitější



součást ideje státu) odmítli všichni zúčastnění mluvit, prý proto, aby se nic předem neprozradilo. Své představy o vnitřních základech takového státu (druhé základní složce jeho ideje) naznačil Lodivod tím, že tolerantně připustil různé názory, avšak jen pokud, pokud nebude dosaženo převahy většiny, již se musí menšina podřídit. Mnozí se sice domnívají, že podstata demokracie je právě v zaručení práv názorových menšin, přítomní však vzali Lodivodovo prohlášení na vědomí bez diskuse. O menšinách, zejména maďarské, nepadlo slovo jediné, ačkoli je jasné, že samostatný slovenský stát bude Československem v malém, tak jako představovalo Československo malé Rakousko-Uhersko. A ačkoli je také jasné, že oba tyto státy právě na mnohonárodnost zašly.

Mnoho řečí zato bylo o ekonomice, především ovšem o tom, jak ji osamostatnit a ne o tom, na čem ekonomiku nezávislého Slovenska budovat, co udělat s její surovinovou a energetickou závislostí a naprosto nevyhovující strukturou, jak učinit konkurenceschopným handicapované slovenské zemědělství. Jediný nabízený recept byl neoddělovat ji od české, řídit ji ovšem zcela samostatně, zachovat dokonce i společnou měnu (a exportovat domácí inflaci do Čech), zřídít si však současně vlastní daňovou soustavu. (Dlužno sice přiznat, že tyto názory nevyslovovali ekonomové, ti zřejmě nebyli přítomni; avšak v rozpravě odborníků skupiny NEZES, vyslané ČsT o den později, znělo v podstatě totéž, jen více slovy a méně srozumitelně.) Vůbec nikdo (až na Martina Porubjaka, nešťastného osamělého muže, fungujícího zde jako vybraný muzejní exponát »federální« opozice) si nevzpomněl na to, že nejhlubším základem státní ideje bývá nějaká idea mravní či náboženská. Toto pozapomnění je na katolickém Slovensku obzvláště zajímavé.

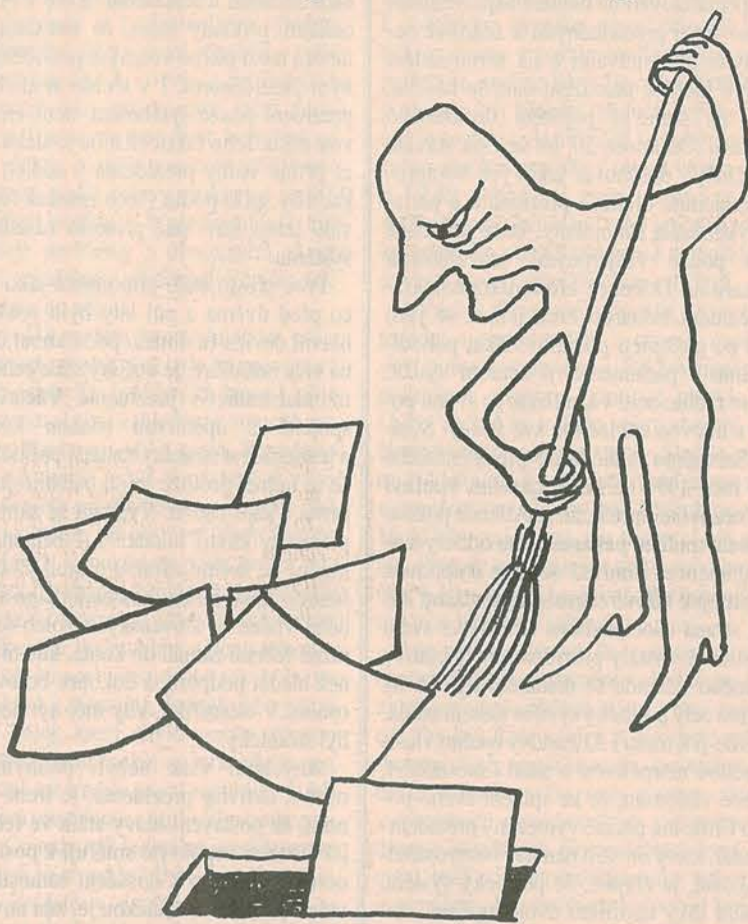
Jasně tu bylo jenom dvojí: za prvé, že Slovensko má v nynější situaci jedinečnou historickou příležitost získat samostatnost, protože mu v tom nikdo, nejméně Češi, nebude bránit; a za druhé, že k tomu nemá ani dostatečnou politickou vůli, ani dostatek vnitřních sil. Jediné, k čemu mu politická vůle vystačí, je odvržení té nezbytné modernizace, která se mu jeví jako vnucovaná z Čech, ačkoli je (dovozují na jiném místě tohoto listu) vnucovaná dějinami. A pak už je to jen očividně nepřekonatelná touha po plně mezinárodní subjektivitě. Nedoostatek politické vůle občanů má nahrazovat vůle silného muže, který ovšem rovněž nedospěl k ničemu jinému než k samostatnosti pod příkrývkou »konfederace«.

Tak se tedy dnes také může zakládat a zřejmě i založit stát. Na lodi jsou totiž již všichni – herci i diváci – a lávka na břeh je příliš úzká. Než parník zahouká a vytáhne kotvy, stihnou po ní přeběhnout už jen nemnozí. Jak toto půlnoční představení vnímal divák východně za Bílými Karpaty, těžko říci. Diváka předbělokarpatského však jistě obcházel těžko potlačovaná hrůza: musel se totiž bát, že zmatená a nejistá posádka lodi její vyplutí nakonec pokazí a že on sám bude muset také odpovědět na tu poněkud trapnou, nicméně jednoznačnou otázku, kterou podle svého přiznání položil Lodivod českým vyjednávačům. Zněla: »K čemu vlastně Slováci Čechům jsou?«

Dušan Třeštík

Fota z voleb 1992 na str. 3–13 Jaromír Čejka, Tony Němec, Roman Sejkot / PROSTOR

Povolební costbenefit analysis



Teď, když máme, co jsme chtěli, položme si otázku, jak se jednotlivým stranám v českých zemích rentovaly náklady na volební kampaň. Bohužel nevíme přesně, kolik se vydalo, protože čísla páčila televize ze stran jen s částečným úspěchem. Zato nám zní v uších památný výrok Daniela Kroupy, že dvacet milionů korun je dolní práh, aby si nějaké strany lidé vůbec všimli.

Zdá se, že největší nepoměr mezi vynaloženými náklady a nečekaností prohry zažilo Občanské hnutí: vypadlo z parlamentní ligy, ačkoli se přiznané náklady na kampaň pohybovaly kolem 40 milionů.

Naopak nejpříznivější nepoměr – kampaň vysloveně zanedbaná, po ulici pár plakátů s portrétem vůdce, jež zbyly z předchozích voleb, a přitom nezadržitelný vzestup – zažili Sládkovi republikáni.

Tuto dimenzi nepřímé úměrnosti bychom mohli nazvat iracionální. Nechci tvrdit, že kdyby dala OH na volby dvakrát tolik, prohrálo by ještě víc, a naopak kdyby Sládek nelypěl ani jeden svůj portrét, měl by parlamentní většinu. V každém případě ale lze říci, že to byla dimenze překvapení.

Pak tu máme druhou dimenzi, kde se zdá být mezi úspěchem a náklady racionální přímá úměra a kde se překvapení nekonala. ODS dala nejvíc – přes 70 milionů –, a vyhrála. A na druhém konci téže dimenze snad nejchudší byli Demokraté 92, kteří se financovali ze svých soukromých kapes, a také skončili na samém dně.

Tolik pohled kvantitativní. Zákonitost tu zjevně neplatí žádná, kombinace je možná jakákoli: prohra drahá – výhra levná – výhra drahá – prohra levná... Přesto však nelze říci, že by to bylo jevové pole ovládané náhodou.

Každý z těch čtyř extrémních příkladů má totiž svou svébytnou genezi. Někdy do ní patří i selhání nebo naopak dovednost v propagaci. Ale to je vždy jenom odvozené od čehosi hlubšího: od principu, jímž se určité politické seskupení řídí ve všem, včetně propagace.

Začneme s OH. Pokusilo se demonstrovat, že právě ono je jediným pravým, autentickým dědicem Občanského fóra. Založilo na tom nejenom svou volební kampaň, ale celé své sebepojímání, a dokonce i to nejpodstatnější – styl rozhodování. Přeneslo vlastnost, jež byla přiměřená mimořádnému a přechodnému údobí, do kontextu doby, která už byla zcela jiná. Že se tak rozdílné osobnosti jako vlk s beránkem objímají, dnes už nikoho nedojímá: někomu imponují beránci, jinému vlci. A tak i kdyby OH oblepilo každé nároží barevnými portréty usmívajících se vlků, lvů, žiraf a beránků třeba za čtyři sta milionů, muselo dopadnout v podstatě stejně. Jednota protikladů vyhrávala v době dozrívající dialektiky, tedy do prvních svobodných voleb – teď už neletí.

Druhá z kvantitativních iracionalit, Sládkovci, má s OH shodnou strategii v tom, že tato strana také zůstala stejná.

Rozdíl mezi nimi je v tom, že Sládek byl ještě před dvěma roky mimo a mírou svého extrémismu vyhovoval jen nepatrně menšině. Většina politických seskupení tehdy totiž vystupovala mimořádně otevřeně – a tam, kde se skoro nic nezatlouká, nemá šanci ten, kdo na sebe chce upozornit odhalováním tajností. Mezitím se však většina rozvalila ve svých židlích a navzdory rozdílům ve stranických barvách vznikl nový konsensus – totiž ten, že se o některých nepohodlných věcech nemluví. Když o nich dr. Sládek po svém promluvil, rázem si získal daleko větší počet uší než při minulých volbách. – Jediný plakát s jeho portrétem, na kterém vypadá jako mládenec z pokračovacích tanečních, pochopitelně uspěl. Jedna jediná tvář ztělesňuje vůdcovský princip, její dětský úsměv zase sugeruje nevinnost. A opakování této plakátu po dvou letech jako by hlásalo: »Já nemusím nic měnit, já to vždycky říkal.«

ODS neoblepila svět svými plakáty v takové hojnosti jako ODA (která ostatně postavila svou propagaci na nešťastné myšlence negativního vymezení se vůči ODS, že totiž mají víc osobností než jen jednu: to už je skoro totéž jako nostalgie OH). Plakáty ODS nevěděly množstvím. Přirovnal bych je k prospektům na křídovém papíru. Jako by vsadily na estetiku mercedesů nebo bavoráků, které signalizují neokázalost, tradici snoubící se s high-tech, a úspornost provozu, jakou si může dovolit ten, kdo na to má... Rekl bych, že ODS mohla na kampani podstatně ušetřit, možná až 50 milionů – ale v žádném případě si nesměla dovolit porušit to, čemu se v marketingu říká »corporate identity«, tedy cosi jako homogenní a přesvědčivý duch firmy: žádný její plakát nesměl být odbytý, působit lacině nebo avantgardně. Lidé ODS se trefili, ale do této terče vystříleli pro jistotu zbytečně mnoho munice.

Takže nám ještě zbývá komentář k Demokratům pana Battěka. Je to kuriózní straníčka, podobně jako jméno jejího lídra, které po německu obsahuje dvě »t«, ale hned za nimi je české »ě«. Poté, co se Demokratům podařilo pokus znovuvyvolat vlnu nadšené jednoty podpisovou akcí za jednotný stát, daly jim ty statistice podpisů nerealistický pocit síly: mylně z toho vyvodili, že po této iniciativě půjdou titíž lidé i za těmi, kdo ji vyvolali. – Plakáty D 92 byly umírněné a zcela nezajímavé (graficky si pohrávaly s názvem strany). Nikdo jim neupíral, že jsou slušní lidé a že pan Battěk má milý anglický humor. Ale spojovat s nimi naděje? Vsedat do jejich papírové loďky, když se na potměmném obzoru zvedají vlny jako dům? Nemluvě o tom, že zachování republiky za každou cenu je idea odlišná od apelu na zachování republiky, který zazněl v jejich původní výzvě.

Dalo by se tedy říci, že propagace žádné z těchto stran volby ani nevyhrála, ani neprohrála. Těm, kteří měli co říci v pravou chvíli, propagace trochu pomohla – ale nebyla to ona, jež vyhrála. A naopak těm, kteří zpívali v té chvíli již obehnané písně, by nepomohlo, ani kdyby jejich kampaň financoval Rothschild.

Bohuslav Blažek



O jednom historickém nedorozumění

Povolební návrh Vladimíra Mečiara na přeměnu Československa v pouhou česko-slovenskou hospodářskou a vojenskou unii českou i světovou veřejnost překvapil. Ve skutečnosti se tu však šlo o něco jiného, ale především občan České republiky, stal obětí vlastních iluzí a zejména neznalosti slovenských dějin. Český občan si pod pojmem »společný stát« zpravidla představuje Československo v té podobě, v jaké se utvořilo po roce 1918, a pod pojmem »federace« takové uspořádání, jaké známe z USA, Německa, Rakouska či Švýcarska. Ať se nám to však líbí nebo ne, značná část slovenského obyvatelstva – minimálně ona »jedna třetina«, která hlasovala pro Vladimíra Mečiara a jeho HZDS – chápe pod těmito pojmy něco úplně jiného. Český občan se konejší tím, že podle statistik jen asi 13 % slovenského obyvatelstva je pro samostatný stát. Vtip je ovšem v tom, že více než jedna třetina obyvatel Slovenské republiky pod pojmem »společný stát« chápe v podstatě právě takové uspořádání, jaké navrhuje Vladimír Mečiar, tedy jakousi volnou česko-slovenskou unii. Klíč k pochopení problému leží v historii Československa po roce 1918, a proto bude vhodné připomenout si některá fakta...

Až na poměrně úzkou vrstvu slovenských stoupenců T. G. Masaryka, představovanou především tzv. hlasisty a značnou částí slovenských evangelíků, chápala už při vzniku Československa slovenská politická reprezentace svůj poměr k českým zemím zhruba tak, že půjde o unii víceméně samostatných států. V tomto smyslu také slovenští autonomisté interpretovali známou dohodu mezi českými a slovenskými krajanými spolky podepsanou na jaře 1918 v Pittsburghu v USA. Požadavek autonomie, který vytyčila Hlinkova slovenská ľudová strana (HSĽS) a který se naplnil až na podzim roku 1938, ve skutečnosti znamenal vytvoření dvou (resp. s Podkarpatskou Rusí tří) států, které byly spojeny jen velmi volně. Jestliže ve »vánoční dohodě« z roku 1943 a ve vyhlášených postvstaleckých činitelů o rok později je řeč o obnovení společného státu na principu »rovný s rovným«, pak to vůbec neznamenal návrat k předmnichovské republice, jak si mylně vy-

světlovali Češi a Benešova emigrace v Londýně, nýbrž se tím opět mínilo jakési volné česko-slovenské soustátí. Třeba také říci, že až do roku 1946 byl poměr Slovenska k ústřední vládě skutečně značně volný. Byla-li programem reformních komunistů v roce 1968 federace, pak je opět nutno mít na zřeteli, že nešlo o federaci v pravém slova smyslu. Z materiálů komise připravující federativní uspořádání vyplývá, že KSS (a jmenovitě Gustáv Husák) tehdy skutečně celou věc chápala tak, že půjde o hospodářské a obranné spojení dvou národních států, které budou mít společnou zahraniční politiku. Tato rétorika se ostatně dostala i do textu ústavního zákona č. 143/1968 Sb. a zůstala tam dodnes. (Na to ostatně poukázal pár dní po volbách v televizi Karel Kühnl, když připomněl, že podle ústavy z roku 1968 Československo nabývá – například ustanovením o zákazu majorizace početně slabších Slováků – povahy daleko bližší konfederaci než federaci.)

Z českého pohledu chápeme obvykle první republiku a v ní osobnost T. G. Masaryka jako jeden z vrcholů našich dějin. Konstatujeme ale naproti tomu, že na Slovensku je první republika mnohem méně populární a totéž platí i o TGM, takže tato tradice se dnes těžko může základem česko-slovenského soužití stát. Jakékoli pokusy v tomto směru jsou nutně ze slovenského pohledu chápány jako »pozůstatky čechoslovakismu«, a nemají naději na úspěch.

Ne, idea česko-slovenské unie není nová, a jejím autorem v žádném případě není Vladimír Mečiar. Právě naopak: v různých obměnách se tato idea objevuje už od počátku existence Československa. Nedokážu odhadnout, zda české straně přináší podobná koncepte nějaká pozitivita, to by bylo třeba podrobit mikroskopické analýze. Česká společnost však na takové řešení není připravena především psychologicky, v čemž vidím hlavní překážku celého konceptu. Avšak na další alternativu, totiž na vznik dvou zcela samostatných států, jsou – obávám se – jak Češi, tak Slováci, psychologicky připraveni ještě méně.

Jan Rychlík

nejde jen o slova

Výběr a volení

Na lidské, společenské struktury a systémy se často nahlíží jako na organismy. Někdy je to pouhá metafora – třeba »hlava rodiny«. U složitějších systémů, jako je obec, stát nebo třeba armáda, to však není podobnost jen povrchní a nahodilá. Můžeme tu najít řadu paralel, které jsou obecné a systémové. Pro potřeby naší úvahy považujeme za takové nejdůležitější podobnosti jednak schopnost asociace (sdružování) jednotlivých elementů do vyšších organizovaných celků, dále schopnost distribuce různých funkcí mezi dílčí subsystemy, a konečně schopnost interakce a předávání informací jak mezi jednotlivými elementy, tak mezi dílčími subsystemy navzájem. Tyto schopnosti slouží u biologických i společenských systémů (organizmů i »organizmů«) stejnému účelu: zajištění existence systému a jeho fungování (tedy životaschopnosti), schopnosti reprodukce dílčích složek systému (tedy jeho obnovitelnosti), a hlavně schopnosti vyvíjet se. Biologický i společenský vývoj směřuje k vytváření čím dál složitějších systémů. Ty jsou zajisté dokonalejší, zároveň však kladou větší nároky na řídicí subsystemy. Neschopnost vytvářet dokonalejší řídicí subsystemy může vést k zániku celých specií (jedna z teorií o vymření druhohorních ještěřů) nebo kablokovaní dalšího vývoje (např. v případě členovců včetně i tak obdivuhodně organizovaných hmyzích společenství, jako jsou mravenci či včely). Darwin prokázal, jak důležitý je pro biologický vývoj princip výběru. Možnosti vývoje živých systémů s jejich přirozeným vývojem se diametrálně mění s příchodem člověka a jeho rozumových schopností. Především se řádově zvyšuje schopnost činit rozhodnutí; pracně shromažďované schopnosti reflexního a pudového jednání jsou postupně nahrazovány možnostmi danými vědomou reflexí a vůlí: místo víceméně pasivního přizpůsobování se vnějším podmínkám nastupuje schopnost tyto podmínky měnit (někdy, jak vidíme dnes, až příliš); nadto s rozvojem myšlení a sebereflexe přichází i rozvoj paměti a komunikace – poznatky a informace už neuchováva a nepředává jen samotný genetický kód. Tak i lidská společenství mají sklon vytvářet čím dál složitější organizované systémy; pro jejich fungování a vývoj pak jsou kvalitní řídicí subsystemy zvláště nezbytné. Dosavadní zkušenost se zdá potvrzovat, že nejlepší podmínky pro fungování a vývoj lidských společenství jsou s to zajistit pluralitní otevřené systémy, postavené na demokratických principech vlády. Ty poskytují k výběru nejrozmanitější možnosti, umožňují co nejšířší rozložení odpovědnosti za rozhodování; soubor jejich zpětných vazeb (volby, kontrola sdělovacími prostředky atp.) zabráňuje ustrnutí systému. (Platnost shora řečeného se oslabuje v momentu ohrožení společenského organismu. Potřeba přetrvání celku může vyžadovat omezení volnosti některých dílčích složek systému. Protože však žijeme v době, kdy existenci lidského makrosystému může ohrozit – ať válkami, ať ničením životního prostředí – jedině člověk sám, smíme každý takový stav ohrožení považovat za patologický: buďto za projev nemoci, nebo alespoň nedospělosti.) Jedním z úhelných kamenů otevřené pluralitní společnosti, potvrzujícím a obnovujícím funkci řídicích subsystemů, je institut demokratických voleb. Během posledních dvou let jsme u nás zažili takové volby troje – do zákonodárných sborů a obecních zastupitelstev. Zvláště nedávné parlamentní volby přinesly dost rozčarování. Tím nemyslím jen nespokojenost s volebními výsledky na Slovensku. Bezprostřední spekulace na téma »jak by asi občané volili, kdyby byli tušili...« anebo úvahy o možných výsledcích referenda či mimořádných voleb nových ukazují, že na volby zatím pohlížíme spíše jako na průzkum veřejného mínění než jako na závazný právní akt. Jistě na to mají vliv naše zkušenosti s oněmi volbami předchozí, pramálo demokratické éry. Tehdejší řídicí subsystem se toliko nechával ve své řídicí funkci od občanů schvalovat (a ovšem na ně přenášel podíl odpovědnosti), aniž jim dal stín možnosti podílet se na rozhodování. To nebylo jen proti duchu demokracie, nýbrž i proti duchu jazyka a pojmenování s volbami souvisejících. Už samy předpony z- a vy- (zvolit, vybrat) signalizují odluku určité části od širšího celku, tedy – výběr. Takovou možnost ovšem komunistické »volby« nedávaly. Jistě ne náhodou se tehdy mezi lidmi užívalo (s jistou mírou depreciativy) slovesa odvolit; předpona od- zde vyjadřuje – řečeno se Slovníkem spisovného jazyka českého – »provedení děje s odstínem zhoštění se (někdy s odstínem ledabylosti) nějaké povinnosti«, podobně jako odbýt, oddrmolít atp. Význam předpony zde byl signifikantnější než významově vyprázdňené sloveso. Vývoj posledních let nejlavnější obsah pojmu voleb, totiž spojený s výběrem, rehabilituje. Zkusme se však podívat na pravý význam jejich pojmenování. Slovo výběr se odvozuje od stejného základu jako sloveso brát. Jeho prapůvodní význam byl »nést«; v etymologickém slovníku se např. dočteme, že indické bhárati znamená »nesu«. Relikty původního významu najdeme třeba u slov břímě, březí ap.; stejnou souvislost zřejmě má i společný význam reflexivních sloves brát se a nést se, doložený už v nejstarších českých psaných památkách. (K uvedenému významovému posunu došlo jen ve slovanských jazycích.) Podobně konkrétní pojmenovací motivaci bychom mohli sledovat i u latinského electio (tj. volba, výběr). Naproti tomu volit, volba mají společný základ se slovesem vůle; voliti původně znamenalo »chtít, raději chtít, dávat přednost« (srbocharvátské volim znamená »chci, miluji«, podobně jako italské volio či španělské quiero). Prapůvodní motivace našeho pojmenování volby spadá daleko víc do oblasti citové než konkrétně věcné. Z toho samozřejmě nelze vyvozovat závěry pro naše současné pojmání voleb; je nicméně zajímavé, o čemž bylo v našem přístupu k volbám citovosti než racionální věcnosti. A v hodnocení jejich výsledků konečně zrovna tak. Nejenom volby – minulé i příští –, i celou tu obnovující se pluralitní deokracii bychom měli prožívat co možno bez emocí, co nejvíc věcně. Demokracie přináší, řekl jsem, nejvíc možností a podnětů, tudíž ovšem i možností dělat chyby; přitom však má nejvíc pojistek proti setrvávání v omylech. I proto je demokracie tak snadno ohrožitelná, a zároveň tak schopná mobilizovat protilátky k překonání hrozeb. Nakonec pak je to také systém nejméně pohodlný: náročný na odpovědnost, toleranci, a nade vše pracný. Pro ty, kteří se chtějí řídit víc kritickým rozumem než chutěním a libostí, je to však systém nejpřirozenější. Mysleme na to i na prahu nového volebního období.

Jan Horálek



IDEA STÁTU československého

Dušan Třeštík

Státy se udržují těmi idejemi, z nichž vznikly – a také na ně zanikají, chtělo by se říci v naší dnešní situaci. Československá první republika vznikla jako národní stát uměle vytvořených Čechoslováků, přičemž tato základní vada na kráse měla být, a také z velké části byla, ospravedlněna a kompenzována demokracií založenou na humanistických ideálech. Mezinárodně visela na tenkých vládcích velmocenského systému, který měl v Evropě zajišťovat chatrný versailleský pořádek. Z těchto idejí vznikla a na ně také zanikla – aniž by si současníci dost dobře uvědomili proč. Ukázala to jasně již reakce na první republiku v roce 1939 – nejenom na Slovensku, ale i coby její tehdejší vesměs haněbný pohřeb v Čechách. Poválečný vývoj to jenom potvrdil. Z neúspěchu první republiky byla viněna demokracie, a ne problematičtější princip národního státu; zhroutení versailleského systému bylo chápáno jako zrada Západu (a tím ovšem bylo, přinejmenším v mravním ohledu), a byl proto ustaven systém Národní fronty ve jménu jakési šalebné národní jednoty, z níž měli největší prospěch národně se tvářící komunisté. Opiralo se to všechno o vystěhovávání Němců na jedné straně a neřešení slovenské otázky na straně druhé. Zklamání ze Západu, potvrzené dohodami v Jaltě, jimiž Západ přenechal Stalinovi vše, na co si činil nárok, včetně konce konců i nás, bylo kompenzováno příklonem k Velkému bratři na Východě. To vše, dohromady vzato, vedlo k onomu velkému pochodu do náruče stalinismu pod vlajíci národními prapory – tedy k tomu, co je dnes naším hlavním, i když nepřiznaným traumatem.

Slovensko při tom sice žádné velké nadšení neprojevovalo, bylo však zatíženo svou spoluprací s nacismem, a muselo se podřídit. Likvidace demokratických institucí pro ně znamenala zároveň zrušení institucí národních a tvrdý pražský centralismus, který byl ovšem jen odleskem centralismu moskevského. Pokud o demokracii komunistického systému, s nímž se ztotožnila společnost českých zemí v roce 1968, proto musel na Slovensku být nutně snahou o zrovnoprávnění jeho postavení ve státě. Cílem

zde byla federace, a její dosažení proto Slováky uspokojilo. Slovensko se tak mohlo stát oporou při zlomení demokratizačních snah v Čechách a na Moravě a při následné normalizační represii. Ta se ho prakticky nijak nedotkla a také následně okleštění federativního principu i jeho praxe natolik kompenzoval faktický podíl Slováků na vládě, že nebylo prvořadým problémem. Systém vlády, založený v této již jednoznačně úpadkové fázi komunismu na korupčním systému okresních a krajských pohlavárů, se na Slovensku etabloval mnohem úspěšněji než v Čechách. Fungoval k celkem obecné spokojenosti. Přispívala k ní i relativní prosperita, vyvolaná také subvencemi přelévány z federálního rozpočtu do neefektivního a z větší části nesmyslného průmyslu, jak byl budován na Slovensku od šedesátých let.

Zhroutení tohoto svojského systému v roce 1989 znamenalo šok. Občané náhle zjistili, že zanikly všechny ty tisícové vazby korupce a polokorupce, v nichž si zvykli zařizovat svůj skromný, ale pohodlný život. Zásah to byl proto tak hluboký, že přišel právě v době, kdy ve slovenské společnosti vrcholil zásadní proces modernizace vyvolaný industrializací. České země jím prošly od šedesátých let 19. století, na Slovensku se rozběhl sice také v šedesátých letech, ale o sto let později, podobně jako v Polsku a dalších agrárních zemích střední a východní Evropy. V obou případech došlo k vytváření velkých skupin lidí z tradičních venkovských pospolitostí a uvržení do kotlů průmyslových aglomerací (v Čechách) či do panelákových nocleháren (na Slovensku). V obou případech zde člověk byl zbaven té solidarity vesnice, v níž dosud žil, poprvé byl odkázán jen sám na sebe. Ocílil se v lidském světě neosobních vztahů moderní masové společnosti. V Čechách to kdysi vyvolalo podvojnou reakci. Osamělý jedinec, který přišel v překotně se modernizující společnosti o svou samozřejmou identitu, si našel náhražku v národní ideologii, zároveň si však začal vytvářet své vlastní pospolitosti, spolky všeho druhu, strany, hnutí – to čemu se říká občanská společnost. Na Slovensku došlo jen k onomu prvnímu – nacionalismus je zřejmě všude samozřejmým by-produktem modernizace, o občanské společnosti však v komunismu nemohlo být ani řeči.

Vznikla proto náhražka – právě ten systém všeobecného nepotismu, korupce a polokorupce, který nezvyklé, jen vnějškově se modernizující společnosti nahrazoval v jakémsi zradlovém pokřivení tu průhlednou soustavu vztahů »tváří v tvář«, v níž dříve žila v tradičních venkovských pospolitostech. Jeho základní přednost spočívala v tom, že lidé tu byli – stejně jako kdysi ve starověké vsi, v přímém vztahu k tajemníkům, předsedům a dalším nejrůznějším pohlavárům atd., a že tato moc byla mocí konkrétní, lidskou, žádnou neosobní institucí; představovala vlastně moc stejného druhu, jakou bývávala v předindustriálních dobách šlechta. Byla to samozřejmě ještě horší náhražka než národní ideologie, fungovala ale dokonale, nejenom na Slovensku, ale ve všech zemích reálného socialismu s podobnou sociální skladbou.

Podstatné na této paralele je především následující: Modernizace českých zemí byla zaplácena zpochybněním životních osudů statisíců lidí, jejich rizikem i odhodláním a také opravdovou holou bídou těch mnohých, kteří neuspěli a které kotel industrializace vyvrhl jako pěnu. Industrializace Slovenska však proběhla vlastně bez jakýchkoli obětí, pod sociální peřinou (o to, že byla zaplácena z Čech, opravdu nejde). Chybí tedy na Slovensku ta základní zkušenost moderní společnosti, která spočívá v prostém poznání, že za pokrok se platí.

Přesto přese všechno je modernizující se slovenská společnost, na rozdíl od české, mladá a nezatížená minulostí, a tedy potenciálně dynamická. Pokud by dokázala strávit šok vyvolaný zhroutením se oněch náhražkových jistot, jimž přivykla, měla by pravděpodobně větší životnost než česká. Nedokázala to však. Bylo proto přirozené, že se šokovaný slovenský občan obrátil ke zdánlivě jedině jistotě, která ještě zbyvala – k národní jednotě. Česká demokratizační euforie si toho ale odmítala být jen povšimnout, nechtěla to vzít na vědomí, dokonce ani když došlo na metání vajcíček. Odbývala to jako dětské nemoci demokracie, spalničky, které si bodří Slováci prodělávají, a pak se samozřejmě správně nadechnou pro demokratické hrátky Čechů. I následující nekonečné debaty o »státových uspořádání« se braly v Čechách jako obvyklé parlamentní tahanice, sice obtížné, ale slibující nako-

nec přece jen nějaké, byť provizorní řešení. Pak ale povstal v Horní zemi Velký Muž, který mluvil o všem možném (a vše možné sliboval, především však ztělesňoval zřada právem či neprávem, zde není podstatné) to, na co byl občan zvyklý a po čem se mu stýskalo, totiž zaběhaný systém přehledných vztahů jakožto vztahů mezi lidmi, v němž žil v posledních dvaceti letech. Vůbec tu nešlo o nějaký návrat k socialismu, nýbrž o nostalgii po onom »zlatém věku«, kdy každý měl všude nějakého strýce nebo synovce a kdy bylo možné vše po lidsku »vybavit«; dovolat se ne jakéhosi práva a jakési spravedlnosti, v něž nikdo nevěřil, ale normální lidské ochrany nebo protekce.

Slovenský volič proto tuto autoritativně-nepotistickou demokracii (či demokratický nepotismus) »východního« typu většinově zvolil. Byla to jeho sebezáchovná reakce na nelidskou formální demokracii a nelidský slepý trh, vnučené cizáckou »federací«. Reakce na to, co lídr slovenského křesťanskodemokratického hnutí dosti přesně označuje jako zhoubný liberalismus exportovaný z Čech na Slovensko. V tomto bodě se odmítání modernizace protulo s národními snahami, protože Slovensko je samozřejmě možno před tím vším ochránit pouze v samostatném státě. Past zaklapla – už asi definitivně.

Máme si to tady v Čechách vyčítat? Jistě, měli jsme si dříve uvědomit, že volání po slovenských »specifikách« není jenom vyjednávací taktika a že poukazuje na závažné sociální skutečnosti. Měli jsme si také uvědomit, že čísla o slovenské nezaměstnanosti a podobné racionální argumenty tvoří základ pro řešení problému, protože ten je v jejich sociálně-psychologickém pozadí. Měli jsme slovenskou jinakost přijmout jako fakt a analyzovat ji. Vyvarovali bychom se mnohých chyb – sotva jsme však na celkové situaci nejenom mohli, ale i měli cokoliv změnit. Příkrý reformu na Slovensku opět další sociální peřinou by asi bylo nejenom sotva možné, především by to bylo protisystémové. Občanská společnost vskutku nikde nevznikne bez onoho základního poznání, že za pokrok a blahobyt se platí nasazením a rizikem jednotlivce, který si právě tím dobývá svou svobodu, a vymaňuje se tak z osamělosti, do níž ho uvrhl modernizační proces. O tom nelze nikoho pře-

Rozpad Československa ...a co dále?

Jan Rychlík

Řekněme si otevřeně: to, co jsem znal jako Československo, patrně končí a je třeba se na to psychologicky připravit. Výzvy k zachování společného státu příliš nepomohou, ani dovolávání se Masaryka a Štefánika. Ostatně ani od referenda se nedá, podle mého názoru, očekávat mnoho.

Podle platných ústavních zákonů může být referendum v jedné z republik jen o »výstupu z federace«. Tak to nikdo neřekne. Federální referendum může být o »zásadních otázkách státoprávního uspořádání«. Jenže málokdo v Čechách ví, že jakkoli jsou si čeština a slovenština blízké, určité termíny mají odlišný význam. Tak např. český výraz »společný stát« se slovensky překládá jako »unitární stát«, zatímco pod »společným štátem« značná část slovenského obyvatelstva rozumí ve skutečnosti »spojení dvou národních států do nějakého nadnárodního soustátí« (viz o tom též poznámku na jiném místě tohoto listu, na str. 13). Referendum s pouhou otázkou »Jste pro společný stát?« tedy na Slovensku těžko může něco rozhodnout, zvláště když musíme předpokládat, že bude uveden dotaz doplněn nějakým upřesněním typu »...kde by republiky byly samostatnými subjekty mezinárodního práva«. Dá se sice předpokládat, že většina slovenských voličů odpoví »ano«, protože však v naprosté většině chápou společný stát jinak než Češi, budeme toho po referendu vědět právě tolik, jako před referendem.

Ostatně pokud bude referendu předcházet »vyhlášení svrchovanosti« a slovenská ústava, bude už nálada v obou částech státu jednoznačně nasměrována a referendum na tom asi mno-

ho nezmění. Může spíše posloužit (vhodně formulovanou otázkou) jako legitimace před mezinárodními společenstvími.

V této souvislosti neuškodí malý exkurs do historie: podobné referendum už totiž Slovensko zažilo v roce 1938. Tehdy nejprve 6. října Hlinkova slovenská ľudová strana (HSLS) převzala veškerou moc a eliminovala činnost opozice, a pak 18. prosince u příležitosti voleb do slovenského sněmu (s jednotnou kandidátkou HSLS) položila voličům takto demagogicky formulovanou otázku: »Si pre nové, slobodné Slovensko?« Na takovou otázku, kterou si každý mohl vykládat jak chtěl, bylo samozřejmě těžko odpovědět »nie«, dokonce i kdyby se volby byly nekonaly za asistence Hlinkových gard a spílání tisku, který ujišťoval, že jedině zrádci národa mohou hlasovat proti. Nepřekvapí proto, že údajně 92 % dotázaných voličů odpovědělo kladně, což stoupenci ľudáckého Slovenska dodnes uvádějí jako důkaz vůle slovenského lidu po separaci od českých zemí.

Ukáže-li se, že společný stát je možný, budu jen rád. Osobně se však domnívám, že bez ohledu na výsledky jednání ODS a HZDS či případného referenda už dnes otázka stojí poněkud jinak. Fakticky máme na výběr jen ze dvou možností: dva státy spojené v unii a mající určité společné orgány, nebo dva státy zcela samostatné. O společný stát ani v jednom případě nejde. Jak známo, myšlenku unie nabízí HZDS, zatímco ODS poukazuje na její nefunkčnost a navrhuje raději úplný rozchod. Třeba říci, že z psychologického hlediska je postoj ODS pochopitelný a odráží český pohled na Českoslo-

vensko. Češi totiž měli často sklon už od roku 1918 chápat republiku jako modifikaci dávno zaniklého českého státu, jakožto »odčinění Bílé Hory«. Odtrhnutí Slovenska v této souvislosti vnímají prostě jako jakési zmenšení tohoto na dějinách vydobytého území, podobně jako stejným způsobem vnímali v roce 1945 ztrátu Podkarpatské Rusi. Myšlenka Československa jako Česko-Slovenska, tedy jako unie dvou států, je pro českou veřejnost něčím tak nezvyklým, že není schopna (či lépe řečeno: není připravena) ji akceptovat.

Na věc však není možno pohlížet sentimentálně. Z historického hlediska není zánik státu ničím neobvyklým a v dějinách už zanikly mnohonárodní celky, které existovaly ne desítky, ale stovky let. Položme si tedy dvě otázky. Je myšlenka unie realizovatelná a pro Čechy přijatelná? A za druhé: pokud by unie nevznikla – jaké budou naše vztahy se Slovenskem?

Pokud jde o realizovatelnost, unie proveditelná bezpochyby je. Vzorem může být například Benelux, nebo – pokud budou ratifikovány mastrichtské dohody – do určité míry i samotné Evropské společenství. Třeba ovšem říci, že v historii byly unie vždy jen přechodnými útvary, které se buď rozpadly – jako například švédsko-norská unie z let 1814-1906 –, nebo naopak vedly k vytvoření jednotného, zpravidla federativního státu (příkladem může být Německý spolek v letech 1815-1866 nebo anglo-švédsko-norská unie v letech 1603-1707, kde ovšem federativní útvar nevznikl).

Jiná otázka je účelnost takového spojení. Pro slovenskou stranu by unie byla nepochybně výhodná, protože by na jedné straně umožnila do-

končit národněmancipační proces vytvořením vlastního státu, ale současně by pomohla omezovat nebezpečí plynoucí z takového kroku v ekonomické a mezinárodněprávní oblasti. Ani zde si nemohu odpustit jeden historický exkurs: pokud české politické reprezentace o státoprávní vyrovnání s Vídní v 19. století byl veden stejnými snahami.

Pokud jde o hodnocení unie z české strany, jsou její výhody – tak, jak ji navrhuje HZDS – problematické. V politické oblasti by totiž znamenala, že česká politika se bude muset i nadále angažovat v problémech, které se jí přímo netýkají (např. komplikace ve vztahu k Maďarsku v souvislosti s postavením maďarské menšiny či s výstavbou vodního díla Gabčíkovo), aniž by za to od Slovenska dostávala nějakou protihodnotu. Z geopolitických důvodů vždy byl, je a bude základním problémem české politiky vztah k Německu. Tak pracně uzavřená smlouva s Německem bude ovšem ohrožena v okamžiku, kdy Československo zmizí z mapy Evropy jako subjekt mezinárodního práva. Unie má tedy pro českou stranu smysl jen tehdy, bude-li mít vlastní mezinárodněprávní subjektivitu a přejdou-li na ni všechny závazky Československa, stejně jako všechna jeho práva. V takovém případě by nemusela být nepřekonatelnou překážkou ani samostatná mezinárodní subjektivita republik, pokud ovšem ji budou ochotni ostatní státy uznat. Určité precedenty v této oblasti jsou. Například republiky bývalého SSSR měly formálně právo vstupovat do vlastních mezinárodněprávních vztahů, měly vlastní ministerstva zahraničí, Ukrajina a Bělorusko byly i samostatnými členy OSN. Po sjednocení Německa v roce

svědčovat, touto kolektivní zkušeností musí společnost prostě projít. Špatně svědomí proto rozhodně mít nemusíme. Naši dědové ostatně zaplatili za hospodářský, sociální a občanský náskok Čech opravdu velmi tvrdě, rozhodně tvrději než pověstným utahováním opasků. Slovensko si tehdy zažilo také mnoho bídy, neshťestí je ale v tom, že to byla bída z prosté zaostalosti, a že tedy byla dějinně neproduktivní. Dějiny jsou kruté.

Chybu jsme ale přesto udělali a nebylo to teprve po roce 1989, ani v roce 1939, ale evidentně už v roce 1918. Chybou byl onen problematický koncept národního státu, který se nám nyní bumerangem vrací ze Slovenska. Sotva však lze za něj někomu dávat vinu, nejméně Masarykovi. Dějiny se totiž dějí tak, jak se dějí, a ne tak, jak by se nám líbilo. Stará monarchie se tehdy rozpadala a Čechev tu zbývali jako jedni z jejich sirotků. Většina českých politiků neměla připraveno nic místo toho, jen Masaryk se odhodlal k radikálnímu, zřejmě jedinému možnému řešení. Připomeňme tu pro úplnost známá fakta... Samostatnost Čech znamenala zatížení nového státu velkou německou menšinou, proti níž by se český národ jen těžko prosazoval, vznikla tedy koncepce spojení se Slováků v uherské Horní zemi a vytvoření fiktivního československého národa, který by pak měl v novém státě nespornou převahu. Bylo to výhodné jak pro Čechy, tak pro Slováků, kteří by jinak měli pramalou naději na získání svébytnosti. Za připomenutí také stojí, že na rozpad Rakouska-Uherska, a tedy i na vznik Československa, doplatily především Uhry, a ne Rakousko. Maďarsko přišlo nejenom o Slovensko, ale také o velké Sedmhradsko a značná území na jihu, takže dnes téměř třetina Maďarů žije mimo území svého státu. Tato skutečnost může být pro budoucnost střední Evropy nadmíru významná.

To, co bylo v roce 1918 pro slovenský národ, sotva se vytvářející a maďarskou národnostní politikou tvrdě utlačovaný, prakticky jedinou možnou záchranou, se ovšem velmi rychle stalo břemenem. Slovenská pojistka proti domácím Němcům, kterou do svého státu vmontoval Masaryk, se ukázala být roznětkou časované bomby, jež zprvu jen občas prskala, skryta za mnohem nebezpečnějším problémem německým, vybuchla však už v roce 1939, umožnila normalizaci v roce 1968 a zřejmě definitivně rozmetala Československo v roce 1992. Mezitím ale pojistkou být přestala.

Došlo k tomu po odeznění druhé světové války, aniž bychom si toho všimli. Z Čech a Moravy zmizela velká německá menšina, a tak ztratilo postupně smysl, aby se český národ vymezoval negativně, především svým vztahem k Němcům. Začal se definovat pozitivně, státní

příslušností, tak jak je to již po staletí obvyklé v západních státech, kde národnost splývá se státním občanstvím. Čechev se stali především »Čechoslováky«, občany Československa, a pak teprve Čechy, kdežto u Slováků probíhal proces přesně opačný, který se po listopadu 89 jen urychlil. Nebrali jsme to tedy v Čechách na vědomí, protože jsme v tom neviděli nic racionálního. Pak jsme se začali »vcitovat«, ale se stejně malým úspěchem, především proto, že naše vcitování se do »rozmarů« a »vrtochů« Slováků je přirozeně jen rozčilovalo. K jádru věci, do kouta ringu, nás dotlačil teprve už zmíněný velmi velký a velmi uražený Velký Muž. Až tehdy jsme si uvědomili, že v žádném koutě nejsme, protože slovenskou pojistku už dávno nepotřebujeme, neboť naši životní otázku německé menšiny vyřešil odsun a poválečná demokratizace Německa, zatímco Slovensko českou pojistku nikdy potřebovat nepřestalo.

Skutečnost je tedy nyní taková, že lze sice uvést mnoho rozumných argumentů pro to, aby stávající československý stát byl udržán, těžko se však hledají rozumné důvody pro jeho nezbytnou existenci, to jest hledaly by se obtížně, když by měl být znovu založen. Všechny důvody proti rozpadu kalkulují negativně, se škodami, které by přinesl. Pozitivní argumenty pro existenci Československa to však nejsou. Museli bychom začít znovu a od začátku a ovšem ne metodou »vcitování se« (kterou neodpustím Petru Pfihodovi), nýbrž hledáním toho, v čem se naše skutečné národní zájmy opravdu reálně a nezbytně shodují. Zdá se, že toho již opravdu při-

liš mnoho není, přinejmenším na české straně. Je to vlastně jen obava z toho, že zbytkový český stát se stane nejenom hospodářským, ale i politickým satelitem Německa – stále mocnějšího a ve výhledu do budoucnosti pro mnohé přece jen ne zcela samozřejmě demokratického. Proti tomu lze ale plným právem namítat, že nadále jedi- ně představitelné Česko-Slovensko nebude stejně nikdy – ani takto pomlčkově koncipované – uspokojovat nároky Slovenska na sebeurčení, zůstane tedy nestabilní a spíše postavení českých zemí v poměru k Německu zhorší. Je to opět nikoli nesporný argument z řady těch, které by mohly svědčit pro udržení Československa, sotva by to však byl argument pro jeho založení, tedy něco, o co by bylo možno opřít ideu státu československého.

Idea totiž není totožná s ideálem. Idea je jakýsi obraz či model, a ten musí být v politice jednoduchý a srozumitelný, racionálně posouditelný a zvažitelný. Protože je to idea politická, musí jít o model kompromisu, rovnováhy mezi protichůdnými zájmy. Původní idea státu československého byla v prvé řadě založena na myšlence demokracie (což je způsob dosahování rovnováhy), opřené o humanitní ideály v Masarykově formulaci. Byla to však zároveň myšlenka národního státu – zájmového společenství Čechů a Slováků –, která teprve umožnila zřízení státu, dominovaného fiktivním, ad hoc vytvořeným československým národem.

Zatímco myšlenka demokracie přese všechno, čemu byla vystavena, v Čechách přežila – ovšem v poněkud modernějším pojetí –, fikce

československého národa vydržet nemohla. V Čechách a na Moravě se však v posledních asi třiceti letech něco jako československý národ vytvořilo, ovšem na zcela jiném základě. Došlo tu ke splynutí národnosti s československým státním občanstvím. Pokud by tomu tak bylo i na Slovensku, mohla by vzniknout moderní československá národnost západního typu, v rámci rozumné federace vůbec vylučující další národní identifikaci, českou i slovenskou. O tom ale nemůže být na Slovensku řeč. Zde se z mnoha, jen zčásti dotčených důvodů, zformovala ona jazykově-kulturní národnost »východního« typu, vytvořeného národním obrozením minulého století. Té pak celkem logicky chybí k dovršení svébytnosti vlastní stát natolik, že se tento cíl stal absolutní národní prioritou. Přispívá k tomu v neposlední řadě i to, že vlastní stát se jeví být jedinou možnou ochranou před modernizací vnucovanou z Čech. Na druhé straně si však Slovensko uvědomuje, že se bez ní neobejde a že samo k ní sotva sebere síly: chtělo by proto svazky s Čechami zachovat.

Slovenský národní zájem vzešlý z posledních voleb lze tedy formulovat asi takto: Dovršení národní svébytnosti získáním plně mezinárodně uznané nezávislosti, která umožní vyhnout se především modernizaci či jejím důsledkům, ovšem při zachování státu společného, jenž provede modernizaci v Čechách a bude pro Slovensko fungovat jako pojistka. Což je ovšem kvadratura kruhu, nikoli politická idea.

Idea československého státu by za této situace musela být obnovena ze Slovenska, protože především ono má reálný a rozumný zájem na opoře, kterou pro ně české země při nezbytné modernizaci jsou. To je však – politicky vzato – utopie, protože Slovensko dá ve svém dilematu podle všeho přednost národnímu státu. Logika iracionality je vždy silnější než logika racionality. Je to smutné, ale smutná je vůbec situace celé východní Evropy, která nemá jinou cestu než modernizaci, nemá však na ni ani dosti sil, ani vůle a především ochoty za ni zaplatit, a zmítá se proto mezi tradicí svých agrárních společností, pokřivenou socialismem,

a podezřelým, cizáckým liberalismem, o to horším, že je nezbytným předpokladem modernizace. Historik může vidět v dohledné době jediné řešení tohoto konfliktu – totiž žádné. V tom není Slovensko žádnou výjimkou. Je to smutné, dějiny ale byly vždy spíše sklíčující než povzbudivou podívá-

Dušan Třeštík (1933) působí v Historickém ústavu ČSAV. Zabývá se raným středověkem Čech a střední Evropou. Vydal práce o Kosmově kronice a kultuře českého raného středověku, spolu s A. Merhautovou Románské umění v Čechách a na Moravě (1983), pracuje na knize o počátcích českého státu. Stálý spolupracovník Přítomnosti a člen její redakční rady.

Konec Čech, vesnice na Přerovsku

foto Pavel Štecha



1871 si Bavorsko podrželo právo na vlastní zahraniční aktivity a mělo v určitém období dokonce vlastního vyslance v Berlíně a ve Vatikánu. Lichtenštejnsko je samostatným subjektem mezinárodního práva a je členem některých mezinárodních organizací – např. Evropského sdružení volného obchodu –, přitom však setrvává v unii se Švýcarskem, která tam, kde je to pro oba státy výhodné, vystupuje jako jediný subjekt mezinárodního práva. Ostatně i Rakousko-Uhersko v letech 1867–1918 bylo určitou unií, která sice vystupovala jako jediný subjekt mezinárodního práva, avšak Uhersko se účastnilo činnosti v určitých organizacích samostatně, a získalo tak mezinárodněprávní subjektivitu via facti.

Pokud jde o návrh HZDS na vytvoření celní, měnové a hospodářské unie a na vytvoření armády pod společným velením, jde o záležitosti, jejichž realizace by opět záležela na vzájemné výhodnosti. Hospodářská unie by připadala v úvahu pravděpodobně jen tehdy, kdyby se obě ekonomiky řídily stejnými principy a byly na srovnatelné úrovni. Měnová unie pak nutně vyžaduje existenci jednoho centra, jež by rozhodlo o množství oběživa, jako je tomu v případě Belgie a Lucemburska, které tvoří měnovou unií; každá ze zemí má sice vlastní měnu, lucemburské a belgické franky nicméně obíhají společně, a jde tedy vlastně jen o dvě různé emise téže měny. Vzájemnou výhodnost je ovšem zpravidla těžko posoudit od jednoho stolu, neboť šedivá je teorie, věčně zelený strom praxe. Podobné hospodářské spojení by se tedy nejspíš uplatnilo až v budoucnosti.

Za stávající situace je ovšem spíše pravděpodobný úplný rozpad než nějaká unie. Slovenská strana totiž nedokázala přesvědčit českou veřejnost o užitečnosti česko-slovenské unie pro Čechy samotné a – jak se zdá – ani se o to nesaží. Je tedy více než aktuální položit si druhou otázku, totiž jak by měly vypadat česko-sloven-

ské styky v případě rozpadu a vzniku dvou úplně nezávislých států...

Problém česko-slovenských styků je třeba podle mého názoru rozdělit na dvě části, které ovšem spolu souvisejí. Jednak jsou to styky kulturní a čistě lidské – mnohem starší než náš stát a vyplývající z kulturní a jazykové blízkosti; jednak institucionálně vztahy obou států. Pokud jde o první problém, výchozí situace je poměrně příznivá pro celkem nerušený rozvoj česko-slovenských vztahů. Na rozdíl například od vztahu srbsko-charvátského nejsou Češi v očích Slováků nějakým »národním nepřitelem« a stejně se dívají Slovinci na Čechy. Bude to hlavně tím, že národní identita Čechů se vyhraňovala ve vztahu vůči Němcům a slovenská vůči Maďarům, zatímco v relaci obou našich slovenských národů převažoval pocit blízkosti a příbuznosti. Kladně působí i fakt, že na rozdíl od poměrů v Jugoslávii či v bývalém SSSR neexistuje mezi Čechy a Slováků problém hranic a ani na jednom území není kompaktní národnostní menšina z opačné republiky, kterou by domovský »národní stát« musel bránit.

Tuto pozitivní výchozí situaci jsme povinni udržet. Nelze dopustit, aby se české národní vědomí vyhraňovalo v dalším období právě v antagonistickém vztahu vůči slovenskému národu. V tomto směru je třeba nejen odsoudit všechny projevy českého nacionalismu a šovinismu typu »ať si jdou!«, ale pozastavit se i nad akcí tzv. České iniciativy, požadující samostatný český stát, arcí s jasně protislovenským charakterem. V Čechách a na Moravě žije spolu s osobami ze smíšených manželství asi půl miliónu Slováků, kteří nežádají žádná menšinová práva a cítí československy. Jejich vlastní je celá republika a jejich domovem jsou Čechy či Morava. Jak vyplývá z prohlášení Svazu demokratických Slováků v ČR, odmítají Slovinci v Čechách a na Moravě jakékoli síly, které by chtěly rozbíjet společný stát (Slovenský denník 19. 6. 1992). Náš poměr

k této skupině musí být od počátku jasný: jde o naše občany a zároveň o náš kulturní most k celému slovenskému národu, kterého se nemůžeme vzdát, nemá-li cosi ztratit naše vlastní kultura. Slovákům v České republice je třeba na požádání udělit české občanství, které jim – bez ohledu na to, zda ovládají český jazyk či nikoliv – umožní přístup ke všem úřadům a funkcím. Bez ohledu na občanství pak musí platit, že každý má právo žít tam, kde se už usadil.

Také proto je třeba odmítnout už předem jakékoliv představy o stěhování Slováků zpět na Slovensko proti jejich vůli. Nesmí se opakovat (tentokrát v obráceném směru) rok 1939, kdy Hlinkova garda vyháněla ze Slovenska Čechy, a to ani tehdy ne, kdyby se slovenské úřady vůči 60 tisícům Čechům na Slovensku zachovaly jinak. Reciprocita je totiž výrazem barbarství a nemá místo v civilizovaném státě opírajícím se o občanský princip. Tato myšlenka musí být v české veřejnosti zcela samozřejmá. Vyplývá z ní dále, že je naší povinností přijmout i všechny osoby ze Slovenska, které k nám z jakýchkoli důvodů po rozpadu státu možná přijdou.

Udržování normálních kontaktů mezi lidmi, které jsou zejména na moravsko-slovenském pohraničí velmi živé, také vyžaduje, aby se zachoval volný pohyb osob přes moravsko-slovenskou hranici. Nepřichází tedy v úvahu nějaké zavádění vizových povinností či jakékoli omezení cestovního styku (v této souvislosti je třeba připomenout, že jak německé, tak slovenské úřady dokonce i za války respektovaly specifické podmínky v moravsko-slovenském pohraničí a umožnily pohyb obyvatelstva v rámci malého pohraničního styku). Česká inteligence má v tomto ohledu před sebou velký úkol, totiž bojovat za tyto zásady i proti případnému negativnímu stanovisku úředních míst.

Pokud jde o vzájemný vztah českého a slovenského státu, mnohé závisí na tom, jaké politické síly budou vládnout v Praze a v Bratisla-

vě. Národní zájem Čechů i Slováků v středoevropském geopolitickém prostoru objektivně vyžaduje česko-slovenskou spolupráci. In margine toho, co píší české deníky o údajném »vítězství levice« a »ohrožení demokracie« na Slovensku, je třeba říci, že byt slovenská politická scéna stojí skutečně v poměru ke scéně české vlevo, nelze HZDS považovat za vyslovené levicovou sílu. Jde totiž o konglomerát politických sil různého zaměření – jakési OF, respektive VPN v malém –, který se nepochybně bude ještě dále štěpit a vyvíjet. Myslím proto, že zatím není důvodu domnívat se, že by režim v Bratislavě měl být vysloveně nedemokratický.

Za pozitivní je třeba považovat zejména to, že jak HZDS, tak separatistická SNS se distancují od ľudáckého režimu z let 1939–1945 a že případný samostatný slovenský stát nemá navazovat na Slovenskou republiku 1939–1945. Kladně je třeba hodnotit i to, že ve volbách propadly právě »ľudácké vykopávky« typu Slovenské ľudové strany, Pánisovy Slovenské národní jednoty či Hnutí za osvobození Slovenska, které se už více než dva roky snaží tisovský stát rehabilitovat, stejně jako Klepáčovo Slovenské kresťanskodemokratické hnutie, jež do voleb dokonce kandidovalo ľudáckého emigračního publicistu a velkého Tisova obdivovatele Františka Vnuka. Samostatný slovenský stát opírající se o tisovské tradice by totiž nutně musel být protičeský a jeho vztahy k České republice by nemohly být jiné, než špatné.

Navzdory tomu, že Československo zdá se mizí z mapy Evropy, bychom tedy neměli Slovensko odepisovat. I tak totiž, domnívám se, zůstane naším nejbližším kulturním, ekonomickým i politickým spojencem.

Jan Rychlík (1954) absolvoval FF UK v Praze (etnografické historie), kandidatura věd v Sofii. Působí v Ústavu TGM. Zabývá se etnickými procesy, problémy nacionalismu, česko-slovenskými vztahy, hospodářskými dějinami aj. Publikuje v tisku i v odborných periodikách.

Bosenský

Pavel

Třebaže mnozí z nás poznali Jugoslávii v minulých letech z osobní zkušenosti, nezdá se, že bychom byli o této zemi informováni přesvědčivě. Vozili jsme si odtud láhev Cézara a zlaté náušnice či západní desky, a kazety, někdo i Orwella, Kunderu a Havla. Vnímali jsme Jugoslávii jakoby už za železnou oponou; pro někoho dokonce byla výspou »socialismu s lidskou tváří«. Koncentrácí na Golém otoku a cejí černý mrak stalinismu naruby byly děsem spáchaným kdysi dávno někým jiným; ještě o pár let starší vraždění ustašovské, četnické či partyzánské už bylo pouhou historií. Modré nebe a šplouchání moře našich prázdninových pobytů v »Jugošce«, distance československého režimu od jugoslávského, v mnohém ohledu otevřenější jugoslávská média a hranice, to vše nám jakoby zakrylo poznání, že tamní komunistický režim byl ve většině ohledů velmi podobný tomu našemu. A vůbec už jsme netušili, jak pevný tenhle poslední komunistický režim v Evropě je a co vše je ochoten obětovat za své udržení.

Ještě méně než o Jugoslávii jsme věděli o Bosně a Hercegovině. Ta nám sloužila hlavně pro tranzit k moři, přičemž jsme nanejvýš cestou shlédli v Sarajevu či Mostaru živé a krotké Muslimy, exotiku bez rizika. Obávám se, že stále nevíme, oč jde v tamní válce.

Podvědomě se bojíme islámu – ne snad že bychom měli dosud v krvi geneticky zakódovaný středoevropský strach z Turků, ale víme ledacos o Libanonu, Íránu, Iráku, Líbyi, Alžírú; islám pro nás zůstává neznámý a nepochopitelný se svými bojovníky pohrdajícími smrtí a s klíčem od ráje na krku...

Bosenskohercegovský islám je však trochu jiný, tak jako je jiný i islám Albánců v Kosovu a v Albánii. (Ostatně také dnešní islám turecký se liší od militantního pojatí jinde ve světě.) Velkou roli přitom v posledních několika generacích hrálo oddělení od pravověrného, převahou arabského islámu betonovou albánskou zdí, jakož i socialistická protináboženská propaganda. Také relativně příznivé sociální podmínky, minimální etnické či religiozní konflikty i vysoká národnostní promíšenost v Bosně a Hercegovině neposkytovaly podporu pro skupinovou separaci na etnickém nebo náboženském základě.

Komunistické obrácení na stalinskou (či titovskou) víru byl proces ne nepodobný poturčování či islamizaci, i když ani Turci nebyli ve své době sto procentně úspěšní. Implantované náboženství, vzniklé v určitých podmínkách a pro určitou národní kulturu, nemohlo dokonale »padnout« kultuře jiné, v daném případě slovanským kmenům v Srbsku a Bosně a Hercegovině. Tlaku se podvolují především ti slabší a poddajnější, to se ukazuje třeba v dnešním Kosovu, kde v politickém odboji proti srbské moci jsou nesmiřitelnější etničtí Albánci-věřící katolíci než Albánci-věřící muslimové. Původní, katolická víra se v Kosovu udržela přes stáletí tureckého tlaku u těch nejtvrdších, nepaličatějších rodů, zatímco islám přežili ti »měkkíci«. (Bosenský islám zřejmě vystihuje lépe Meša Selimović ve svém románovém »Derišović« než Ivo Andrić v Mostu na Drině.)

Na druhé straně ani jugoslávský socialismus potlačit náboženství nedokázal; ke konci se o to ani příliš nesnažil. Správně rozpoznal jako větší nebezpečí disidentské intelektuály, popřípadě frakční skupiny liberálů ve vlastních řadách.

Zdaleka ne každý Muslim (tak se označuje národnost 41 % obyvatel Bosny a Hercegoviny; proto i velké písmeno při jejich označování) vyznával islám a ještě méně jich uvažovalo o spojenectví s islámskými státy. To se však dost možná změnilo po kruté zkušenosti vražd z rukou »bratrů Srbů« poté, co se stala zřejmou snaha Charvátů o parcelaci bosenskohercegovského státu bez Bosňanů a Hercegovinců, ale i neúčinnost evropských a světových vazeb.

Bělehradská propaganda a lobbyismus jsou zatím mimořádně silné a účinné. Bezostyšně účelové a formálně bezchybné jednání dosahuje v neinformovaném světě kýžených výsledků – doufejme, že poslední ukázkou je Bělehradem organizovaná výstava v Paříži o »Charvátý zničených srbských památkách ve Vukovaru«. Naštěstí dnes už i Francouzi vědí, že to byla federální armá-

da pod srbským vedením, která do tohoto obkláčeného charvátského města po tři měsíce střílela z katuš, houfnic i tanků, bombardovala je z letadel. Srbské politice se podařilo po dlouhou dobu dezorientovat také politiku Spojených států. Jestli se USA něčeho obávají, je to právě islám, a proto srbské zdroje představují Aliju Izetbegoviće jako nositele agresivního islámu.

Alija Izetbegović jako disident byl skutečně předákem islámského hnutí odporu, za což byl v roce 1983 souzen. V islámu viděl cestu ke sjednocení národa a proražení komunistické nadvlády. Jeho skutečná činnost jako prezidenta Bosny a Hercegoviny od roku 1990 se však ukázala být překvapivě smířlivá, vedena snahou zabránit přímé konfrontaci střizlivě hodnotila možnosti a hledala kompromisy. Jakmile bylo jasné, že se Slovinsko a Charvátsko odtrhnou od SFRJ, právě Izetbegović navrhl, aby s nimi federace zbylých vytvořila v míru alespoň konfederaci. A bylo to »mírumilovně« srbské vedení, které použilo armádu, aby si zachovalo co největší léno, jež by živilo systém – aparát, policii a předimenzovanou armádu. Během konfliktu v Bosně a Hercegovině měl prezident Izetbegović už mnohokrát příležitost se úzce svázat s islámskými zeměmi vojensky i aliančně – snažil se tomu vyhnout a patrně využíval jenom jejich finanční podpory. Tato zdrženlivost vycházela zřejmě z úvahy, že Bosna a Hercegovina patří do Evropy a že taková aliance by narušila evropské vazby, že z perspektivního hlediska by Bosna a Hercegovinu spíše ohrozila.

Bosnu a Hercegovinu se podařilo udržet dlouho klidnou také proto, že se Muslimové důsledně snažili nezavdat příčinu ke střetům a nereagovali příliš ani na provokace agresivních, často opilýých srbských a černohorských dobrovolníků a záložníků, které tu federální armáda rozmístila, aby »udržovali pořádek«. Vyvolávání střetů je v tomto ohledu záměrné – armáda tak totiž má oficiální důvod pokrývat svými jednotkami co největší území.

Bosenskohercegovské sdělovací prostředky se také chovaly podstatně uvážlivěji a objektivněji než jednostranná, indoktrinující charvátská a především srbská média, ať už máme na mysli nezkreslené zprávy z obou stran charvátské války ve státní televizi a v tisku Bosny a Hercegoviny či v nezávislé televizi YUTEL – srbská strana se také snažila zlikvidovat je nejprve direktivně a ekonomicky, poté i střelbou a raketovými útoky leteckými.

Zprávy z bojišť, úděsně krvavé a nelidské scény vyvolávají nevěřičnou otázku: proč takové zabíjení? Veřejnost a zpravodajové vnímají situaci emocionálně, z okamžitého pohledu, aniž si většinou dají práci se zkoumáním souvislostí, hledáním skutečných důvodů rozpoutání války v Bosně. Ty nejsou ani etnické, ani náboženské.

Základní aspekt je vředy mocenský, bezpečnostní, vojenský. Jugoslávská doktrína vycházela z izolovanosti a pozice jugoslávského státu mimo pakty. Znamenalo to čekat útok z kterékoli strany. Proto bylo jádro zbrojního průmyslu situováno v hloubi teritoria, v Srbsku a především v lépe chráněné hornaté Bosně a Hercegovině (cca 70 % výroby »speciálu«); Bosna a Hercegovina rovněž sloužila jako nástupní a zásobovací prostor pro srbskou stranu ve válce v Charvátsku.

Uprostřed války v Charvátsku, v listopadu 1991, začalo srbské vedení stahovat federální armádu z Makedonie a současně požádalo o pokrytí krizových charvátských oblastí obsazených Srby jednotkami OSN. V tom okamžiku bylo zřejmé, že Bělehrad nevěří v další výrazný postup v Charvátsku a že svou »pozornost« přesune na Bosnu a Hercegovinu. To analyticky jugoslávské situace očekávali; už začátkem října monitorovací mise Evropských společenství preventivně rozmístila své pozorovatele na území Bosny a Hercegoviny (mj. na žádost Aliji Izetbegoviće). Tak měla mezinárodní politika objektivní informace o situaci a – poučena z války v Charvátsku – reagovala velmi rychle uznáním samostatné a především celistvé Bosny a Hercegoviny počátkem letošního března. I to však bylo pozdě – Bosna a Hercegovina byla prvořadou zájmovou oblastí nejen pro srbskou armádu samu, ale také – a to především – pro srbské

vedení: střední část bosenského území, obývaná Muslimy a Charvátý, totiž od Srbska odděluje západně situované srbské oblasti jak v Bosně a Hercegovině, tak v Charvátsku. Tyto »Krajiny« jsou z ekonomického a zejména vojenského hlediska neschopné samostatné existence bez vydatné pomoci Srbska nebo bez soužití se sousedy. Soužití je ale z pohledu Bělehradu nepřijatelné – vždyť to byla právě »Krajina« v Charvátsku, kterou první ozbrojil, »osamostatnil« bariádami a postavil proti Charvátsku.

Srbské oblasti v Bosně a Hercegovině se začaly ozbrojovat a izolovat už v roce 1990, jen několik měsíců po vzniku srbské »Krajiny« v Charvátsku. Ta své ozbrojování a separaci zdůvodnila tvrzením, že ji k tomu opravňuje nový charvátský režim, jeho nedostatečné menšinové zákony, přemrštěný nacionalismus a rychlé rušení srbské převahy v policii a dalších orgánech. Nová vláda Bosny a Hercegoviny takovou záminku neposkytla – od začátku prosazovala občanský princip bez rozlišování národnosti. Zdejší srbská frakce se nicméně separovala vůči společnému parlamentu i vládě, což spolu s následným vyhlášením »srbských autonomních oblastí« a později i »Srbské republiky Bosna a Hercegovina« rozbilo možnost

demokratického řešení problémů a společného řízení státu.

Etničtí Srbové začali naplňovat Miloševičovo heslo »Všichni Srbové musejí žít v jednom státě« – ideu, která se kryje s územními požadavky. Při všech jednáních o dalším uspořádání Bosny a Hercegoviny pro sebe požadovali podstatně větší území, než by odpovídalo podílu populace. Kdyby se přitom podařilo připojit srbské »Krajiny« v Charvátsku a v Bosně a Hercegovině k federaci srbsko-černohorské, byl by zbytek Bosny a Hercegoviny prakticky obkláčen a naprostoto v srbském područí.

Proto se srbské ozbrojené složky, tedy nejen federální armáda, ale také četničtí dobrovolníci – zabíjící se zkušenostmi z bojů v Charvátsku – jakož i místní ozbrojenci, organizovaní pod zástavou Teritoriální obrany rozhodli »vyčistit« pásmo, které by spojovalo jednotlivé »Krajiny« se Srbskem. Jižní koridor umožňující spojení s Černou Horou (a tedy se Srbskem) by byl delší, náročnější a obtížně hajitelný (jsou zde silné pozice Charvátů, kteří se snažili udržet spojení s Charvátskem a mořem). Válka v Bosně a Hercegovině začala srážkami, které srbská strana vyvolala s cílem vytvořit severní koridor v severní Bosně. Oběťmi se staly Bosanski Brod, Banja Luka, Bjeljina, Zvornik,



boj o život

vel Tkadlec

Tuzla... Ušetřen pak nezůstal ani jih Bosny a Hercegoviny, čímž bylo dovršeno její obklíčení.

Válka začala během letošního února, explodovala pak v dubnu a květnu. Ke konci června už stála životy téměř sedmi a půl tisíce lidí, z toho každou desátou obětí bylo dítě ve věku do čtrnácti let. Je téměř jisté, že k těmto obětem bohužel přibude ještě značná část z třiceti tisíc pohřešovaných. Válka má na svědomí i přes 25 tisíc raněných, své domovy musela opustit asi čtvrtina obyvatel Bosny a Hercegoviny, převážně těch nacionalisticky nejméně angažovaných, tedy Muslimů, jejichž vedení nechtělo nebo nedokázalo včas vytvořit obranné struktury. V osmdesáti procentech opštín (menší okres) je zničeno přes třicet procent obydlí. Oficiální odhad škod je až 100 miliard dolarů.

Březnové uznání samostatnosti Bosny a Hercegoviny Evropou a USA agresora nezastavilo. Srbská strana využívala ozbrojené převahy a nemínila se jí vzdát pod chabým tlakem mezinárodního práva a veřejného mínění. Charvátská komunita, kam se vrátili muži bojující předtím za Charvátsko a kterou zřejmě podporovaly i pravidelné jednotky charvátského vojska, se mohla bránit úspěšněji než neozbrojení Muslimové. Společali především na Izetbegovićovy mimořádné

diplomatické schopnosti, na Evropu a svět, které prezident už dávno varoval a žádal o pomoc. Svět však zklamal ještě víc než v případě charvátském.

Hrůzy války, zbrojní i početní přesila a z nich plynoucí pocit bezmoci nutně vyvolaly v Bosně a Hercegovině rozhořčený odpor Muslimů a Charvátů. V této válce se vedle emocí a motivů skupinových derou na povrch i zájmy a vášně jednotlivců. Pomsta za mrtvé, vyřizování osobních účtů, dokonce i cíle loupežné. Mnohé jednotky všech tří stran nejsou pod bezprostřední kontrolou a krutost zachvacuje všechny. Jestliže – bohužel – k válce patří ranění a mrtví vojáci, nelze přímé, úmyslné útoky na civilní obyvatelstvo nikterak ospravedlnit. V této válce se jich však armáda – o polovojskových formacích nebo doslova loupeživých tlupách ani nemluvě – dopouští v míře nebývalé. Idea Velkého Srbska se prosazuje systematickým »čištěním«
území, která jsou v srbských rukou (nebo pod jejich dohledem) od příslušníků nesrbských národností; stejně jako na zdech Vukovaru i na zdech bosenských měst lze dnes číst nápisy »Tohle je Srbsko!«

Přestože Charváti stojí v boji proti společnému nepříteli po boku Muslimů, v konfliktu sehráli i negativní roli. Ještě před válkou v Charvátsku i později neváhalo char-

vátské vedení jednat se srbskou stranou o rozdělení Bosny a Hercegoviny mezi Srbsko a Charvátsko (popř. o tom, zda by se neměla ponechat Muslimům malá část). Když jim v tom zabránil evropský odpor, Tudjman alespoň pochválil podobnou – v podstatě proti Muslimům zaměřenou – dohodu, kterou spolu (už za války v Bosně a Hercegovině!) uzavřeli vůdce etnických Srbů Radovan Karadžić a předák bosenskohercegovských Charvátů Mate Boban. Tato dohoda vedla jenom k další ztrátě prestiže a důvěryhodnosti vůdčí strany etnických Charvátů v Bosně a Hercegovině (HDZ – Charvátské demokratické pospolitosti).

Válka v Bosně a Hercegovině je ještě zřejmější než v Charvátsku. Srbové hned zpočátku napadli zdejší posvátná místa: muslimský Mostar, katolické poutní místo Medjugorje a další. Oblklčili půlmiliónové Sarajevo, Mostar i řadu menších měst. Z okolních hor nemilosrdně střílejí na civilní objekty a obyvatelstvo těžkými zbraněmi, kaťušemi i raketami země-země. Přesně zasahují i nemocnice (také sarajevskou porodnici). Napadali, zadržovali a rozkrádali mezinárodní humanitární konvoje pod záštitou Červeného kříže a OSN, které se pokoušely přes obklíčenou srbskou linii projet, stříleli na neozbrojené pozorovatele Evropských společenství, jednotky OSN i delegace OSN. To také vedlo ke stažení monitorů ES i OSN a kanceláře mezinárodního Červeného kříže ze Sarajeva. Intenzita a surovost agrese přiměly mezinárodní veřejnost, a tím i politiku k razantnějšímu jednání.

Teror jak víme neustal ani po vyhlášení ekonomických sankcí ES v květnu. I když se projednávaly sankce v OSN, došlo dokonce k vydírání zadržováním konvoje asi pěti tisíc žen a dětí, k útoku na humanitární konvoj Červeného kříže a k přesně mířené minometné palbě na místo nejhustšího shromáždění pokojných obyvatel, stojících ve frontě na chléb. Byl to čin, který otrásl celým světem, a přece se nic nestalo, a tak se vbrzku opakoval stejný útok s podobnými následky. Světem proběhly snímky srbských bojovníků, kopajících do mrtvých muslimských žen, přičemž to, co se v těch dnech dělo živým civilistům, bylo ještě horší.

30. května 1992 vyhlásila Rada bezpečnosti OSN sankce proti Srbsku a Černé Hoře, respektive nové federální Jugoslávii. Uznání nové federace »de facto«
bylo zřejmě úlitbou některým členům Rady bezpečnosti, aby mohlo být dosaženo konsensu o sankcích, které jsou podstatně ostřejší a důslednější než předloni proti Iráku. Srbské vedení se opět tváří mírotvorně: formálně povolalo zpět zanedbatelnou část federální armády, ovšem až když dosáhla požadovaných cílů a osmdesát procent jejích vojáků se i s těžkými zbraněmi přeměnilo v tzv. Teritoriální obranu Srbské republiky Bosna a Hercegovina. Předtím ovšem »federace«
také provedla čistku v armádě a na velitelská místa dosadila nejosvědčenější srbské důstojníky. Dnes srbské vedení tvrdí, že s válkou v Bosně a Hercegovině nemá nic společného. Milošević dokonce mučednický nabídl, že odstoupí, budou-li sankce zrušeny. Boje v Bosně a Hercegovině však pokračují a dohody se nedodržují. Přestože Muslimové umožnili podle dohody bezpečný odchod federální armády z obklíčených kasáren, Srbové odmítali uvolnit sarajevské letiště byt i jen pro humanitární účely, a znemožňovali tak poskytnutí pomoci městu, které zůstává přes tři měsíce obklíčeno, bez léků, zdravotnického materiálu, mléka pro děti a potravin vůbec. Těžké ostřelování Sarajeva a dalších bosenských měst pokračuje. Sarajevo má dnes necelých tři sta tisíc obyvatel, hlad ve městě je takový, že se na trhu prodávají kopřivy na polévku, každodenní cestě za sháněním něčeho k snědku uprostřed palby ostřelovačů i těžkých zbraní se tu říká »ruská ruleta«. Střelba je víceméně nepřetržitá, a tak oběti zůstávají na ulicích a v zahradách nepohřbeny, v letním horku. Hrozí epidemie. Ohniska tyfu se již údajně vyskytla v několika obklíčených místech jinde v Bosně. Charvátským jednotkám se v polovině června podařilo rozbít obruč svírající po tři měsíce Mostar, přičemž byl srbskou palbou zasažen také známý most přes Nerestvu, na rozdíl od většiny ostatních městských památek však nebyl vážně poškozen. Hrůzy (o nichž se dovídáme jen kuse, díky mimo-

řádnému riziku a obětavosti reportérů) jsou takového rozsahu, že řada zemí s ohledem na diváky televizní záběry cenzuruje.

Trvajícím agrese si zřejmě vynutil použití silnějších prostředků, které nevylučují ani omezený mezinárodní vojenský zásah – vzdušnou pacifikaci federálního letectva a všech těžkých zbraní na území Bosny a Hercegoviny. Zatím však zůstala Bosna světem prakticky opuštěna. Marnost předchozích volání k evropským a světovým instancím a tragicky se zhoršující situace nakonec přiměly Aliju Izetbegoviće požádat o pomoc islámské země, jejichž ministři zahraničí se sešli v polovině června v Istanbulu. Ti si ale uvědomují rizika své vojenské účasti, a rozhodli se poskytnout veškerou podporu pouze v rámci OSN či celoevropských akcí. Protože situaci v Bosně doposud určovaly vojenské operace na bojišti, a ne jednání, rozhodl se Izetbegović pro krok, který sice zhorší politickou atmosféru, ale alespoň částečně vyrovná přesilu srbské strany. Dohodl s charvátským prezidentem Tudjmanem obrannou alianci. Tím byla prakticky legalizována charvátská vojenská přítomnost v Bosně a Hercegovině (asi 35 tisíc převážně etnických Charvátů, což je zhruba dvakrát méně než počet etnických Srbů, převedených z federální armády do Teritoriální obrany Srbské republiky Bosna a Hercegovina). Prezident Izetbegović nicméně trvá na nedělitelnosti Bosny a Hercegoviny a jejím budoucím fungování na občanském principu. Vedení země koncem června vyhlásilo válečný stav a z toho plynoucí mobilizaci (v srbských enklávách byla totální mobilizace – včetně žen – vyhlášena o dva měsíce dříve).

Jedním z posledních pokusů o jednání byla koncem června štrasburská konference o Bosně a Hercegovině, na níž se lord Carington sešel s prezidenty Miloševićem a Tudjmanem a bosenským ministrem zahraničních věcí Silajdžićem (prezident Izetbegović se nemohl dostat z obklíčeného Sarajeva). Na konferenci, spoléhající na morální apely a hrozby, se opět projevil cynismus Slobodana Miloševiče, který vojenskou účast Srbska v Bosně a Hercegovině popřel (šlo prý jen o humanitární pomoc tamním Srbům). I kdyby se ale srbská federální armáda na bosenskými bojišti už skutečně přestala angažovat (tomu však odporuje např. účast armádního letectva v pokračujících bojích, stejně jako pokračující vojenské zásobování), není pochyb o tom, že to byla právě politika srbského vedení v čele s Miloševićem, která ozbrojenou vzpouru Srbů v Charvátsku i Bosně a Hercegovině rozpoutala, která použila armádu pro »řešení vnitřních problémů«
a poskytla veškerou podporu militantním Srbům.

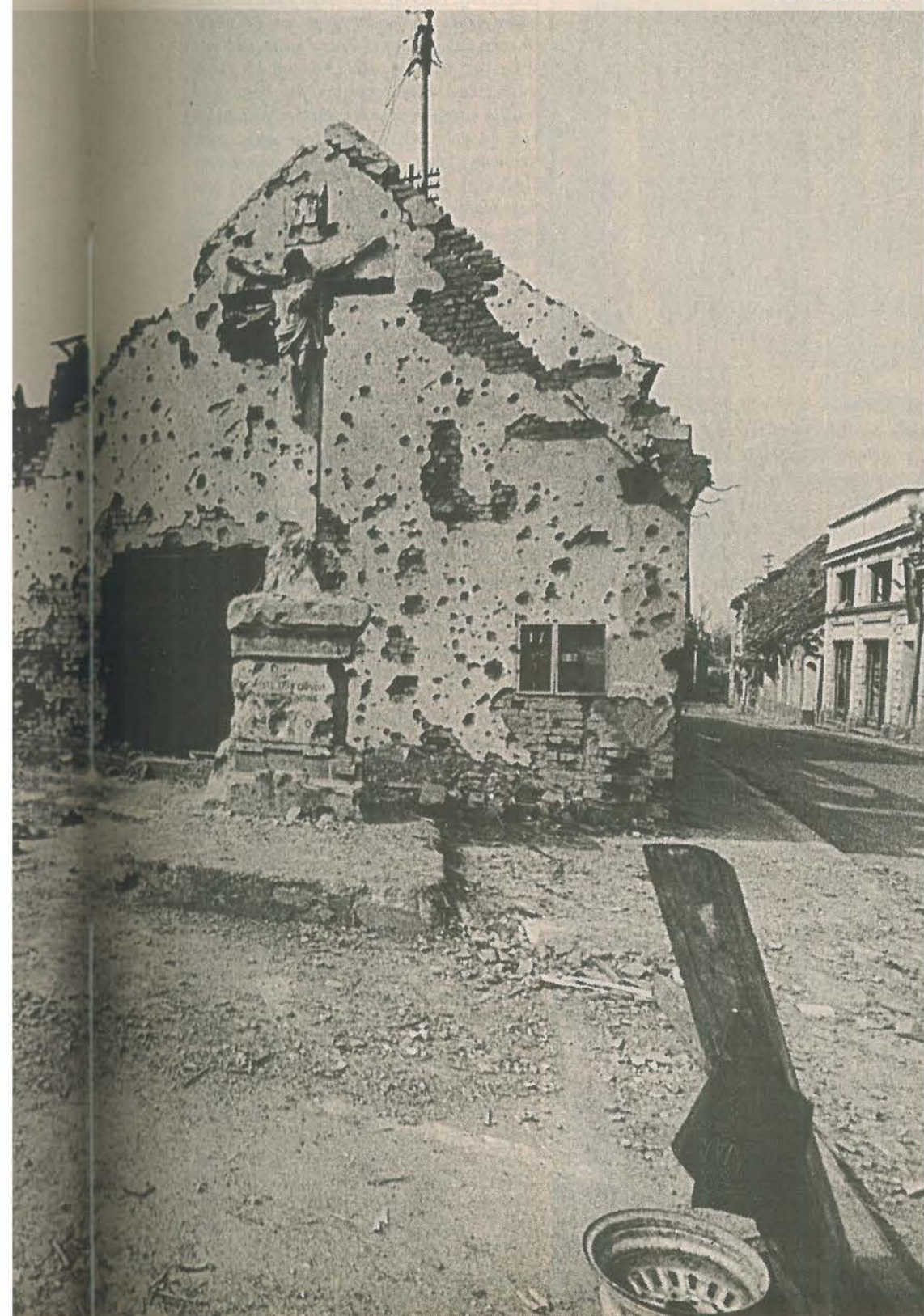
Nová srbsko-černohorská federace, v níž si křesla v parlamentě rozdělili bývalí komunisté s fašizujícími četnickými hnutími, si v červnu zvolila nového prezidenta. Nemohla se vyjádřit jasněji. Spisovatel Dobrica Čosić je totiž jedním z duchovních otců nacionalistického memoranda Srbské akademie věd, které od počátku poskytlo Miloševićově expanzi ideologické krytí. Sankce ES a OSN jako by sjednotily srbský národ kolem vůdce; je patrná indoktrinace národa prostřednictvím médií v rukou mocných.

Co bude dál? I kdyby padlo komunistické vedení federace, resp. Srbska, které celou jugoslávskou tragédií nastartovalo a řídilo z pozice síly, i kdyby se lokální vůdci dohodli na smíru, místní boje budou pokračovat. Přejmenším proto, že pokud by etnickí Srbové skutečně zůstali bez pomoci ze Srbska, octli by se v naprosto nezávadlivé situaci vzhledem k jejich podílu na tom, co se doposud dělo. Je třeba alespoň načas dosáhnout klidu těžkých zbraní, zajistit základní pomoc a zásobování pro ty, kdo zůstali. A také pro jeden a půl miliónu utečenců a vyhnanců, kterým se podařilo z válečného kotle v Charvátsku a Bosně a Hercegovině uniknout.

Pavel Tkadlec (1943), politolog a publicista; zabývá se otázkami východní Evropy, speciálně Balkánu. Publikuje v Respektu, LN a jinde.

Účet Červeného kříže na pomoc Bosně a Hercegovině je u Komerční banky Praha 1 a má číslo 35-16839-011/0100, variabilní symbol 91809.

V Bosně těchto dní



Horizont

Co je Bosna? Bosna (a Hercegovina) je země, stát o rozloze 51 129 km², se 4,5 milióny obyvatel. Strýká se tu panonská a jadranská oblast, kontinentální a středomořské klima, povodí Jaderského a Černého moře, křesťanství západního a východního ritu s islámem, kultura Západu a Orientu. Bosna a Hercegovina, to jsou Muslimové (jako ústavou uznávaný národ – proto také velké »M«), Srbové a Charváti (a také zbytky Židů-sefardů, Romové a další méně početné národnosti). Bosna a Hercegovina, to jsou paleolitické rytiny na skále v jeskyni Badanj u Stolce z 13. tisíciletí před Kristem, neolitické figury z pálené hlíny z Butmiru u Sarajeva, pozdně antická villa rustica na Mogerjelu u Čapljin z počátku 4. století, předrománské chrámové zbytky z Vrutků u Sarajeva. Je to na čtyři sta hradů a pevností, které ve větších či menších troskách přežily desítky válek, jež se tudy přehnalý. Je to nekropole 135 zvláštních středověkých náhrobních kamenů (»stečků«) v Radimlju u Stolce a další desítky a stovky stečků roztroušených po celé zemi. Jsou to i »veselé« muslimské hřbitovy, mezi jejichž bílé svítilnicemi nišany a turbami se popásají ovce, stejně jako tragicky přísné hřbitovy katolické a pravoslavné s dojemně naivními nápisy, a už půl století zarůstající opuštěné hřbitovy bosenských sefardů, k nimž nemá kdo chodit vzpomínat. Bosna a Hercegovina, to jsou mešity, medresy a dervišské tekije, stejně jako františkánské kláštery a pravoslavné monastýry nebo v muzeum proměněná jedna z mála nezničených synagog v Sarajevu. Je to nádherně iluminovaný sefardský kodex Haggada, který se podařilo odvážně zachránit před nacisty, stejně jako bogomilský Hvalův sborník z roku 1404, Hrvojiův hlaholský misál nebo cyrilské Miroslavovo evangelium. Jsou to starý most přes Neretvu v Mostaru, višegradský most na Drině, který zvětšil ve stejnojmenné kronice nositel Nobelovy ceny za literaturu Ivo Andrić, i pozapomenutý Kozi most pár kilometrů od Sarajeva, přes nějž kdysi vedla karavanní stezka do Cařihradu. Jsou to starobylý Travnik, mnohaleté sídlo bosenských vezírů, někdejší pevnost Počitelj, kde je dnes umělecká kolonie, městečko Jajce, kde byly položeny základy poválečné Jugoslávie i nové státnosti Bosny a Hercegoviny, mariánské poutní místo Medjugorje, kam v posledních několika letech směřují výpravy katolických věřících z celého světa, i přímořský Neum, u kterého Osmanská říše a s ní i Hercegovina získala přístup k Jadranu – to díky obavám Dubrovnické republiky z přímého sousedství rozpínavé republiky sv. Marka. Bosna a Hercegovina, to jsou ornamentálně melodické milostné písně sevdalinky a halekavé gangy, jednostrunné gusle, za jejichž doprovodu pěvec zpěvavě recituje junácké písně o hrdinech všech tří vyznání, trsací tambury a jejich varianty sazy, šargije či burgarie, bubny, píšťaly i dudy, a také dechové hudby, jejichž zakladatelé bývali obvykle čeští vojenští kapelníci, třeba Julius Fučík nebo Josef Chládek. Jsou to pravoslavná liturgie, františkánská duchovní hudba, ale i lidové písně, jichž více než tisíc nasbíral na svých cestách český malíř a folklorista Ludvík Kuba. Bosna a Hercegovina, to je také literatura psaná jazykem srbocharvátským a písmem hlaholským, cyrilským, latinským i arabským; literatura v jazycích orientálních – turečtině, arabštině a perštině; literatura psaná latinsky; literatura sefardská v ustmulé španělštině zvané ladino. Do bosenskohercegovského literárního kotle patří stejně Muhamed Hevajji Uskufi, autor turecko-bosenského slovníku ze 17. století, jako sarajevský kronikář Mula Mustafa Baševič z 19. století osmnáctého. Náleží sem bosenskohercegovští tiškáři v čele s Matijou Divkovićem, který vyšel roku 1611 v Benátkách Nauku křesťanskou v duchu protireformační obnovy církve, jako i sefardští tvůrci tzv. rabínské literatury nebo timentálních románů. Edice Kulturní dědictví Bosny a Hercegoviny řadí vedle sebe staré bosenské zápisy a nápisy, které posbíral charvátský básník s tureckým jménem Mak (Mehmedalija) Dizdar (tj. strážce pevnosti), protirakousky zaměřené satiry Srba Petra Kočiće, »homérská« skládání františkána Grga Martiče, hluboce soucitné příběhy židovského lékaře Isaka Samokovliji, židovsko-španělské romancero Samuela Elazara, rozsáhlý bibliografický soupis literatury bosenskohercegovských Muslimů v orientálních jazycích i moderní charvátskou, srbskou a muslimskou poezii. K vrcholným představitelům literatury Bosny a Hercegoviny patří stejně posrbštělý Charvát Ivo Andrić, autor Travnické kroniky, Mostu na Drině či Vezirova slona, jako posrbštělý Muslim Meša Selimović, jenž se proslavil románem Derviš a smrt – tragédií člověka zápasícího s mocí a o moc. Všechno, co jsme tu vyjmenovali, tvoří zvláštní barvitou symbiózu, ne však syntézu (jedinou syntézu představuje a může představovat snad jen bosenskohercegovská kuchyně): všechno to žilo a žije vedle sebe v přátelství i nepřítelství a záleží často jen na pozorovateli, co z toho zdů-

Dušan Karpatský

Co je Bosna

Ptal se jest jednou jednoho
 Jeden ctihodný vypytač:
 A kdo je ta co je ta račte mi odpustit
 Kde že je ta
 Proč a zač
 Je ta
 Bosna

A tázaný věděl hned jak mu odpovědět:
 Bosna je jedna země jak račte vědět
 Bosá Bosna hladová Bosna
 Prostá jako kaše prosná
 Bosna naše stobolestná
 A račte mi odpustit
 Když procitne ze sna
 Je vzpurná
 A hrozná

Mak Dizdar, Zápis o zemi

nem Derviš a smrt – tragédií člověka zápasícího s mocí a o moc. Všechno, co jsme tu vyjmenovali, tvoří zvláštní barvitou symbiózu, ne však syntézu (jedinou syntézu představuje a může představovat snad jen bosenskohercegovská kuchyně): všechno to žilo a žije vedle sebe v přátelství i nepřítelství a záleží často jen na pozorovateli, co z toho zdů-

razní. Jmenuje-li se tento pozorovatel Ivo Andrić, bude hovořit především o všudypřítomném, nevyzpytatelném zlu, jmenuje-li se Isak Samokovlija, bude mluvit o lásce a porozumění, a uvěříme mu, když vyličí, jak se křesťanská holčička modlí k Panně Marii za umírajícího židovského zebřáka. Uvěříme i ve smysl té molitby.

Dějinná vertikála

Poprve čteme vůbec o Bosně v 10. století, v díle byzantského císaře Konstantina Porfýrogennéta De administrando imperio. Tehdy Bosna zahrnovala malou oblast kolem horního a středního toku stejnojmenné řeky a byla podle císaře součástí středověkého Srbska (Rašky). Ještě v témže století se Bosna poprvé vymaňuje z podřízenosti a stává se samostatným státním útvarem. Letopis popa z Duklji ji pak líčí jako rozlehlou zemi zabírající prostor od řeky Driny po jadranské rozvodí. Nabytí samostatnosti země zakrátko ztratí, aby o ni po celý středověk nepřestala usilovat, navzdory mocnějším sousedům, především Byzantské říši a silicimu uherskému státu. Za »velikého bána« Kulina (1180-1204), původně bosenského správce ve službách uherského krále, dosáhla Bosna samostatnosti. Ta doba je »zlatým věkem« Bosny, který bude žít ještě dlouho v příslovích. Kulinova říše byla tak velká (»deset i více dnů chůze«), že papežský legát Jan de Casamaris navrhoval zřídit v Bosně tři až čtyři biskupství.

Jenže právě katolická církev začala mít s Bosnou záhy velké problémy. Z roku 1199 odtud pochází první zpráva o rozšíření kacířského učení, jež se označuje za bogomilské. Rozšířilo se po Bosně navzdory všemu pronásledování natolik, že je přijal i sám bán Kulin s rodinou a řada velmožů i obecného lidu. Bogomilství (a od něj odvozené patarenství) se v podstatě stalo věroučným základem státní bosenské církve, proti níž pak mnoho nesvedly ani papežská (a uherská) křížácká tažení, ani inkviziční snahy dominikánského řádu. Bosna byla až do svého pádu v roce 1463 považována za zemi kacířskou, ohrožující stejnou měrou zájmy svaté církve římské i »sladkého« pravosláví. Tak je celé 13. století ve znamení uherských pokusů (podněcovaných římskou kurií) o přemožení Bosny, přičemž se křížácká válka proti kacířům mění ve válku dobytelskou. Bélovi IV. se roku 1253 podařilo Bosnu načas jakž takž opanovat; jen však došlo koncem 13. století v Uhersku k dynastickým sporům, Bosna toho využila a spojila se s charvátskými knížaty Šubići, od nichž pak zpětně získala samostatnost zásluhou bána Stjepana II. Kotromaniće (1322-53). Bosna začala v té době slídit také hospodářsky (hlavně díky svým rudným dolum), její území se rozšířilo (Stjepan II. zabral Srbsku oblast zvanou Hum, tedy pozdější Hercegovinu), sahala až k moři, ale její následující vládcé, Stjepanův synovec Tvrtko, se o moc nad ní musel znovu utkat s uhersko-charvátským králem Ludvíkem I. Za Tvrtkovy vlády (1353-1391) se Bosna rozšířila o řadu okolních krajů, získala i několik jadranských měst a ostrovů. Tvrtko I., který se roku 1377 stal z bána králem, považovaným za největšího panovníka bosenských dějin, se posléze prohlásil za krále Rašky, Bosny, Dalmácie, Charvátska a Přimoří. Bosenské království tehdy zaujímalo největší území ve své dosavadní historii, pod jeho žezlem se poprvé načas sjednotily charvátské a srbské země. Jenže to už sem začínají vpadat Turci a země se dostává mezi dva mlýnské kameny, Uhry a Osmanskou říši. Tak roku 1408 vtrhlo do Bosny mohutné Zikmundovo vojsko a »liška ryšavá« dala povraždit vzbouřence obou pohlaví, muže, děti i starce ze všech krajů Bosny, její města a městečka »v nic proměnit«. V roce 1415, kdy Zikmund hrál jednu z hlavních rolí na kostnickém koncilu, bylo jeho vojsko v Bosně za osmanské pomoci poraženo. Jenže spojenectví s Turky bylo už předzvěstí nadcházejícího pádu Bosny pod tureckou nadvládou. Poté, co Turci vyvrátili v roce 1453 Byzantskou říši, pokračovali v tažení na Balkán. Prošly o pomoc adresované evropským mocnostem byly marné a deset let po pádu Cařihradu i »Bosna šepem padla«, protože se nedokázala (za vlády posledního bosenského krále Stjepana Tomaševiče) účinně bránit. Hercegovina, od roku 1448 osamostatnělá v rámci Bosny jako vévodství (vévoda Stjepan Vukčić se označoval »herceg«), se držela o něco déle: Turci ji dobývali do roku 1482. Uherskému (a charvátskému) králi Matyášovi Korvínovi (zeť a soupeř Jiřího z Poděbrad) se pak spolu s Benáťany podařilo Turky z části bosenského území načas vytlačit, takže definitivní obsazení země Turky se protáhlo prakticky na sto padesát let, až do dobytí Bihače v roce 1592. Teprve poté se celé území středověké Bosny včetně Hercegoviny dostalo opět do jednoho správního celku – bosenského pašalíku, jediné slovanské správní oblasti Osmanské



říše. Turecké panství trvalo v Bosně a Hercegovině zhruba čtyři sta let – do rakousko-uherské okupace roku 1878.

O trojím lidu řeč

Obyvatelstvo Bosny a Hercegoviny bylo etnicky a jazykově víceméně jednotné – jihoslovanské, hovořící v podstatě jednotnou variantou srbocharvátského, z náboženského hlediska ovšem patřilo dílem k pravoslavným, dílem ke katolictví a valnou měrou – až takřka do pádu Bosny pod osmanskou nadvládu – k patarenské bosenské církvi. Označení «Charvát» a «Srb» se už v nejstarších písemných památkách uvádějí jako národní, zatímco «Bosňan» jako označení zemské příslušnosti. Osmanské úřady etnickou situaci v Bosně a Hercegovině násilně neměnily. Došlo jen k hromadnějšímu přistěhovalectví Romů a také Židů-sefardů (Španiolů) – po roce 1492, kdy byli Židé kolektivně vyhnáni (po ukončení reconquisty) ze Španělska. Z náboženského hlediska došlo za turecké nadvlády k jediné podstatné změně: velká část obyvatel přestoupila na islám, aniž k tomu byla ovšem nucena; přinášelo to však hospodářské výhody a uplatnění ve správě říše. Obě křesťanské církve mohly svobodně působit dál: například katolická církev si zásluhou františkánů hned roku 1463 vydobyla tzv. ahdnamou, sultánovým dekretem, jistá privilegia. Obyvatelé všech čtyř vyznání (včetně Židů) žili a dodnes žijí na území Bosny a Hercegoviny velmi promísení; etnicky homogenní území nelze najít, i když v některých oblastech převládají Muslimové, jinde katolíci Charvátů a jinde zas pravoslavní Srbové. Židovská komunita, čítající roku 1940 na 15 tisíc příslušníků, byla za druhé světové války takřka zcela vyhlazena.

Bosenskohercegovští Muslimové tedy vznikli jako národ islamizací části autochtonního obyvatelstva; nejsou to Turci, přestože tak bývali (i v literatuře) nazýváni – vždy se odlišovali od Turků skutečných, jimž se říkalo Osmanliové, a cítili se hlavně Bosňany. Odlišnost od ostatních národů v Osmanské říši pociťovali vždy dobře Bosňané všech vyznání. K diferenciaci na náboženském základě dochází výrazněji v průběhu 16. a 17. století, přestože jako základní nadále přetrvává a převažuje jednotný pocit zemské příslušnosti. Národnostní a s tím spjaté náboženské třenic a konflikty (nebo naopak) bývaly obvykle podněcovány zvenjšku: na charvátsko-katolické straně expanzivními rakousko-uherskými zájmy, na srbsko-pravoslavné straně zprvu vlivem černohorského násilného odporu proti poturčencům a posléze velkosrbskými idejemi, které se začaly šířit záhy po vzniku samostatného Srbského knížectví v polovině minulého století. Jen bosenskohercegovští Muslimové ještě před rakousko-uherskou okupací roku 1878 zpětrhali zájmové a emocionální svazky s Tureckem a chovali se jako svébytná politická a kulturní entita (s čímž není v žádném rozporu jejich ozbrojený odpor proti této okupaci, neboť tehdy nehájili zájem osmanský, nýbrž bosenskohercegovský). Ostatní i proti sultánovi a Portě vznikaly dříve v Bosně a Hercegovině různé vzpoury a povstání, jejichž cílem bývala zpravidla nejen obrana místních, ryze feudálních zájmů, ale i autonomie a vlastní správa v zemi.

Corpus separatum

Pod nastolení rakousko-uherské správy (i když až do roku 1908, kdy Rakousko-Uhersko zemi anektovalo, byl zde sultán nominální hlavou) dostala Bosna a Hercegovina zvláštní státoprávní postavení. To také dále posílilo vědomí bosenskohercegovské státnosti založené na územním principu. Platil tu víceméně odjakživa, protože princip náboženský (běžný ve středověku) či národní (uplatňovaný při utváření moderních států, v duchu romantismu 19. století) se nedaly v Bosně a Hercegovině vzhledem k zdejší národnostní a náboženské promísenosti obyvatelstva aplikovat. Obyvatelé Bosny a Hercegoviny nebyli považováni ani za rakouské, ani za uherské občany (jak by bylo logické v rámci rakousko-uherského dualismu, platného od 1867), nýbrž za bosenskohercegovské zemské příslušníky. V tomto smyslu se v Bosně a Hercegovině jednu dobu snažila rakousko-uherská správa také působit. Benjamin Kállay, významný reprezentant východní (balkánské) politiky Rakousko-Uherska, zaváděl národní pojem «bosňanství» (a též bosenský jazyk) – ve snaze izolovat Bosnu

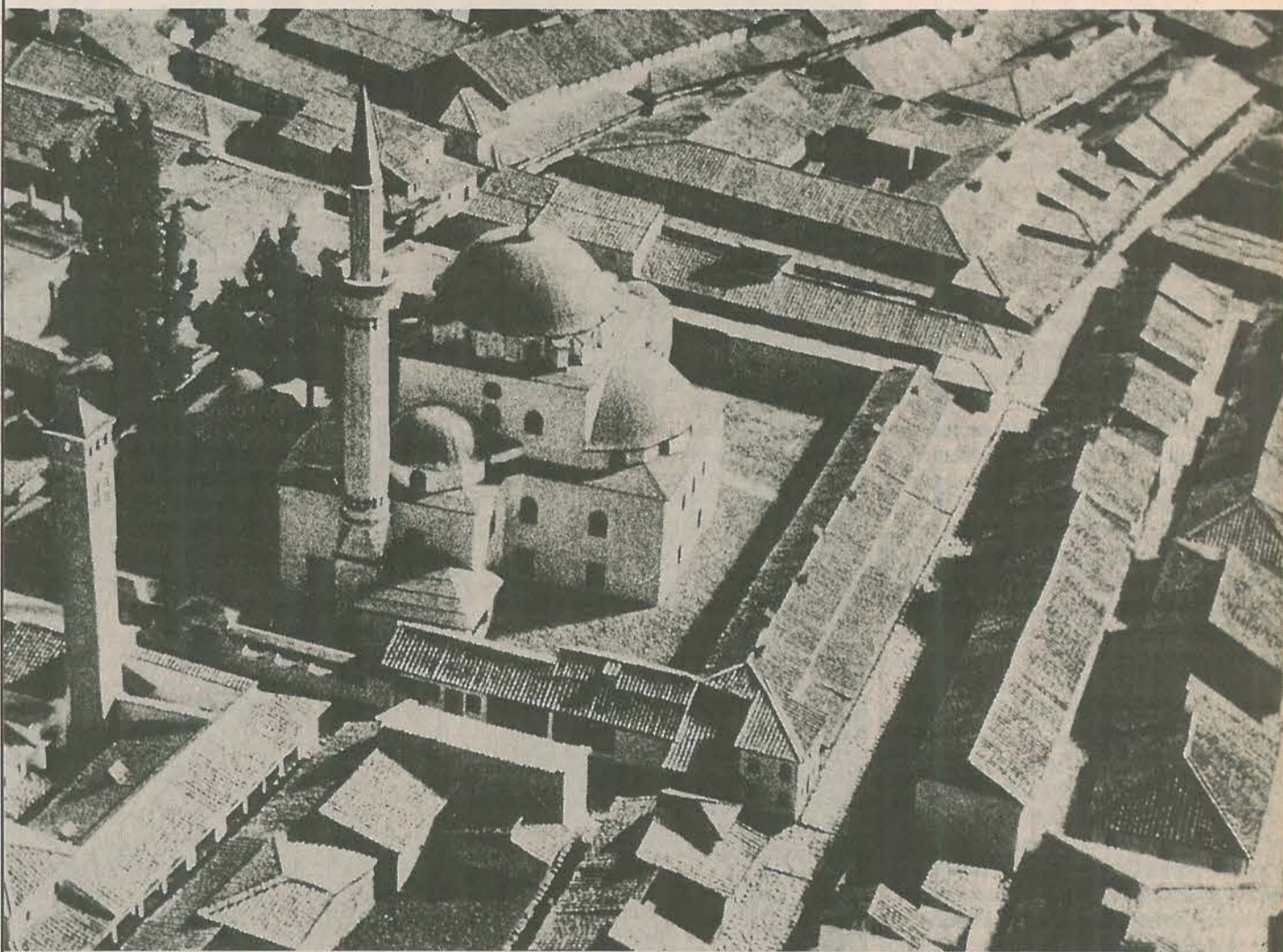
a Hercegovinu od sousedních jihoslovanských zemí a jejich vyhraňujících se nacionalismů. Neměl ovšem úspěch, Srbové a Muslimové si nakonec vybojovali nábožensko-osvětovou autonomii a všechny tři konstitutivní národy vytvořily i své národně orientované politické strany. Po anexi roku 1908 byl vyhlášen Zemský statut Bosny a Hercegoviny, další rozvoj země jako svým způsobem zvláštního územního celku (corpus separatum) v rámci Rakousko-Uherska byl však záhy zmařen sarajevskými výstřely srbského revolucionáře Gavrila Principa na následníka trůnu Františka Ferdinanda (jenž svými představami o trialismu v mocnářství ohrožoval kýženou «piemontskou», tj. ústřední roli ambiciózního Srbského království ve vztahu k Jihoslavanům v mocnářství).

Na konci války, když už byla zřejmá porážka ústředních mocností a habsburské mocnářství se začalo rozpadat, převzal moc v Bosně a Hercegovině z rukou tehdejšího rakousko-uherského náčelníka generála Sarkotiče Hlavní výbor Národní rady pro Bosnu a Hercegovinu. Představoval autonomní orgán Národní rady v Záhřebu, která byla novým reprezentantem jihoslovanských národů žijících v mocnářství a vytvořila Stát Slovinců, Charvátů a Srbů. Tento stát však neměl dlouhé trvání: vydržel pouhý

gánům ústřední vlády v Bělehradě; s konečnou platností po zavedení diktatury roku 1929. Podle sčítání lidu v roce 1921 měla Bosna a Hercegovina celkem 1 890 460 obyvatel, z toho asi 829 tisíc pravoslavných, 444 tisíc katolíků, 588 tisíc muslimů, 12 tisíc židů a 16 tisíc ostatních. Proti diktatuře zaujala Bosna silný odpor a v letech 1932-33 byly v řadě dokumentů přijatých zakázanými opozičními politickými stranami vyjádřeny požadavky na demokratickou formu vlády a na federativní uspořádání státu. Pro Bosnu a Hercegovinu se požadoval status federální jednotky, zdůvodněný historickou skutečností, že v této jihoslovanské oblasti «nedělitelně žijí a kříží se různé kmenové (národní), náboženské a kulturní vlivy». Sdružení pěti opozičních stran vyhlásilo roku 1937 národní dohodu a jeho program decentralizace zvítězil o rok později ve volbách. Roku 1939 došlo k srbsko-charvátské dohodě (tzv. dohoda Cvetković-Maček), která znamenala ústupek charvátským autonomním snahám, pro Bosnu a Hercegovinu však představovala jen další ztížení konfliktu mezi třemi politickými tendencemi: velkosrbskou, velkocharvátskou a autonomistickou, zastávanou především Muslimy. Na srbské straně se hlásalo heslo «Srbové do houfu», na charvátské se volá do jednotné fronty «Charvátů katolického a muslimského vy-

a židovského obyvatelstva. Bosna a Hercegovina se tehdy vskutku stala «zemí nenávisti a strachu», za jakou ji vydává spisovatel Ivo Andrić ústy svého literárního hrdiny v povídce Dopis z roku 1920. Vůdce partyzánského odboje Tito proto razil především heslo «bratrství a jednoty» srbského, charvátského, muslimského národa a dalších národů a národností v osvobozené boji, nicméně i titovští partyzáni mají na svědomí řadu obětí. Jejich počet lze ovšem těžko stanovit (obdobně jako počet obětí ustašovské genocidy páchané na Srbech či Židech nebo teroru srbských četníků vůči charvátskému a muslimskému obyvatelstvu): i na konci národně osvobozené války se uplatnilo pravidlo, že dějiny píše vítěz. Tento vítěz dospěl v průběhu bojů ovšem také k důležitým státoprávním rozhodnutím, jež byla sankcionována už v roce 1943, tedy dlouho před konečným válečným vítězstvím komunisticky orientovaného odboje. Tato rozhodnutí spočívala především ve federativním uspořádání «nové demokratické Jugoslávie». Pro tyto zásady se vyslovila i Zemská antifašistická rada národního osvobození Bosny a Hercegoviny (ZAVNOBiH), která požadovala rovněž uznání Bosny a Hercegoviny za jednu z konstitutivních federálních jednotek takto uspořádané Jugoslávie. Vyhlášení Bosny

Staré Sarajevo. Co zbyde z tohoto bizarního města po válce?



měsíc, nebyl uznán státy Dohody, s územními nároky na jihoslovanská území (zejména na jadranském pobřeží) vystoupila vůči němu Itálie a posléze se na základě tzv. adresy Národní rady, předané srbskému regentu Alexandru Karadjordjevičovi, a následně regentovy odpovědi stal «přisjednocenou» součástí nově vzniklého Království SHS (Srbů, Charvátů a Slovinců), v roce 1929 přejmenovaného na Království Jugoslávie.

Tak se i Bosna a Hercegovina stala součástí jednotného jugoslávského státu. Jeho velkosrbské vedení se od samého počátku začalo zpronevěřovat idejím a představám, s nimiž do státního svazku vstupovaly jihoslovanské národy bývalého mocnářství. Nedodržoval však ani vlastní smlouby a dohody uzavřené na Korfu či v Ženevě mezi srbskou vládou a Jihoslovanským výborem, který za války (od roku 1915) sdružoval reprezentanty jihoslovanských národů mocnářství. Už tzv. Vidovdanská ústava z roku 1921 pojala Království SHS jako centralisticky organizovaný stát a novým administrativním uspořádáním se snažila rozbit historické národní či územní celky, s nimiž Srbsko vystoupilo do společného státu. Tak také Bosna, jež si zpočátku uchovala určité formy vlastní státnosti, byla jako historický a politický celek postupně rozbita a jejich šest nových administrativních jednotek přímo podřízeno or-

znání». Komunistická strana Jugoslávie v této souvislosti vyhlásila roku 1940 na oblastní konferenci pro Bosnu a Hercegovinu jako jediné správné řešení «lidovou autonomii Bosny a Hercegoviny, jež je ve společném zájmu muslimských, srbských a charvátských mas».

Země nenávisti a strachu?

V dubnu 1941 napadly Jugoslávii jednotky fašisticky orientovaných sousedních států (Německo, Maďarsko, Itálie a Bulharsko) a po rychlém vítězství rozdělily její území na své zájmové sféry a okupační zóny. Území Bosny a Hercegoviny se stalo součástí kolaborantského Nezávislého Charvátského státu (NDH), řízeného ustašovci. Území celého tohoto státu bylo rozděleno na tzv. velké župy, které smazaly hranici mezi Charvátskem (resp. jeho zbytky po italských a maďarských anexích) a Bosnou a Hercegovinou, aby se tak zviditelnila teze o Bosně a Hercegovině jako historické součásti Charvátska, ba jako kolébky charvátsví. K prosazení této teze sloužila propaganda, vydávající muslimské obyvatelstvo za «květ charvátského národa», ale i vyhlazování srbského

a Hercegoviny za takovouto jednotku na 1. zasedání ZAVNOBiH bylo posléze potvrzeno i historickým zasedáním Antifašistické rady národního osvobození Jugoslávie (AVNOJ) v beranském Jajci 29. 11. 1943, kdy byly také stvrzeny historické hranice Bosny a Hercegoviny, platné prakticky od Berlínského kongresu 1878 a s výjimkou východní hranice vlastně už od karloveckého míru roku 1699, který – po úspěšné válce Svaté ligy s Osmanskou říší – přinesl Turkům velké územní ztráty. Státnost Bosny a Hercegoviny byla definitivně právně potvrzena na 2. zasedání ZAVNOBiH v roce 1944. Dnešní bosenskohercegovská státnost, opírající se o referendum o suverenitě Bosny a Hercegoviny, má tudíž své historické kořeny. Svěbytná a svéprávná Bosna a Hercegovina, založená na územním principu, osvědčeném už v dávné i nedávné minulosti, představuje jediné logické a možné státoprávní řešení této křížovky národů, náboženských vyznání, civilizací a kultur, tohoto průsečíku Západu a Východu, Severu a Jihu Evropy.

Dušan Karpatský (1935) vystudoval bohemistiku a jugoslavistiku na FF UK v Praze. Překládá charvátskou a srbskou literaturu (např. I. Andriće, I. Brešana, M. Bulatoviće, M. Križu, M. Selimoviće aj.); je dopisujícím členem Charvátské (dříve Jihoslovanské) akademie věd a umění v Záhřebu. V současnosti redaktor Literárních novin.

Jan Hloušek

Ledoborec Haider



Začátkem loňského léta jsem v Korutanech sledoval spektakulární odchod Jörga Haidera z úřadu zemského hejtmana a posléze v Přítomnosti (č. 8/92) uznale komentoval, jak se rakouská demokracie vyvíjí a populistickým křiklounem, který nechce připustit nebezpečnost své slovní bubliny o »řádné pracovní politice Třetí říše« a je-li vyzván k demisi, spílá »likvidační mašinérii« vídeňské koalice. Chyba lávky! Jestliže se mi ještě v srpnu zdálo, že Haiderův come-back nepřipadá v úvahu, za pár týdnů mne a statisíce dalších vyvedl tento politik z omylu.

Haiderovi se totiž podařilo dobře zacíleným manévrem upevnit svou pozici ve vedení Svobodomyšlné strany Rakouska (FPÖ), poněkud ořesené projevy nedůvěry i v zahraničí (Liberální internacionála do dneš uvazuje o jejím vyloučení), a dostat se do centra politického dění. Haider potlačil vliv svých liberálních odpůrců, vychýlil těžiště strany co nejvíce doprava a připravil ji k úspěšnému nástupu do zemských voleb ve Štýrsku, Horních Rakousích a ve Vídni, která je, jak víme, též spolkovou zemí. Ano, výsledek byl pro vládní koalici strany sociálně demokratické a lidové (SPÖ-ÖVP) zdrcující: z říjnových voleb ve Štýrsku vyšla FPÖ navzdory všem prognózám s trojnásobným ziskem – jestliže v předchozích volbách dosáhla 4,6 % odevzdaných hlasů, nyní jich inkasovala 15,4 %, především na úkor sociálních demokratů; podobně v Horních Rakousích prakticky zrušila hegemonii vládní koalice (lidová strana 45 %, sociální demokraté 31,8 %, svobodomyšlní 17,4 %) a v tradičně »rudé« Vídni zaznamenala k všeobecnému překvapení úspěch, který Haider nazval historickým; výsledkem 22 % hlasů hladce předstihla stranu lidovou (18,1 %) a získala 18 mandátů.

Je zřejmé, že FPÖ se stala reálnou politickou silou, jejíž vliv v Rakousku poroste. Předseda strany dr. Jörg Haider se projevil jako vynikající taktik a ovšem také manipulátor, který dokázal každou ztrátu proměnit ve výhodu. Všechny útoky proti němu zatím selhaly, i když jejich oprávněnost byla často nabíledni. Čím to, že neprůstřední »Jörgl« jde tak nezadržitelně vpřed, odkud čerpá takovou sebedůvěru?

Nezdá se, že by byl doktrinárním typem politika. Patří zjevně k těm úspěšným lidem, kteří si nekomplikují život pochybnostmi

a jednájí se stálým pocitem převahy. Důvěřuje si tam, kde většina z nás pochybuje, protože svět nám připadá složitější. Tajemství Haiderova úspěchu je v neustálém posilování vlastní pozice neztrestanou odvahou. Znamená to jít až do krajnosti: vydržím-li a nepadnu, budu silnější. V tomto smyslu chápeme všechny Haiderovy skandální výskyty jako takticky zaměřené provokace, jimiž si získává iracionální obdiv těch, kteří se v politice moc nevyznají, avšak vůči společnosti mají ostře kritický vztah. Úsměvný a statečný Jörgl jim čte nespokojenost v očích a s předstihem za ně promlouvá způsobem neslýchaným – co na tom, že jeho argumentace je falešná? Nebojí se ukázat na viníka a žádat radikální řešení. Projednávali se v Národní radě, tedy v rakouském parlamentu, tíživá otázka tranzitní dopravy, je to Haider a jeho lidé, kdo obviní ministra Klimu a samozřejmě jeho předchůdce Rudolfa Streichera (kandidáta SPÖ na prezidentský úřad) z posluhování byrokratům z bruselské centrály ES, aniž by se pokusili porozumět hospodářským a ekologickým složitostem problému. V záležitosti jihotyrolské autonomie se projeví jako nesmlouvaví odpůrci Říma a poukážou na ústupnost Vídne, ačkoli tím, kdo se nejvíce zasazuje o mezinárodní garance, je kritizovaný ministr zahraničí Mock. Stoupající zločinnost mládeže v Rakousku prý vládní koalice usnadňuje svým liknavým postojem k regulaci přistěhovalectví – hle, kde je klíč k problému! A konečně, kazí-li nám někdo náladu neustálým připomínáním nezvládnuté nacistické minulosti, je zapotřebí zvednout hlavu a říci: Tak dost! Nemáme se za co stydět.

Jörg Haider připomíná onoho drzého chlapce, jenž navzdory důtkám a pohlvkům říká učitelům, co si myslí celá třída (ona si to třeba ani nemyslí, ale oceňuje jeho opovázlivost). V tom není rakouskou kuriozitou, ale zřejmě typickým představitelem oné politické periferie, jež se nyní, v probíhající krizi velkých stran západní Evropy, dere k moci. Nezapomínejme, že od loňského léta proběhly zemské volby nejen v Rakousku, ale na různých úrovních i volby v Německu, Itálii, Španělsku a Francii – jejich výsledky ukazují, že procesy rozkladu a disperze moci v někdejších sovětském bloku se budou modifikovaně šířit dál, do

celého světa náhle zbaveného ideologické polaritě.

Podívejme se trochu blíže na stranu svobodomyšlných (FPÖ, Freiheitliche Partei Österreichs), v níž se Haider od svých šestnácti let formoval. Vznikla až po roce 1955, jako platforma etnocentricky smýšlejících Rakušanů (mezi nimi i bývalých nacistů), kterým vítězné mocnosti bránily bezprostředně po válce v politickém uplatnění. Často se odvolává na nacionálně liberální minulost, s níž nepochybně souvisí, je to však dnes strana »na úrovni doby«, především proměnlivostí svých cílů a živým vztahem k voličům. Jak přesně říká jeden rakouský komentátor, FPÖ dokáže převádět latentní touhy lidí v poptávkové impulsy. Žádné pečlivě vypracované programy, ale jasné signály, co nechceme – Severoatlantický pakt, cizince, diktát koalice SPÖ-ÖVP, narůstající zločinnost, ničení přírody... FPÖ se přitom nedefinuje žádnou partajně ideologickou symbolikou: namísto hrdých opeřenců, chobotnatců, svastiky či klasů a ozubených kol – modrá šála, kterou si podle nálad berou členové a příznivci. Tímhle strana připomíná společenství fanoušků sportovního klubu, včetně toho, že jejím protivníkem může být prakticky kdokoli. Muž s modrou šálou dává najevo, že nesnáší cikány, načerno pracující Turky, homosexuály, narkomany a možná feministky. FPÖ přitom nebuduje na pocitech uražené hrdosti nebo zklamání. Jestliže v Německu doplňují pravíci republikáni své řady frustrovanými funkcionáři zaniklé SED a důstojníky lidové armády, kteří nebyli převzati do Bundeswehru a ztratili zaměstnání, modrá šála naproti tomu sjednocuje ty, kteří by neradi přišli o svůj životní styl a museli se vzdát druhého auta nebo loveckých zážitků. Je to – přibližně vzato – znepokojená vrstva malých a středních podnikatelů (spíše výjimkou je mezi nimi miliardář Georg Mautner Markhof), řemeslníků a úředníků.

Ve vedení strany jsou lidé relativně mladí (samotnému Haiderovi je 42 let), na rozdíl od »zelených« si zakládají na solidním zevnějšku, oblékají se a pijí pivo s důrazem na národní zvyklosti. Považují se za řádné demokraty, i když jimi nejsou. S poukazem na parlamentní diktát koalice SPÖ-ÖVP se snaží prosazovat plebiscitární formy politiky – přímou kontrolu vlády »lidem«. Odmi-

tají současné oficiální předsudky, a přitom se vrací k předsudkům svých rodičů zatížených nacistickou minulostí. Je to pozoruhodné, uvážíme-li, že jde o děti z oné generace, jež se v evropském měřítku projevila na přelomu šedesátých a sedmdesátých let levicovým nonkonformismem. Nesnáze jejich vnitřního zrání si dovedeme jen těžko představit. Haiderův otec působil v Rakouské legii, »říšsky« orientované skupině nacistů, která musela ve 30. letech uprchnout ze země před pronásledováním austrofašisty. Je nasnadě, že Haider podléhá i jiným iluzím než té o »řádné pracovní politice Třetí říše«. Ve straně prosazuje vůdcovský princip, i když popírá totalitární inspiraci stejně jako vazby na neonacistická seskupení. V zájmu akceschopnosti FPÖ hbitě vyřadil z činnosti liberálnější kolegy Frischenschlagers (bývalého ministra obrany) a Candusiho a na podzim předvedl brilantní závěrečné kolo svého boje s rivalem Gugerbauerem: znenadání ohlásil jako předseda strany svůj přesun do parlamentu, složil funkci zástupce zemského hejtmana v Celovci, ujal se svého poslaneckého místa a Gugerbauera vystřídil z funkce předsedy frakce FPÖ.

Není divu, že činovníci strany se svého lídra občas bojí a snad mu i odporují, ale po každé jsou nuceni uznat, že Haider se vyzná nejlíp, že bez něho by FPÖ nezískala takovou popularitu. Zvláštní pozornost zasluhuje Haiderův vztah k místopředsedkyni Národní rady Heide Schmitzové, která v dubnu neúspěšně kandidovala za FPÖ v prezidentských volbách. Sympatická právnička a ekonomka (42 let) je synonymem hezcí, liberálnější podoby FPÖ, a patří dokonce za ručitele alternativního (kontrastního) programu strany. V červnu loňského roku musela trpěně přihlížet jednání o následcích Haiderova protivládního štvání. Tehdy (a také když Haider vytáhl do boje proti »jednotnému evropskému člověku«) se od předsedových výroků zřetelně distancovala, ale nikdy se od něho neodvrátila zcela. »Pokládám Jörga Haidera za velice talentovaného politika, který má dobře vyvinutý smysl pro to, co obyvatelstvo pálí. Nejsm však zvyklá pro někoho nekriticky horovat – takový je i můj vztah k Haiderovi,« říká Schmitzová na dotaz, není-li pro ni Haider politickou přítěží. »Haiderova Heide«, vtípkují o ní novináři, ale neprávem. Co si měla například počít, když se v burgenlandské volební kam-

pani objevil na scéně někdejší nacistický gauleiter pan Perschy, zřejmě dobrý Haiderův známý? Z jiných pozic než z platformy FPÖ si tento exces kritizovat nedovolila, a tak si zahánění hnědého přízraku vyžádalo více času a energie. Haider ji rád nemá, k její prezidentské kandidatuře zaujal shovívavě vyčkávací postoj. Předtím sám uvažoval o své nominaci, ale jemu, který je zvyklý nasadit všechno, by neúspěch hrozil definitivním pádem. Takhle mohl škodolibě přihlížet, jak se první dáma FPÖ postupně zbavuje své důležitosti... Nutno říci, že bytí vypadla už v prvním kole, dosáhla Schmidtová slušného výsledku. Ve všech obvodech vedla daleko před kandidátem »zelených« Robertem Jungkem a v Korutanech, domovské zemi FPÖ, dokonce předčila nynějšího vítěze Thomase Klestila. (Pro ilustraci: z 363 192 v Korutanech odevzdaných hlasů náleželo Streicherovi 149 860 [40,66 %], 84 771 [24,20 %] získal Klestil, 102 424 [29,24 %] Schmidtová.) Za zmínku stojí, že v republikovém měřítku pro ni hlasovalo jen 37 % voličů FPÖ.

Řekli jsme, že Svobodomyšlná strana je dnes v Rakousku reálnou politickou silou. Vytěsňit ji už nelze, a tak o ní začínají politické ostatních stran přemýšlet jako o možném partnerovi. »Malá koalice« ÖVP a FPÖ v Korutanech je příliš svéráznou zkušeností, než aby se z ní daly vyvodit obecnější závěry. Z historie jiných zemí je známo, že když hroživě vypadající pravicáci získají v podmínkách fungující demokracie podíl na moci, převládne u nich pocit konkrétní odpovědnosti, a jejich rétorika se ukáže být účelovým žvástem. Dokonce i Le Penova Národní fronta se už po březnovém úspěchu ve francouzských kantonálních a regionálních volbách hodně zklidnila. Vstoupila zdá se do etapy konsolidace, rozvíjí kořeny, zabývá se v domácnostech a sílí, i když se s ní zatím nikdo nepaktuje. Ve Francii byl fašismus ostatně vždycky uměřenější a méně preferoval násilí. Středoevropské strany z okrajů politického spektra musíme posuzovat obezřetněji – ne snad proto, že by dnes mohly nastolit totalitní režim, ale že neskýtají záruku stability.

Způsobilstvo FPÖ k politické spolupráci je v Rakousku posuzována s rozpaky. Hlavním problémem je právě její předseda, s nímž lze těžko vyjít a jehož vývoj se nedá předpokládat. Úvahy se většinou točí kolem otázky, je-li Haider vůbec poučitelný. Před časem se k ní vyjádřili na stránkách Kurieru a Wirtschaftswoche dva liberální novináři, Peter Michael Lingens a Hans Rauscher. První z nich dospěl k názoru, že nevidí v Haiderovi tak velké nebezpečí a že ho pokládá za schopného se poučit. Druhý má na lídra FPÖ opačný názor: Haider se pro demokracii nehodí, protože »je jiný«. Podstatně se liší od všech politiků konsensu poválečné doby, protože jeho politická koncepce (dá-li se vůbec o nějaké mluvit) popírá model západní demokracie a patrně i samotnou identitu Rakouska. Rauscher připouští, že se Haiderovi podařilo rozhybat domácí politickou scénu a zbavit ji nudy, jenomže stejně tak se mu do ní podařilo vnést i mnohé nebezpečné prvky. Pochybnosti vzbuzuje především jeho mluvní projev – ofenzivní, štvavý, prosycený nadávkami a hrubě zesměšňujícími výrazy. S oblibou si Haider vypomáhá vojenským žargonem: neustále »zvyšuje útočnou sílu«, »vede přímy útok« a »drtí« své soupeře. Kolem sebe a svých posluchačů vidí »politické spiknutí«, »špinavé machinace«, »skandální neodpovědnost«, »blbce«, »parazity«, »pámbičkáře«, »ztroskotance« atp. Některé z takových slov, pravda, užije někdy každý politik, Haider je však začleňuje do svých projevů bez rozmyslu a pokaždé znovu a znovu – právě zde se u něj podle Rauschera nejvíce projevuje nedostatečná schopnost poučit se. V ornamentálním kombinování výraziva může dosáhnout i nezvyklého efektu, jenomže přemíra osobního zaujetí, jakási zavislost, mu znemožňuje tvořivý náhled, který je podmínkou humoru.

Jak již řečeno, Haider popírá totalitární pokušení, ale jistě by rád na sebe část moci strhl. Mohl by se zhlédnout v modelu společnosti budované na modernizovaném vůdcovském principu. Žádné pochodující šiky a hrdá hlášení, ale ona plebiscitární demo-

kracie s disponibilním davem a vždy jasně vymezenými nepřáteli. To, že si svobody občana příliš neváží, dal Haider už několikrát najevo. Na výročním shromáždění veteránů »korutanského odboje« v říjnu 1990 pronesl velice konfuzní, pro něho však příznačnou větu: »Dámy a pánové, duchovní svoboda je v demokracii něco samozřejmého, ale končí tam, kde si lidé nárokují onu svobodu, které by se jim nebylo dostalo, kdyby druzí za ně nenasazovali hlavu, aby oni dnes mohli žít v demokracii a svobodě.« Na téhle větě je zvlášť zajímavé to, že nebyla adresována jenom pamětníkům boji s jihoslovanskou armádou v roce 1919 a německy smýšlejícím občanům Korutan, ale především veteránům zbraní SS, které Haider jako první zemský hejtman na vrch Ulrichsberg u Celovce pozval. Chtěl jim povědět, že jako poctiví vojáci, kteří bojovali »proti uskutečnění válečných cílů Spojenců«, se nemají co trápit poviny viny, jež jim vnucuje »historická doktrína velké koalice«. Představa »vlastní« svobody, vybojované německými zbraněmi na Sovětském svazu, ne tedy obnovené vítěznými Spojenci, se pozoruhodně kryje s výroky maďarského premiéra Antalla na

problémy a tolik nám po roce 1918 odpadlo Rakousko od srdce, že snad ani nevíme o jeho problémech s nesamozřejmou a překerní státností. Kdosi o Rakušanech řekl, že jsou »konsenzuální národ«. Dovolím si rozvíjet příměr citovaný v titulku tohoto článku. Představme si, že přecházíme souvisle zamrzlou a zasněženou vodní pláň. Nevíme, jak silná je vrstva ledu, jež odolává naší váze, jak hluboká je spící voda vespod. A najednou někdo přijde a začne rozbíjet ledový příkrov a otvírat cestu jinou, přímo vodním živlem. »Ledoborec« Haider, jak nadšeně nazval vůdce FPÖ jeho družinník a životopisec Andreas Mölzer, hrne před sebou lámající se kry, temné proudy zalévají ledovou plochu a vystupují ze břehů... Vyjevuje lidem »pravdu« etnického soupeření, otvírá jim oči a bortí »iluzi« pracně vytvořeného souladu zájmů a citů rakouského národa. Národa? Pro Haidera je idea rakouského národa »zmetkem« (Missgeburt; stejným slovem kdysi Hitler označil ideu rakousko-uherského mocnářství). Obyvatelstvu je třeba nabídnout nový »pojem vlasti« a znovu aktivizovat jeho německé smýšlení. Haider mu nevnucuje po-

12. března 1938 nepadl jen fašistoidní »stavovský stát«, byla též popřena nikdy nedocenená myšlenka rakouské státnosti. Svět se o ni zajímal vždycky jen v souvislostech globální strategie. Zvláštního významu nabývalo krátce po druhé světové válce v opět rozdělené Evropě. Celých osm let trvala jednání o znovuzřízení Rakouské republiky, záměrně zdržovaná Sovětským svazem. Podpis Státní smlouvy v roce 1955 byl triumfem rakouských demokratů, kteří si poválečnou republiku vysnili v protileteckých krytech nebo na pryčnách koncentračních táborů. Do vítku jí signatáři dali pilíř/balvan »věčné neutrality«, která se velice záhy osvědčila – během maďarské revoluce na podzim 1956. Závazek neutrality nutně přivodil i určité znehybnění parlamentní demokracie v zemi – konsensus ovlivněný zvnějšku bedlivou pozorností signatářských zemí, jež by jakoukoli výchytku z politické rovnováhy mohly interpretovat jako porušení svých zájmů.

Neutralita v binárně rozděleném světě přinesla Rakousku hospodářský prospěch a mezinárodní prestiž, které by patrně jinak nebylo dosáhlo, jenomže dnes, v úplně změněné Evropě, už nemůže být pilířem jeho státnosti. K čemu je Rakousku vlastně dobrá? Podle známého novináře Andrease Unterbergera (Die Presse) mu poskytuje jistotu, že v případě vojenské konfrontace zůstane osamoceno. Bude-li napadeno, nikdo mu nepomůže, stejně jako ono nepomůže nikomu jinému. Je jasné, že dosavadní »neangažované« postoje, které byly formou aktivní politiky neutrality, by mohly přivést Rakousko do izolace a rozbití křehký konsensus.

O co víc teď záleží na vztazích Rakouska k jeho sousedům! Uvědomujeme si vůbec, jakým otřesem byl pro Rakousko revoluční rok 1989? Svět jako by samostatnost Rakouska opět nepotřeboval a Rakušané se začínají ptát po vlastní identitě. Nedávné dohadování o atributy jejich orlice jsme sledovali s humorovým porozuměním – však to známe! –, jenomže v pozadí je znát neklid a ledoborec Haider už brázdí politickou scénu. Že by příznaky rozpadu zamrzlého pole a sílící touhy po »návratu«? Nevěříme tomu, příměr Haider-ledoborec je částí určité širší představy, kterou nemusíme respektovat. Nedávné prezidentské volby v Rakousku ukázaly vyspělost rakouského voliče a naznačily, že tamější politickou scénu si lze představit i jako volnou vodní plochu a Haidera na ní jen jako výletní parníček pro jeho věrné. Zarážející rozdíl hlasů, kterým zvítězil v druhém kole kandidát lidové strany Klestil nad sociálním demokratem Streicherem, nesevědí o jasné převaze jedné strany velké koalice nad druhou, ani se nezdá být výsledkem hromadného přesunu hlasů FPÖ ve prospěch konzervativního kandidáta. Thomas Klestil totiž lépe porozuměl obavám rakouského voliče a jeho současné skepsi vůči politickým stranám. Zatímco průmyslový manažer Streicher reprezentoval politickou vůli SPÖ a jejího aparátu, diplomat Klestil se od své ÖVP takticky distancoval a dal najevo, že on sám si velice přeje být »prezidentem všech Rakušanů«. Poskytl jim naději na řešení problémů spojených s přistěhovalectvím a ohrožením přírody a především naději na slušnost v politice, dialog rovných a otevřené dveře do Evropy. Rozhodnutí voličů proto není »jasným odmítnutím socialistického Rakouska« (jak řekl sám Haider), v zásadě nepopírá politické cíle Vranitzkého a Streichera, ale odpovídá aktuální potřebě nezávislé, stranám nadřazené politické osobnosti. Haider se domnívá, že vyšel Klestilovi v druhém kole vstříc a naléhá na černo-modrou koalici ÖVP a FPÖ. Jenomže takováto koalice vedle stále ještě nejsilnější SPÖ je pro Klestila nepřijatelná – sdělil to popuzeně již v jednom z prvních povolebních interview.

Vděčí prezident Klestil Haiderovi za hlasy »jeho« voličů? Rozhodně ne – budeme blíže pravdě, když řekneme, že šlo o hlasy, které byly určeny v prvním kole právě pro Heide Schmidtovou. A tato první dáma FPÖ je po neúspěšných volbách Haiderovi a jím ovládané straně zas o něco vzdálenější.

Jan Hloušek (1943) vystudoval na FF UK obor španělština-ruština. Působil v Ústavu jazyků a literatury ČSAV, poté ve VTEI. V letech 1982-91 v nakladatelství Odeon, 1991 redaktor Přítomnosti. Od 1992 pracovník Federálního ministerstva zahraničních věcí.



Jörg Haider

vzpomínkovém setkání k výročí bitvy na Donu, jež v lednu kriticky komentoval tisk – ukazuje odchýlné pojetí svobody jako výdobytku a jakéhosi vlastnictví, nikoli jako základního lidského práva. Haiderovi nikdy nepůjde o občany státu, ale o vlastní politickou klientelu, nepůjde mu ani o národ, ale v populistickém duchu o »národní společenství«. Takto se již projevil během svého dvouletého fungování v nejvyšším úřadě v Korutanech, kam se dostal díky zemské koalici ÖVP a FPÖ po volbách roku 1989. Namísto aby se v tomto regionu, tradičně citlivém na národnostní otázky, snažil pěstovat občanskou snášlivost a chránil práva mizějící slovinské menšiny, jítíl německý »Urangst«, v Korutanech zakořeněný strach před slovanským živlem, veřejně dokonce promluvil o soupeření dvou etnik, z nichž jedno musí nakonec zvítězit.

Co z toho vyplývá? Haider a jeho strana zpochybnují demokratický konsensus, na kterém bylo po válce budováno nové Rakousko. U nás jsme tolik zaměstnáni svými

věstnou jednotu ve společném osudu, chce je pouze – jak naznačuje – zbavit ponižujícího postavení spoluvíníka nebo nesvéprávné oběti německého nacionálního nacionalismu. Ve své primitivní revizi rakouských dějin míří zcela logicky až do roku 1918. Tehdy po rozpadu monarchie zatoužili němečtí Rakušané snad poprvé a naposledy jako celek »heim ins Reich«, domů do nového, federalizovaného Německa. Protože tam chtěli i s územím, narazili na ozbrojený odpor vznikajících slovanských států (krveprolití v Kadani, střílelo se u Kašperských Hor i na Drávě u Bleibergu) a na tvrdý odmítavý postoj mocností Dohody. Tehdy jim bylo samostatného Rakouska zapotřebí... Dnes už nám splyvá »anšlus« v roce 1938 v jedno s Hitlerovými přípravami na rozbití a likvidaci československého státu. Málokdo z těch, kteří tenkrát celou záležitost hodnotili jen z hlediska našeho strategického ohrožení a křčili rameny, že Rakušané konečně dosáhli svého, se zajímal o osud statisíců zatčených už v první den »anšlusu«.

ИЗВЕСТИЯ

Již celý rok zastává Boris Jelcin úřad prezidenta Ruské federace. Příležitost k výročnímu hodnocení většina sdělovacích prostředků opomněla. Jako by přítomno nebylo o čem mluvit! Jen namátkou připomeňme: aktuální hospodářské a sociální problémy, boje v Osetii, napjaté vztahy Ruska s Moldávií, verbální potyčky s Ukrajinou, prezidentovu návštěvu Spojených států... Mezeru zaplnil sám Boris Jelcin, když před svou cestou do USA poskytl

bo Anatolije Čubajse překrývají podle všeho opravdu jen částečně. Za zmínku stojí i formální složení ruské vlády: úřadující premiér, 8 vicepremiérů, 19 resortních ministrů. – L.M.) Zajímavé jsou v této souvislosti principy, jimiž se prý Jelcin při výběru spolupracovníků řídí: profesionalita, nižší věk, podpora reform a v neposlední řadě pozitivní vztah k prezidentovi. Jelcin tu upřesňuje: »Nechci se octnout v Gorbačovově roli, jehož zradilo nejbližší okolí.« Ruský prezident rovněž zdůrazňuje, že ve svém okolí nestrpí uniformitu, a proto prý vyhledává spolupracovníky s navzájem odlišnými názory, vyžaduje pouze jednotný strategický přístup k reformám. (Roz-

a bezpodmínečný odchod bývalé sovětské armády. – L.M.) Litevská strana prý navrhuje vstřícné řešení té nejbožhavější části problému: je ochotna poskytnout byty většině rodin exsovětských důstojníků, pokud zanechají aktivní služby v armádě. Výstavbu bytů pro zbývající část rodin hodlá financovat Dánsko. (Praktický postoj Dánska kontrastuje s postojem Francie. Prezident Mitterrand se při nedávné návštěvě Vilniusu omezil na odsouzení přítomnosti »cizí« armády. – L.M.) »Armáda se svým odchodem nespěchá proto, aby – podle jistých zdrojů – mohla chránit utlačovanou ruskou minoritu v Pobaltí,« říká Alekneneová v týdeníku Russkaja mysl.

sové »násilnou lithuanizaci«. Poznamenejme však, že Rusové tvoří jedinou národnostní menšinu, v Litvě žije například početná polská minorita. Vztah Ruska a Litvy není na druhé straně tak výrazně podbarvován uzemními spory jako je to v případě rusko-lotyškém, resp. rusko-estonském – i když se objevují neoficiální prohlášení litevských politiků o možné perspektivě užších vazeb s Východním Pruskem, tj. dnešní Kaliningradskou oblastí Ruské federace. Daleko komplikovanější se v tomto smyslu jeví vztahy litevsko-polské. Nejde jen o pouzta z dávné historie. Velká část území dnešní Litevské republiky – včetně hlavního města Vilniusu – patřila v době mezi dvěma světovými válkami Polsku, litevská vláda tehdy sídlila v Kaunasu. – L.M.)

Tatjana Alekneneová upozorňuje, že onen pochopitelný patos, kterým bývá provázen vznik a konstituování vlastního »národního« (kurzíva autorky – L.M.) litevského státu je neprávem označován za »vyvolávání nacionalistických vášní«. V této souvislosti uvádí: »Je lehké hovořit o tom, že se dnes mají státy formovat na demokratickém (přesněji by bylo říct – občanském – L.M.), a nikoliv národním základě, pokud má váš jazyk a národ své místo pod sluncem a pokud mu nehrozí likvidace a zapomnění«, ale: »na existenci Litevců a jejich jazyka se jaksi zapomnělo a na scéně se objevují jakoby poprvé.« Malé národy prý musejí být v emancipačních snahách a v poměru k rodné zemi vždy trochu hlasitější, aby o svou identitu nepřišli, aby se zcela neztratili. »Bohdá, až Litevci získají svou státnost a vydobývají si místo mezi národy a státy světa, budou se cítit bezpečněji a dokážou ve svých snahách trochu polevit.« Tatjana Alekneneová při té příležitosti cituje v týdeníku Russkaja mysl Landsbergisovu odpověď šéfredaktorovi listu Nezasvimajama gazeta Tretjakovi na zmíněné pařížské konferenci: »O tom, že se velké země chovají jako slon v porcelánu, jste to řekl trefně. Říkáte, že je to přirozené a že je třeba věc nahlížet filosoficky... Snad máte pravdu. Avšak když se mezi těmi porcelánovými předměty rozbíjí hrnček s názvem Litva, který je jediný svého druhu, je nám nazírat věci čistě filosoficky jaksi těžko.« Měli bychom si uvědomit, dodává autorka závěrem, že »žijeme ve výjimečném čase, na výjimečném místě a vedle exkluzivních předmětů, které si zaslouží naši pozornost, lásku a úctu. Sloní takt a nedůtklivost tlustokožců sotva patří k výčtu lidských ctností.«

Ladislav Minčíč



bservatorium

obšírné interview šéfredaktorovi deníku Izvestija Igorovi Golembiovskému a řediteli Ruské státní televize a rozhlasové společnosti Olegovi Popcovovi. Všimněme si několika Jelcinových myšlenek podrobněji, jak vyšly v IZVESTIJICH 11. června...

»Původně jsem předpokládal, že Svaz zůstane zachován. Srpnový puč však všechno převrátil, rozbil Sovětský svaz. Nemohu souhlasit, když bývám označován za viníka rozpadu Svazu. Za to mohou pučisté a samozřejmě i vedení bývalého Svazu.« (To, jak se ruský prezident důrazně distancuje od svých zásluh o rozpad SSSR a hovoří o »vině« a »vinících«, nabízí dvě vysvětlení. Buď je přesvědčen o tom, že bylo možno udržet neudržitelné – na to je však příliš velkým realistou –, anebo je tlak obyvatelstva nostalgicky vzpomínajícího na vodku pod 10 rublů a chléb za 16 kopejek tak silný, že jej musí veřejně respektovat. – L.M.)

Jelcin si je vědom, že právě liberalizace cen je tím nejméně populárním, zároveň však klíčovým krokem na cestě transformace ruského hospodářství. »Zvýšení cen v období přechodu k trhu proběhlo ve všech zemích, které odmítly plánování. V ekonomice je to prostě nezbytné«, přitom ovšem »nezbytně klesá popularita těch, kteří reformu provádějí. I proto jsem prohlásil, že nehodlám opětovně kandidovat na úřad prezidenta. Odstraňuji tak důvod k tomu, abych se ohlížel na svou popularitu.« (V podobném duchu se nedávno v Praze vyjádřil nynější premiér Gajdar, když řekl, že vláda, jež iniciuje reformy, brzy odejde z politické scény: takový je úděl těch, kteří začínají. – L.M.)

»Nyní již můžeme říct, že reforma bude žít,« deklaruje dále Jelcin a s osobitým důrazem dodává: »Ústup z cesty reformem v žádném případě nepřipustím. Právě tak nepřipustím, abych byl neústavně zbařen úřadu prezidenta.« (Sotva to můžeme chápat jako narážku na podpisové akce několika ambiciózních, leč doposud zneuznaných politiků, spíše si je tu Jelcin vědom reálného nebezpečí svého odstavení. – L.M.) První muž Ruska sice zdůrazňuje: »Máme jasnou představu o dalších etapách reformy«, ale nepříliš přesvědčivě působí tvrzení, že »přežijeme-li bez pohromy konec roku, vyjdeme z krize«. (Krizě, alespoň ta hospodářská, bude nepochybně výrazně delší – L.M.). Boris Jelcin hovoří o tom, že »Gajdarův mladý, rozhodný, silný a moudrý tým« bude dál řídit postup reformy, musel však být v souladu s kritikou na 6. sjezdu lidových poslanců rozšířen o »zkušené průmyslníky«. (Na přelomu května a června provedl Jelcin několik personálních změn v ruské vládě. S jistou mírou zjednodušení lze říci, že vládu doplnil někdejšími nomenklaturními stranickými a hospodářskými pracovníky jako Vladimírem Šumějkem, Georgijem Čyžou nebo Viktorem Černomyrdinem, jejichž názory na ekonomiku se s míněním Jegora Gajdara ne-

dílnosti v přístupu členů vlády k hospodářským záležitostem jsou naznačeny výše, rozporné názory v ruském vedení však existují i v jiných oblastech, například ve vojenských záležitostech. Je zřejmé, že výhrůžky generálů Ruckého a Gračova na adresu Moldavska, Ukrajiny nebo Gruzie disonují s původními Jelcinovými deklaracemi o nepoužití síly uvnitř SNS a vystoupeními ministra zahraničí Kozyreva. Zejména chování viceprezidenta Ruckého má charakter až opoziční. V tomto kontextu je otázkou, co Boris Jelcin rozumí »jednotnou strategií«. – L.M.)

Politik Jelcin si získal image člověka obdařeného neobyčejnou intuicí (srov. Přítomnost 9/91, 10/91 – L.M.), zároveň se vždy cenila jeho čitelnost. Odpovědi na otázku, proč náhle začal jednat nevyčísitelně, se Boris Jelcin v rozhovoru vyhnul. (Menší transparentností svých kroků se Jelcin začíná přibližovat bývalému prezidentovi SSSR. Může to být projev začínajících pokusů konzervovat své vůdčí postavení ve státě anebo také zoufalá snaha o přijatelnou korekci, popřípadě neutralizaci stále častějších útoků proti probíhajícím změnám v Rusku. I když lze z interview vyvodit řadu analogií s loňskou předpřevratovou situací, i když je zřejmé, že hospodářské, sociální a politické napětí v Rusku graduje, přesto se nezdá, že je tragédie východní Evropy, o níž se stále se znepokojením mluví, nevyhnutelná. – L.M.)

Ladislav Minčíč

РУССКАЯ МЫСЛЬ

Netřeba příliš přesvědčovat, že problémy národnostních menšin patří v postsovětských republikách k nejpálčivějším. Zvláště konfliktní je v této souvislosti poměr Ruska ke krajanům žijícím za hranicemi Ruské federace a vztah ostatních nově konstituovaných států k místní ruské, či přesněji rusofonní menšině. Těmito otázkami se často zabývá pařížský týdeník RUSSKAJA MYSL, což je vzhledem k okolnostem založení periodika pochopitelné: časopis byl původně určen ruské diaspoře na Západě. »Slon v porcelánu?« se jmenuje článek Tatjana Alekneneová, uveřejněný v týdeníku 22. května. Autorka tu polemizuje s výrokiem šéfredaktora moskevských novin Nezasvimajama gazeta Vitalije Trefjakova, který měl v Paříži na květnové mezinárodní konferenci »Kam kráčí Východ?« prohlásit: »Rusko bylo a zůstane velkým státem. Velký stát je však vždy tak trochu jako slon v porcelánu, a jestliže občas kvůli své sloní podstatě něco rozbije, nedá se nic dělat.« Alekneneová poukazuje na otáčení ruské vlády ve věci odsunu jednotek bývalé sovětské armády z území Litvy. (Připomeňme, že mezitím 14. června proběhlo v Litvě referendum, v němž se na 90 procent zúčastněných vyslovilo pro neodkladný

Podrobně si dále všimá programu nedávno založené Slovanské společnosti. Tato organizace, která si dělá nárok na to, aby reprezentovala všechno ruský hovořící obyvatelstvo Litvy, poukazuje na soustavnou diskriminaci Rusů. Na ochranu jejich zájmů hodlá vytvořit vlastní sdružení ruských podnikatelů, vlastní studentské a sportovní spolky, vlastní filosofickou společnost, chce upevňovat styky s historickou vlastí, seznamovat děti s dějinami Ruska a vlastním výkladem dějin světových. Autorka odsuzuje takovouto »zákopovou politiku« – politiku, která by v zemi usilující o vybudování občanské společnosti neměla mít místo. Za sympatický pokládá Alekneneová fakt, že litevští Rusové »objevili« pořijnovou ruskou emigraci. Obdiv a uznání, jichž se přece jen nakonec dostalo ruským emigrantům, kteří po dlouhá desetiletí dokázali hájit svou ruskost a pěkný vztah k Rusku, je chvályhodný. Pokrytectvím se však zdá být, když se dnešní litevští Rusové ztotožňují s bílou emigrací. Tehdy šlo o skutečné uprchlíky, pro něž nebylo návratu. Jejich potomci na Západě vyrostli nežádá v demokraticky smýšlejících rodinách, kdežto v dnešní Litvě žijí mnozí Rusové, kteří přišli do této země s tím, aby jí pomohli vybudovat komunismus. Část litevských Rusů doposud podléhá sovětské ideologii, nicméně jsou to dospělí lidé, »kteří musejí nést odpovědnost za svou volbu. Děti a vnuci průkopníků komunismu se dnes musejí rozhodnout, kde a jak chtějí žít.« Možnost návratu z Litvy do Ruska tu vždy byla a je (jen s tím pokračováním budování komunismu v Rusku je to horší – L.M.). Rusové by neměli zůstat v Litvě jen kvůli heroickému odporu proti litevské přesile, »je naopak třeba hledat vlastní místo v kulturním, hospodářském a politickém životě Litvy, upevňovat nejenom kontakty s historickou vlastí, jak v tom vidí svůj hlavní programový cíl Slovanská společnost, ale i spojení se svým vlastním – litevským – státem.« Nostalgie po bílých břizách a otevřených polích je zbytečná: krajina obou zemí se zásadně neliší. (I devastace lesů ve výcvikových prostorech armády je v obou zemích stejná. Na rozdíl od Ruska má však Litva na kom požadovat náhradu škod. Nedávno v Litvě propukl skandál, když se zjistilo že bývalá sovětská armáda intenzivně těží dřevo ve vojenských leších a prodává je za devizy na Západ. – L.M.) »Litevské myšlení je úzce spjaté s ruským, dějiny obou zemí byly často společné, třebaže nikoliv bezkonfliktní.«

Mnohé je však také na litevské vládě. Měla by si uvědomit, že občany Litevské republiky nejsou výhradně etničtí Litevci, »musí Rusům pomoci, aby se cítili být plnoprávnými občany své země«. Je kupříkladu žádoucí, aby vláda materiálně zajistila praktické uplatnění zákona o státním jazyku: musí být zřízena bezplatná síť jazykových kursů litevštiny, vydány kvalitní slovníky a učebnice. Nezbytná je reforma ruských škol, dodnes se tu děti učí »dojemně bajky o otci Leninovi«. (Dá se očekávat, že ve změně učebních osnov uvidí někteří »sovětští« Ru-

THE TIMES

V posledních dvou květnových týdnech dominovala britské politické scéně jednoznačně debata o maastrichtských dohodách; ve Strasburku jim britská královna dala víceméně své požehnání, v Haagu je bývalá premiérka zatratila a v Londýně je nakonec Dolní sněmovna přesvědčivou většinou schválila. Avšak zatímco se horlivě diskutovalo o tom, kam až mají nebo nemají pravomoci Evropských společenství sahát, na jednom britském ostrově – který vůbec členem Společného trhu není – přišla na přetřes otázka, kam až vlastně mají sahát pravomoci londýnské vlády.

Ostrov Jersey leží v kanálu La Manche, v těsné blízkosti francouzského pobřeží, politicky, hospodářsky a kulturně však byl vždy svázán s Británií. Jsou to ovšem svazky dosti volné: Normanské ostrovy (Channel Islands), jichž je Jersey součástí, sice patří britské koruně, ale nikoli ke Spojenému království. (Tato situace se datuje vlastně už od doby Viléma Dobyvatele, který je po dobytí Anglie v roce 1066 nepřipojil k nově získané říši.) Mají značnou samosprávu (vlastní parlamenty a zákonodárství) a řadu privilegií. Obyvatelé samotného Jersey (necelých sto tisíc) se v první řadě považují za Jerseyčany a teprve potom za Brity, a na jakékoli »zasahování shora« jsou nemalo alergičtí. A tak když v květnu britský ministr vnitra Kenneth Clarke propustil z funkce jerseyšského soudce (a zároveň zástupce předsedy místního parlamentu) Vernona Tomese pro příliš pomalé plnění pracovních povinností, vyvolal tím na ostrově vlnu nevole. Tomes se rychle stylizoval do role národního mučedníka, prohlásil, že »lid ostrova Jersey si již nenechá nic diktovat londýnským ministerstvem vnitra«, a začal usilovat o změnu

ústavy, která by znamenala, že místo dosavadního, královnou jmenovaného bailiffa by v čele parlamentu stál volený prezident. (Dlužno dodat, že na tento nový úřad hodlá podle všeho sám kandidovat.)

V souvislosti s těmito událostmi vyšla 15. května v THE TIMES redakční úvaha nazvaná »Ne úplně Britové«, jejíž autor si položil otázku, do jaké míry je rozhořčení Jerseyčanů oprávněné. Normanské ostrovy jsou v jistém smyslu »evropským Kuvajtem«, exkluzivním klubem. Jeho zvláštní vztahy s Británií mu přináší všechny obchodní a celní výhody, kterým se těší státy evropské dvanáctky, aniž se na něj ovšem vztahují jakékoli bruselské direktivy. Jersey i ostatní ostrovy jsou daňovým rájem – mají nulovou daň z přidané hodnoty, nulovou daň dědickou a darovací a jen minimální daň z příjmu. Usadit se zde však smějí jen ti nejbohatší z nejbohatších: vstupenkou je zpravidla majetek v minimální výši deseti milionů liber. Obranu a zahraniční politiku zajišťuje londýnská vláda, která tak činí de facto zdarma – nepočítáme-li pět milionů, jimiž ostrovy v roce 1983 přispěly na falklandskou válku, a několik dalších jednorázových příspěvků.

Autor článku v The Times se tedy ptá, zda obyvatelé Normanských ostrovů nežijí ve svém daňovém ráji na účet ostatních, podstatně méně zámožných britských občanů. Jerseyčané se mohou cítit pobouřeni tím, že Londýn jmenuje a odvolává jejich soudce a představitele zákonodárního sboru. Jestliže však žádají odstranění této anomálie, musejí se vzdát i ostatních anomálií, tj. daňových a celních úlev, kterým vděčí za svoje bohatství. Taková integrace – stejně jako druhá extrémní možnost, totiž úplná nezávislost na Británii – je však bezpochyby tím posledním, co si Jerseyčané přejí.

Zbyněk Černík

Newsweek

Nedávné události v Los Angeles vyvolaly řadu úvah o komplexu vzájemně propojených problémů, s nimiž americká společnost zápasí již mnoho desetiletí: stav velkoměstských center, postavení rasových menšin, zločinnost, chudoba. Zajímavou úvahu z pera Mickeyho Kause uveřejnil 18. května týdeník NEWSWEEK. Podle Kause dnes většina Američanů ztratila naději, že by bylo možno odstranit chudobu, která postihuje především černochoy žijící ve velkoměstských centrech. Jak vlastně tento problém vznikl? Po skončení občanské války a následujícím období »rekonstrukce« (v němž se na Jihu obnovila nadvláda bělochů) začala migrace černochoy z jižních států do černošských čtvrtí severních velkoměst. V šedesátých letech našeho století se projevil dva trendy: Za prvé se dobře placená místa pro nekvalifikované začala přesouvat z velkoměst na předměstí. A dále: centra opouštějí černošští příslušníci střední třídy a za-

nechávají tu nejchudší černochoy izolovány a zároveň uvolněny od sociálně psychologických zábran, které právě přítomnost černošské střední třídy vytvářela – černošská chudina zůstala ve městech opuštěna, bez zaměstnání a vzorů, které by mohla následovat.

Jak však mohli obyvatelé velkoměstských center vůbec přežít? Odpověď je jednoduchá: díky sociální podpoře. (Zde si připomeňme program prezidenta L. B. Johnsona »Velká společnost« z poloviny šedesátých let. Johnson byl přesvědčen, že k překonání chudoby bude stačit, když stát vynaloží miliardy dolarů na sociální programy. – M.C.) V roce 1982 již ve městech byla více než polovina černošských svobodných matek bez zaměstnání, přičemž 80 % z nich pobíralo různé sociální dávky, především v rámci programu AFDC (Pomoc rodinám s dětmi). AFDC měl poskytovat »ekonomickou náhradu« za zaměstnání; a to pouze osamělým matkám. Zde je onen bludný kořen, proto mluví George Busche Marlin Fitzwater přičítal vinu za bídu v ghettech sociálním programům. Nejsou sice příčinou vzniku chudiny, ale umožnily její vznik. Bez podpor by ti, kdo zůstali v ghettu, bývali museli odejít tam, kde se zaměstnání dalo sehnat – a svobodné matky by byly nuceny vytvořit fungující rodinu. Vývoj byl právě opačný: v desetiletí 1965-74 se počet klientů sociální péče více než zdvojnásobil (z 4,3 milionů na 10,8). Ve stejné době vzrostl podíl černošských dětí z neúplných rodin z 33 na více než 50 procent.

(Kdo by tu snad chtěl upadnout v pokušení vyzovat z neutěšeného stavu černošských rodin v USA jakési rasové závěry, nechť si připomene, že třeba ve Velké Británii – kam černoši nebyli přiváženi v poutech, nýbrž přicházeli po 2. světové válce na pozvání britských úřadů – je soudržnost černošských rodin mnohem větší: například bezdomovce, žijící v Londýně doslova pod mosty, třeba na jižní straně mostu Waterloo, jsem v lednu a únoru t.r., kdy jsem tu pobýval, viděl výhradně bílé – nebyl mezi nimi ani jeden černocho. Jistý černý Londýňan mi vysvětlil, že černošského bezdomovce by jeho příbuzní pod mostem spát nenechali. Přitom představují britští černoši nejchudší etnickou skupinu. Což tu uvádím na tvrzení rasového, ale i sociálního determinismu, který by chtěl příčiny at neutěšeného stavu rodin či zločinnosti spatřovat v rase či chudobě. – M.C.)

Jestliže se tedy zdá, že sociální programy umožnily vznik černošské městské chudiny, mohly by změny těchto programů vést k jejímu odstranění, k překonání »kultury chudoby«? Nejproblematičtější jsou programy, v jejichž rámci je chudým vyplácena hotovost. Tyto prostředky tvoří 65 % legálních příjmů svobodných matek, v nejnižší pětina příjmové škály. Kaus navrhuje, aby podpory v hotovosti byly zrušeny a aby vláda matkám nabídla obecně užitečné zaměstnání, přičemž plat by se těsně blížil hranici minimální mzdy. Svobodné matky – a vlastně každý, kdo potřebuje peníze – by už nedostávaly šeky (zato však by o jejich děti bylo přes den zdarma posta-

ráno), vláda by jim sdělila, kde mohou nastoupit do práce, a pokud by tak učinily, dostaly by mzdu. Mladé ženy by si uvědomily, že mateřství a práce nejdou dobře dohromady, a velmi by se rozmyslely, zda si mají pořídit nemanželské dítě. Dnes v ghettech převažují rozvrácené rodiny, kde nikdo do práce nechodí. Takový způsob života by byl navrhovanou reformou znemožněn. Prosadila by se přirozená ekonomická motivace, vedoucí k vytvoření rodiny s oběma rodiči. Děti by vyrůstaly v domácnostech strukturovaných rytmem a disciplínou práce.

Tento nápad není nový. Objevil se již v roce 1935, kdy prezident Franklin D. Roosevelt (při této příležitosti si dovoluji čtenáře pedantsky poprosit – v rámci dnešního masivního zájmu o vše americké –, aby toto jméno četli »rouzevelt« – M.C.) nahradil vyplácení sociálních podpor v hotovosti nabídkou pracovních míst v rámci programu WPA. Nedávno také skupina kongresmenů (vedená oklahomským senátorem Davidem Borenem) navrhla, aby byl program WPA obnoven, přičemž by 75 % míst bylo rezervováno svobodným matkám. Náhrada sociálních podpor novou WPA by byla velmi nákladná – odhady se pohybují kolem 50 miliard dolarů ročně. Přechod by byl tvrdý. Mnozí z těch, kdo dnes žijí z AFDC, by prostě do práce nenastoupili. Pro ty, kteří by takto skončili na dně, by bylo nutno vytvořit systém útluků, polévkových kuchyní atd. I přesto by takováto reforma měla jednu přednost, kterou postrádají jiné návrhy: fungovala by. Trvalo by to jistě více než jednu generaci, ale nakonec by se dnešní tíživá situace změnila. Suma sumárum: chudina přežívá (nešťastně a neúmyslně) díky sociálním dávkám. Změnil-li se systém dávek, bude se muset změnit i chudina, končí v Newsweeku Mickey Kaus.

Miloš Calda

The Economist

Tříštění států ve východní Evropě se v červnovém čísle THE ECONOMIST (13.6.) dostalo až na titulní stránku. Díky uvolňování obchodu a smazávání hranic mohou dnes ekonomicky přežít i ministáty – ovšem jejich váha v mezinárodním měřítku bude vždycky úměrná rozloze a síle. U kořene rozkolů jsou všude obavy národních menšin, které volají po sebeurčení. Jenže menšina, která se důsledně emancipuje a stane většinou, vyvolá řetězovou reakci strachu u dalších menšin na svém území: Srbů v Charvátsku, Maďarů na Slovensku, ale také anglicky mluvících obyvatel Quebecu.

Práva menšin, jak se ukazuje, jsou zkrátka dvojsečná věc, »minové pole«, říká autor. Tak mohou být konfesijní školy výborná věc, ale

v Severním Irsku udělaly své. Jazykově oddělené školy neškodí ve Švýcarsku, kdežto v Kanadě a v Jugoslávii rozhodně ano. Je smutné, když se menšina s většinou nedokáže dohodnout a nezbyvá než se oddělit. Snad by proti obavám menšin mohly pomoci nějaké mezinárodní záruky. Komisař pro menšiny při KBSE, jak navrhuje Holandsko, podporovaný dále autoritou ES, by možná přinesl trochu klidu do této nejtěpivější části světa (kde shodou okolností žijeme i my).

Myšlenka privatizace, dnes hlavní heslo všech ekonomických reformátorů, vznikla docela nedávno: British Telecom se prodala v roce 1984. Tehdy to byl odvážný krok do tmy, opřený o naději v trh a o zklamání z výkonů státních podniků. Kolik o tom víme dnes? Světová banka podrobně vyšetřila výsledky privatizace dvanácti velkých podniků v Británii, Malajsii, Mexiku a v Chile. Jen jeden z nich byl neúspěšný. V ostatních případech získali všichni – stát, zaměstnanci i zákazníci, a to i tam, kde se nezměnily vnější podmínky, například konkurence. Odbory v malajsijských přístavech jsou dnes největšími zastánci privatizace.

Ze zprávy vyplývá, že stát má sice lepší možnosti investovat, ale všechna rozhodnutí příliš odkládá, takže nakonec investuje málo a špatně. A tak Světová banka považuje za prokázané, že na samotném vlastnictví skutečně záleží víc, než by se někomu zdálo.

Soustava městských škol v New Yorku je problém sám pro sebe. Provoz devíti set škol stojí ročně 7 miliard dolarů a jen ústřední ředitelství zaměstnává 6 tisíc lidí. Výsledky jsou stále horší, zejména v černošských čtvrtích: docházka, prospěch, disciplína.

Ve Východním Harlemu došlo věci tak daleko, že se místní správa vzbouřila a vymohla si autonomii na městském ředitelství. Jádrem reformy jsou dvě věci: každá škola se specializuje v nějakém oboru, ředitel má volnou ruku při výběru učitelů a učitelé při určování náplně hodin. Rodiče (nebo i děti) si školu vybírají podle zájmu a vkusu, takže každá škola musí něčím přitahovat; odtud název »magnet school«.

Zatím je jich v New Yorku dvacet a další vznikají. Ačkoliv do harlemských škol chodí většinou černé děti, blíží se výsledky »přitažlivých škol« výběrovým školám soukromým a církevním.

Halíře, feniky i centy jsou v obchodě spíš pro zlost: vrácení zdržuje, drobné po kapsách, a přítom z nich nikdo nezbohatne ani nezchudne. Ovšem zaokrouhlovat jen tak si žádný solidní obchodník nedovolí.

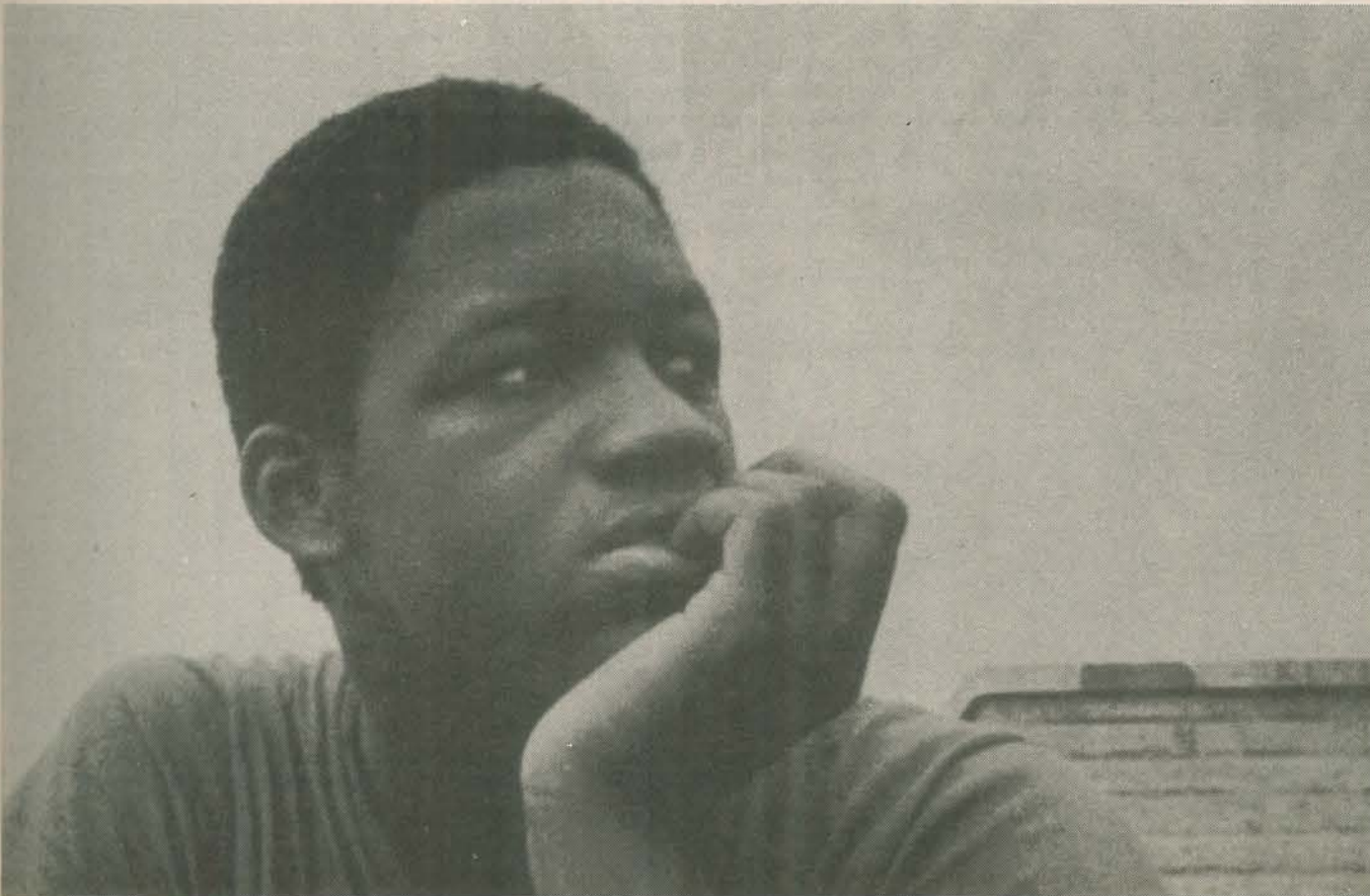
Pan M. Rossides z Washingtonu má typický americký vynález: zákazník při placení řekne libovolné číslo (od 1 do 100), počítáč v pokladně k němu přidá druhé, náhodné, a spočítá to tak, aby náhodně, ale spravedlivě zaokrouhloval jednou dolů, jednou nahoru. Platí-li zákazník 15.20, zaplatí v 80 % případů 15 a ve 20 % případů 16. První testy potvrdily, že většina zákazníků dává této »malé loterii« přednost před chraštěním s mincemi.

Do americké prezidentské kampaně, kde spolu zápasili republikán Bush a demokrat Clinton, najednou vstoupil jak víme třetí vřadu – Ross Perot. Miliardář z Texasu, který kdysi začal roznášením novin, nepopsaný list bez skandálů a omylů. Vůči svým soupeřům, kteří se v kampani už stačili dost poškodit, má zjevné výhody. Jeho první poselství: »Vezmu lopatu a ten chlív vyčistím.« Program: snížit zadlužení státu a omezit pravomoci parlamentu.

Perot má dost peněz a umí využít, po čem se Američanům stýská: slušné platy, zajištěné zaměstnání, bezpečno na ulici, hrdość ná Ameriku, pevné hodnoty. V této chvíli Perot vede, ale vítězství ve volbách není příliš pravděpodobné. Nicméně téma státního dluhu se ukázalo být tak populární, že se jím začal rychle zabývat i Kongres. Jedná o dodatku ústavy, který by prezidentovi nedovolil předložit deficitní rozpočet. Ten by směl vzniknout jen usnesením tří pětín Kongresu.

Většina ekonomů sice namítá, že dokud nikdo neřekne, kde se mají peníze ušetřit nebo získat, bylo by to jen prázdné gesto. Možná dokonce škodlivé. Ale problém tu je a Perot mu pomohl na světlo.

Jan Sokol



Z N A M E N Í Č A S U

Petr Příhoda

Úvahy nad jednou objednanou matkovraždou

B ylo to předvolebním shonem a politickou únavou, že jsme věnovali onomu neobvyklému zločinu a jeho neobvyklému provedení jen letmou pozorností? Neodložili jsme potřebné zamyšlení nad novinami na neurčito hlavně proto, že si s touto událostí nevíme rady? Na těch pár okamžiků, které jsme jí vyhradili, strnula v ohromení veřejnost nejen laická, ale i odborná.

Důvodné překvapení

»Je nás tak málo, že si nemůžeme dovolit vyobcovat ani otcovraha,« posteskl si před více než sto lety jistý maďarský publicista, když zvažoval vyhlídky svého národa v epoše nacionalismu. Nám teď ale nejde o politické dějiny. Povzdech ilustruje obecně platnou zkušenost starých časů: otcovrah byl prototypem vyvrhele non plus ultra.

Všimněme si: otcovrah. Nikoli matkovrah; ten se do běžného výraziva prakticky nedostal. Samo slovo působí i na nás nezvykle a neohebně. Matka se totiž zpravidla nestávala obětí zlosynovy vražedné agrese. Mohla být nanejvýš cílem jeho krvesmilných choutek. Naznačují to i jistá vulgární úsloví, ve výrazivu slovanských jazyků dokonce běžná.

Tyto nejzazší zavrženíhodné krajnosti, otcovraždá a incest, odpovídají i základním dispozicím tzv. oidipického komplexu, který je dle psychoanalytického učení univerzálním, tedy v podstatě normálním nevědomým fenoménem. Za normálních okolností zůstává neutralizován a jeho energie je sublimována, tedy užita k tvorbě vývojově vyšších psychických struktur.

Vražda otce a incest s matkou byly zřejmě sociálně zcela nepřijatelné, ale psychologicky představitelné. Naproti tomu byla vražda matky téměř nepředstavitelná. Zřejmě by to vyvolalo masívnější úzkost a odpor než představa vražděného otce. Zlosynova motivace by v onom případě musela překonat mohutnější zábrany. Pokud k zavraždění matky výjimečně došlo, jednalo se pravděpodobně o motivaci hrubě patologickou, jakou lze vídat i dnes u neléčených jaderných schizofrenií.

Na lavici obžalovaných však zasedl se svými pomocníky mládenec, u něhož žádná taková porucha zjištěna nebyla. U jeho kamarádů také ne. Sama tato skutečnost a zejména to, že šlo o součinnost tří lidí, napovídá, že to asi nebylo pouhé individuální psychické fiasko.

»Něco se stalo«

Agrese vůči matce není ničím neobvyklým, ale za starých časů – tím míním časy od stvoření člověka až po dobu poměrně nedávnou – příslušela jiné, ranější etapě vývoje lidského jedince; období, které psychoanalýza nazývá anální. Mezi ním a tím oidipickým je epochální rozdíl. Asi jako kdybychom řekli, že historické lidstvo ve věku kovu (bronzu a železa) nemusí zvládat problém, se kterým se vyrovnalo v neolitu.

Za normálních okolností se agrese vůči matce rozvíjí v době, kdy ji dítě začíná postrádat. Dosud od ní není plně separováno a jeho osobnost není individualizována. Ona separace má být vhodně dávkovaná, přechodná. Je potřebná. Kdyby jí nebylo, zůstalo by dítě napořád maminciným mazánkem. Matka mu umožňuje tuto agresi zvládat a produktivně využít. Vládne totiž kouzelným proutkem, jímž je – mateřská láska.

Je třeba honem říci, že zlověstným slovem agrese označujeme pud, který je v prvním plánu *biofilní*. Představuje bezprostřední odezvu na frustraci, kterou chce odstranit. Asistence milující matky pomáhá kultivovat tuto syrovou akční sílu a proměňovat ji v tvořivou ak-

tivitu. Agresivita je tedy tou částí naší vitální energie, která je z jejího hlavního proudu odvedena jako mlýnský náhon tam, kde se sváříme s okolním světem.

Naším světem vládnou, jak známo od Empedokla, dvě mocnosti, FILIA a NEIKOS, láska a svár. Abychom se cítili ve světě doma, musí převládat ta první z nich. Pak plyne naše vitální energie oním hlavním proudem a do onoho »mlýnského náhonu« je jí odváděno jen kolik je nezbytně třeba. Aby však FILIA převládla, musí být schopna sebezpřesahného heroického vzepětí a stát se ryze nezištnou a nepodmíněnou AGAPÉ. Právě tuto podobu má mít mateřská láska v prvních letech dítěte.

Není-li tomu tak, stává se osamocení NEIKOS živlem zhoubným a běsnivým. Vitální energie si razí cestu náhonem, který měl být pouze účelovým zařízením, nikoli hlavním proudem. Prosadí se postoj zvaný NEKROFILIA, jehož genezi a projevy popsal výstižně Erich Fromm (*The Anatomy of Human destructiveness*, 1973).

Význam matčiny úlohy nelze dost dobře přecenit. Matka je zprvu dítěti ztělesněním nejen všehomíra, ale samotné boží dobroty, *sum-mum bonum*. Takřka nadlidskou tíží jejího poslání však nelze vložit pouze na její slabá bedra. Matka potřebuje někoho, kdo by jí garantoval možnost plně se na tento úkol soustředit. A to je otec, její muž.

Ani on však není všemocný. Navíc bývá nezralý, vrtkavý, nespolehlivý. Proto je tu další garant. Je jím kultura v tom širším, anglosaském smyslu, tedy kultivované lidské prostředí se svými tradicemi a normami. O této kultuře pravil případně Antoine de Saint-Exupéry, že je souhrnem ne tak toho, co se člověku poskytuje, jako spíše toho, co se po něm žádá. Představme si ji jako cosi ústrojného, strukturovaného, co vyrůstá ze syrového nediferencovaného materiálu; jako složitou soustavu hráziček, zábradlí, drenáží, rozvodů, ve kterou se rozvětvuje onen hlavní proud původně barsbarské, ale posléze zkultivované životní energie a s níž mnohočetně souvisí i ten mlýnský náhon agresivity, aby se v ní totiž posléze vytratil.

Je radno být vůči této struktuře loajálním,

neboť často ona jediná je člověku tou poslední záchrannou před zblouděním, zhroutěním, zdivočením. To ona dokáže podržet otce i matku v jejich náročném asistenci při zázraku, jímž je každá repríza stvoření člověka.

Zpochybníme-li ji v její celistvosti, uvedeme ji v nevážnost, a ona přestane být oním pomocným, podpůrným a pojistným prostředím. Systém jejích záruk se zhroutí, a otec, matka i my všichni budeme pojednou odkázáni každý sám na sebe. Vzájemná kooperace se vytratí a každému z nás zbyde jedna veliká starost o vlastní sebezáchovu, kterou můžeme nazývat eufemisticky třeba »seberealizací«. Bude však záležet na libovůli či bezradnosti každého, jak pojme ono »sebe« i onu »realizaci«.

Vzpouza? Osvobození? Sebevražda?

Ta příliš snadná matkovraždá signalizuje, že se děje cosi neblahého s lidskou duší a její pudovou výbavou, s matkou, s otcem i s kulturou. Svobodomyšlnému publiku není radno předkládat domněnku, že se dějiny ubírají nesprávným směrem, i když některé indicie čehosi takového jsou viditelné pouhým okem; stačí se porozhlédnout po tom, čemu ekologové říkají životní prostředí.

Něco se stalo s onou rovnováhou, o kterou po celý novověk vedou vytrvalý spor liberální postoj s konzervativistickým. Nám se zdá být takový svár poněkud vzdálen, protože tři naše generace jsou poznamenány působením totalitní moci, a ta je nepřítelkou obou. Jde však o spor, který byl, je a jistě i nadále bude konstantou lidských dějin, individuálních, skupinových i všeobecných, neboť je jakožto vnitřní konflikt založen v každé jednotlivé lidské duši.

Jsou to vlastně konflikty dva a vedou se na jednom jediném bojišti. Je to mrzuté, protože stav bojiště se tím stává neprehledným. Bojují spolu tři mocnosti, tři instance lidské psychiky. Tak jako tři supervelmoci v Orwellově románu 1984, i ony střídavě uzavírají utilitární koalice dvou proti zbylé třetí. Tyto mocnosti to jsem já sám, má pudovost a normy, které jsou mi ukládány; stručněji s Freudem: Já,

Ono, Nadjá (Ego, Id, Superego). Tyto instance pak mívají své reprezentanty ve vnějším světě, tj. v sociálním poli.

Já může být účastníkem dvou možných koalic. »Já plus Ono versus Nadjá«, to je boj, v němž se rozhoduje mezi svobodou a otroctvím. »Já plus Nadjá versus Ono« je zápasem, kdy se rozhoduje mezi chaotickou svévolí a řádem. Koalice »Ono plus Nadjá versus Já« je krajně neblahá; dříve nebývala obvyklá.

Záleží především na samotném Já a na tom, s kým vytvoří koalici. Nebývá vždycky prozíravým diagnostikem. Občas zamění svobodu se svévolí a otroctví s řádem. Záměna se děje v obou směrech. Nadmíru liberální Já pokládá řád za otroctví a svévolí za svobodu. Nadmíru konzervativní Já naopak spatřuje ve svobodě svévolí a otroctví jmenuje řádem. Už proto by bylo lépe, kdyby Já nezůstávalo osamoceno. Potřebnou pomoc zvenčí mu zajišťuje nejprve matka, pak otec, pak kultura.

Drama lidské duše se promítá i na plátno dějin. Není to jistě to jediné, co tam lze zahlédnout. Není však důvodu pochybovat o intimní spjatosti dějinnotvorných sil s motivačními silami v hloubi duše těch, kdo tyto dějiny spoluvytvářejí.

Dobu, již se říká »moderní«, klade každá generace jinak: zpravidla do své současnosti a do doby bezprostředně předcházející. Pojem »modernosti« je totiž dítkem subjektivujícího pohledu. Po náležitém zobecnění se většina z nás shodne na tom, že pokud existuje nějaká modernost o sobě, pak tedy v době počínající přibližně osvícenstvím. To je totiž pro většinu nejzazší mez dosahu psychologické empatie. Pouze pro vnímavější menšinu začíná modernost reformací, či dokonce renesancí.

Tzv. modernizační procesy jsou zpravidla vnímány jako procesy emancipační, pro něž máme výkladový klíč v subjektivní zkušenosti individuálního dospívání, tedy vymaňování se z moci rodičovské autority a protekce. Jeho završením je dospělost, svéprávnost, suverenity, v neposlední řadě i svoboda pohlavního života.

Odtud onen entuziasmus iniciátorů a protagonistů emancipačních procesů i pokušení obdařit vše »moderní« kladným znaménkem. Te-

Zkusme se domýšlet, co říká jednomu z obžalovaných jeho přítelkyně...

foto Jaromír Čejka



prve příslušníci dnešního pokolení prožívají tu a tam pocit zklamání »modernou«. Dítkem jejich subjektivního pohledu je zatím vágní pojem »postmoderny«, jež někteří z nich opatřují ze zvyku obdobným kladným znaménkem.

Odvracenou stranou každé emancipace je ujařmení. Například emancipace »výrobních sil«, jejímž důsledkem byla industrializace, osvobodila člověka od ustavičné dřiny, ale učinila ho závislým na provozu průmyslové civilizace; vyvolala proto nové emancipační úsilí, jehož nutkavostí časem přibývá. – Od osvobození individuálního svědomí z pout církevní autority můžeme tedy sledovat řadu emancipačních vln i střetů dobového liberalismu s dobovým konzervativismem: emancipace vědy a umění, třetího stavu, podnikavosti, národa, čtvrtého stavu, žen, mas, mladých, sexu, subjektivní pravdy atd. Je to mohutný proud, kdy se ve jménu práv a svobod stále ruší jedny vazby, aby se v tichosti zavedly jiné. Je to dobře nebo špatně? I toto hodnocení závisí na emancipované subjektivitě, tedy na libovůli, která posuzuje míru přijatelnosti. Libovůli je vystaveno i hodnocení liberálního či konzervativního postoje a jen málokdy je zahlednuta ambivalence a ambivalence každého z nich. Česká veřejnost je zvyklá vidat například u liberalismu jeho svobodomyšlnou tvář, naproti tomu Jan Čarnogurský v ní dokáže zahlédnout k nelibosti mnohých Čechů výraz svévole.

Bylo by vhodné, kdybychom měli spolehlivější kritérium, které by nám umožnilo porozumět tomu, co se vlastně stalo. Snad jím může být stav lidské duše a jejího nejbližšího prostředí, jímž je rodina...

Co se vlastně stalo?

Zdá se, že průmyslová civilizace není příznivá soudržnosti rodiny. Jejím průvodním jevem je například separace otcova bydliště a pracoviště. Celé devatenácté století i část dvacátého probíhá ve znamení této nevratné proměny. Otec se z rodiny vytrácí a komunikuje s ní přinejlepším jen svátečně. Žena, tj. matka, se tak ocitá v nezvyklé situaci, na kterou musí nějak reagovat.

V naprosto odlišném silovém poli se ocitá dítě, ať už je to syn nebo dcera. Vnímá matčinu reakci i ztrátu otcovského identifikačního vzoru. Nemá možnost iniciativně na to reagovat, proto se – vyvíjí jinak.

Opuštěné matce nezbyvá ze sebezáchovných důvodů než vytvořit si jiný status a jinou roli. Tomuto zoufalému pokusu zaujmout pozici zmizelého muže bude ze zvyku přisouzeno kladné znaménko a bude nazýván ženskou emancipací.

I když byl muž, resp. otec rodině uzmut, že na ani dítě nebudou mít pro jeho překerní situaci porozumění. Budou v něm vidět tak trochu i dezertéra a budou mu to mít – zprvu nevědomky – za zlé. Muž-otec si na to zvykne – co mu také jiného zbyde? –, a začne z rodiny aktivně unikat. Rodina se mu stane přítěží, bříme role hospodáře docela rád přesune na útlá bedra ženy-matky a z myslí se mu postupně vytráčí vědomí otcovského poslání. Zprvu si občas zareptá nad neutěšeným údělem trubce. V Tramvaji do stanice touha, hry Tennessee Williamse, si Stanley rozhořčeně zaprotěstuje: »Muž je král!« Dnes už to zní směšně a mužové se odvažují takto pošeltilých slov jen ve stavu podroušení. Zmizelo totiž království, o něž by se mohli hlásit. Zánikem patriarchální rodiny se stala společnost »vaterlos«. Alexander Mitscherlich (Auf dem Weg zur vaterlosen Gesellschaft, 1967) plasticky popsal, jak se ze zorného pole vytrácelo všechno to, co kdysi muž-otec reprezentoval.

Není snad třeba dokazovat, že o několik generací později se začne z rodiny vytrácet i matka. Někdy ji bude vyháňet hmotná nouze. Matka však uniká, i když rodina nouzí netrpí. Nově se utvářející konzumní vztah k hmotnému světu vytváří nový standard i nové normy, a rodina není schopna unést i jinak snesitelné uskrovnění. – Matku však pudí pryč ještě cosi jiného.

Žena, zejména matka, obtočí pouze tehdy, je-li »jištěna« solidárním respektem muže, otce. Ženy to neřekají nahlas, ale zatím to mnohé z nich ještě vědí. Mužova dezerce těžce ohrožuje ženino sebevědomí, zatímco ona usiluje o jeho znovunabytí. Jsou to tedy tzv. narcistické potřeby, ten zašmodrhaný chuchva-

lec starostí o vlastní Já, co vyhání ženu do širého světa hledat to, co tam nalézá (leckdy jen domněle) muž. Jak už bylo řečeno, naučíme se říkat těmto hledaným uspokojením »seberealizace«. Nutkavá potřeba najít ztracené sebevědomí zamětná matku natolik, že přijde zkrátka – dítě. Je nyní opuštěno dvojnásob. Matčina dezerce je poškodí mnohem víc než otcova.

Společně s otcem se vytratila garance řádu, který otec – náročný i milující zároveň – předkládal a vyžadoval. Se ztrátou tohoto otcova osobního nasazení se stávají všechny náhradní řady cárem papíru, flatus vocis, případně zotročující doktrínou, uváděnou v působnost různými ideologiemi. Celá »moderna« je epochou hledání náhradních řádů, jejich slavnostním vytrubováním i neslavným pochováváním. »Postmoderna« je prohlednutím nesmyslnosti tohoto počínání: není řádu, je jen nekonečná a nezavazující hra odnikud nikam, z níž lze v nejlepším případě učinit vzrušující »on the Road«.

Matčinou dezercí pak proniká ohrožení k samému jádru dětské duše. Dítě vstupuje do světa s intenzivní potřebou nadechnutí. Jako vzduchu je mu třeba i lásky. Ne ledajaké, nýbrž té absolutně nepodmíněné – AGAPÉ. Alespoň nějaký čas musí být dítě těm druhým středem světa. Dvojice matka-dítě má být dvojhvězdou vzájemného obíhání a zrcadlení, jak se to kdysi snažily vyjádřit gotické obrazy Madony s Dětátkem. Po dezerci obou rodičů však dítě – pokud je mu vůbec umožněno přijít na svět – vstupuje do prázdna. Tento šok se odehrává na mnohem hlubší rovině než byla dějiště »moderních« oidipových revolt nebo nutkavých neuróz: na té, kde se mají vytvářet krystalizační jádra jeho příštího Já. Joachim Bodamer (Mensch ohne Ich, 1961) zjišťuje, že se toto Já nevytváří.

Absence otevřené náruče, toť setba zloby. René Spitz, vnučující se intenzivně studiu nejranějšího dětského věku (The First Year of Life, 1950), konstatuje: z dětí vychovávaných bez lásky vyrůstají jedinci plní nenávisti. – Konrad Lorenz (Die acht Todsünden der zivilisierten Menschheit, 1973) si všímá proměny mezigeneračních vztahů: připomínají mu etnickou válku. Nikým neukotvená a neproměněná agrese přestává být adresná; stává se volně těkající, nevědomá, neboť slabé a fragmentované Já ji nedokáže reflektovat, natož řídit. Kam ji také směřovat, jsou-li kolem nikoli tváře, ale masky, nikoli lidské bytosti, ale figury, věci?

To je ta kdysi nebyvalá konstelace »Ono plus Nadja versus Já«, řečeno přesněji: vágní syrová pudovost plus despecie nesrozumitelných a vnitřně neakceptovaných norem – a proti obojímu opuštěné, zakrnělé a rezignující Já, či spíše mrazem přešlý neudrživý zárodek, z něhož mělo zralé Já vzniknout. Viděl jsem kdesi skina, který měl na kožené bundě napsáno: »Všechno se mi hnusí.« – Není náhodou, že psychiatrická statistika dnes konstatuje v nižších věkových skupinách stále častěji diagnózu »hraniční struktury osobnosti« (borderline personality structure): v nezářezové situaci jakoby normální chování (normální = konvenční), zato v minimálně zátěžové situaci propad do nesrozumitelného chaosu. Psychická dospělost se stává stále vzácnější.

Ona bezprizorná, ničím nevázaná a nikým neproměněná volně těkající agresivita se projevuje příležitostně, evokována často jen nahodilou shodou okolností. Muž běloch uškrtí drátem pětileté cikánské dítě, střepem mu rozřeže bříško – přičemž pár dní předtím přátelsky klábosil s jeho matkou. Syn z docela normální rodiny nechá zavraždit svou matku, chystající oslavu vánoc; zjedná si na to kamarády, kteří mu prostě vyhovějí. A když všichni stanou před soudem, signalizují jim spolužáci útrpnost a solidaritu, protože nikdo už nenahlédne podstatu a dosah konání. Nestal se tu postmoderní blábol skutkem?

???

Co na to moudří, jsou-li jací? Varují. Už dlouho. Martin Heidegger, bystrý analytik onoho bytí, které již nelze označit jinak než gramatickým neutrem, prohlásil nedlouho před svou smrtí zděšeně: »Snad jen nějaký bůh nás může zachránit...« Nikoli Bůh, der Gott, ale »nějaký bůh«, »ein Gott«.

Was heisst »ein Gott«? – Co je to »nějaký bůh«?

O TRHU (a o tom, co s ním souvisí)

V 3. čísle Přítomnosti (Observatorium zahraničního tisku, str. 13) jsme informovali o dvou článcích otiskovaných v polském deníku Gazeta Wyborcza, jejichž autoři – historik ekonomie Jacek Kochanowicz a sociolog Edmund Wnuk-Lipinski – se snaží, každý ze svého hlediska, postihnout širší společenský rozměr tržního hospodářství.

Téma kořenů a důsledků tržního hospodářství je dnes jistě aktuální nejen v Polsku, ale i u nás. Na toto téma jsme vedli podobný rozhovor s historikem Robertem Kvačkem a Otto Urbanem...

Americký ekonom Jeffrey Sachs prohlásil, že strach z trhu přijde Poláky draho. Tento výrok zdá se souvisí se způsobem myšlení americké společnosti, která pojem trhu chápe trochu jinak, než jak je to běžné v Evropě...

Kvaček: Jistě, protože americká společnost vznikla jako společnost podnikatelská, ve kterou – jak se ukazuje – nelze docela transformovat ty společnosti, jež mají jinou zkušenost, zčásti jiná hodnotová měřítka a také jiné možnosti. Podnikatelská společnost se v naší části Evropy nikdy nevytvořila a v »klasické podobě« už nevytvoří. Ano, strach z trhu může přijít draho, ale musíme si uvědomit, že nejistota doprovází trh ve všech společnostech. Jde o to, jakou nejistotu máme na mysli: Zda fundamentální nejistotu existenci nebo nejistotu zdaru mého díla, úspěchu mého snažení. Fundamentální nejistota odlišuje. Člověk prostoupený existenčním strachem se zbavuje určitých civilizačních návyků a postojů.

Urban: Amerika vznikla na zeleném drnu. Velice jednoduše řečeno, do Ameriky utekli před feudalismem zdatní, schopní a ti, kteří toužili po jiném světě. V tom byla a je Amerika obrovskou nadějí lidstva. Evropa však byla na rozdíl od Ameriky feudalismem už předstrukturovaná. V evropském prostoru, v němž mnohde existuje civilizační podloží staré dva tisíce let a kde se v mentalitě a stereotypch lidí vytvořily dlouhodobé návyky, byl proces modernizace mnohem složitější. Ideální by dnes bylo hledat jakousi syntézu a využít přitom všech historických zkušeností.

Souhlasíte s tvrzením, které se v deníku Gazeta Wyborcza také objevilo, že velká totalitní hnutí dvacátého století jsou svým způsobem reakcí na strach z tržního hospodářství?

Kvaček: Tato totalitní hnutí byla jistě odpovědí na určité sociální jevy, které tržní hospodářství přinášelo, ale nejen to. Člověk není jen ten, kdo vyrábí a spotřebovává v materiální sféře – je ovlivňován i dalšími faktory. Obecně bychom je mohli shrnout pod pojem duchovní oblasti, i když některé mají s humanizujícím a ozvláštňujícím duchovnem málo společného. Tak jsou tato hnutí souborem názorů a postojů, reflexí nej-různější inspirace, vnitřních životních zkušeností a jejich výkladu; bezprostředně však byla reakcí na společenské krize propukávající v původním kapitalismu a na politický vývoj v jeho světě.

Urban: Autoritativní, uzavřené společnosti mají v Evropě mnohem větší historickou tradici – podívejte se na pozdně středověký a raně novověký absolutismus. Otevřená, demokratická občanská společnost má naproti tomu historickou zkušenost velice krátkou. Do roku 1848 u nás existovala instituce poddanství, která s otevřenou, svobodnou společností slučitelná není – fráze o našich dlouhých demokratických tradicích jsou tedy nesmyslné. Z tohoto hlediska můžeme považovat moderní totality za určité nesnáze demokracie, takové, které se podle Masaryka již neměly objevit. Cesta formování občanských společností není lineární proces. Moderní totality znamenají nejen reakci na trh, ale také recidivu stereotypů charakteristických pro tradiční autoritativní společnost.

Jak se jako historikové díváte na moderní evropské totality, jejich kořeny, formy a důsledky?

Urban: Hovoříme velice často o totalitních režimech en bloc. Na sklonku dvacátého století už ale potřebujeme objektivní a pokud možno nezařadit analýzu totalitních režimů. Německý a italský fašismus byly totalitní systémy, které mechanismy tržního hospodářství ovlivňovaly minimálně, nepředvedly sociální převraty, ani socializaci. Přesto v oblasti politické byly z dlouhodobého hlediska mnohem brutálnější než středoevropské varianty totality komunistické.

Vysvětlovat posledních čtyřicet nebo šedesát let jako omyl, jako vykojení, je pro historiky nepřirozené. Tyto pokusy měnit svět mají své kořeny v sociálních teoriích devatenáctého století, od radikálního teroristického anarchismu až po mírný sociální reformismus Kropotkinův.

Chci ale zdůraznit, že celá krize moderní společnosti nezačala rokem 1917, ale rokem 1914. Také ji nerozpoutal žádný socialista. Lenin ještě týden před revolucí seděl ve Švýcarsku, hrál šachy a říkal: revoluce se nedočkáme. Osobně považuji Viléma II. za většího válečného zločince než Hitlera, neboť v německém předválečném militarismu to vše, to bourání starého světa, začalo. Jestliže devatenácté století optimisticky věřilo v pokrok a evoluci, přišlo záhy poté vilémovské Německo s neuvěřitelně brutálním pokusem o řešení problémů. Po první světové válce, ve které se s dosud nevidaným nasazením střetly tradiční bašty evropské civilizace, se nikdo nemůže dívat tomu, že dochází k mimoevropským revolucím: byly mimo jiné reakcí na selhání evropské civilizace. – Ti nás budou učít, jak

se civilizovat? Jejich kulturu máme přijmout? To jsou zcela opodstatněné otázky například u Gándhida.

Myslíte si, že zárodky regrese můžeme hledat již v základech moderní doby, například v osvícenství?

Urban: V poslední době se objevují kritiky osvícenství z konzervativních pozic. Ty jsou ale nereálné a nostalgické. V osvícenství, stejně jako všude jinde, se realizují obě základní lidské potence: k dobru stejně jako ke zlu...

Kvaček: Výlety do minulosti, jež se pokoušejí najít, kde nastal zlom, bývají bohužel velmi intuitivní, vyvolané spíše zajímavým nápadem, hypotézou, kterou rychle mění v koncepci, aniž dbají toho, co tyto hypotézy při důkladnějších znalostech celku narušuje. Varoval bych vždy před jednostrannými interpretacemi, před prosazováním jednoho jediného pojetí dějin jako správného.

Co je tedy podle vás hlavní příčinou nynějších obav z trhu?

Kvaček: Současné obavy Poláků (ale i Čechů a Slováků) jsou dány nejen nejistotou z neznámá budoucího, ale také z nevědomí minulého, které bývá často idealizováno. Navíc si uvědomme, že na nejstarší generace naproti tomu dosud působí negativní zkušenosti z velké hospodářské krize.

Můžeme tuto negativní zkušenost s trhem nějak regionálně vymezit? Máme zkušenost z východního Slovenska, že většina starších lidí je zděšena současným politickým vývojem a spatřuje v něm možnost návratu bídy, jakou zažila ve třicátých letech. V Čechách tato generace naopak vyzdvihuje klady první republiky, především její demokratický systém.

Urban: Ano, to je onen historický rozdíl mezi českou a slovenskou společností, který dnes hraje takovou roli...

Kvaček: Pro východoslovenského droťára ztrácela ve chvíli, kdy byl v samém základu existenčně znejistěn, parlamentní demokracie hodnotu a smysl. Demokracie prostě potřebuje hospodářský a sociální rozměr. Lidé, kteří vzpomínají na Masarykovu republiku jako na demokratický stát, měli možnost pocítit ty její hodnoty, které si toho označení – ve srovnání s minulostí, okolím nebo vůbec obecně – zasloužily. Byly totiž základem i jejich života, práce, osobního rozvoje duchovního i společenského.

Domníváte se v této souvislosti, že rozvoj demokracie souvisí s růstem technických možností výroby?

Urban: Ano, ještě ve čtyřicátých letech minulého století byly v českých zemích – v Podkrušnohoří – hladomory. Pokud společnost není schopna (a stará společnost toho často schopna nebyla) zajistit přirozené, elementární potřeby života, nachází se vždy ve stavu latentní tenze. Dnes nejsme v celosvětovém měřítku ještě ve stadiu, kdy bychom mohli tyto elementární potřeby uspokojit. Technicky snad ano, ale nefungují politické, sociální a jiné mechanismy, které by zajistily distribuci této pomoci.

Jaký trh ano, jaký ne?

Urban: Sociální tržní hospodářství je podle mého názoru jediné civilizační východisko, protože holý tržní mechanismus, když ho domyslíme do důsledků, je skutečně darwinovským bojem o přežití: na trhu se uplatní silnější, kdo je slabý, ten odpadne... toto jsou myslím normy animálního světa. V oblasti produkce by proto měla existovat maximální svoboda, protože ten, kdo vstupuje na trh, zná nejlépe možnosti svého uplatnění. Ale v celém systému konzumu, rozdělování a vyrovnávání přirozených rozdílů mezi silnými a slabými, musí nastoupit určité regulativní faktory. Je mravní povinností silnějších, chytřejších, zdatnějších od přírody či od Boha, aby sloužili, aby výsledky jejich práce byly k užtku těm slabším. Z tohoto hlediska jsem zásadně pro sociální tržní hospodářství.

Kvaček: Trh nedává vždy a všem příležitost se uplatnit. V určitých chvílích se o vás musí postarat to, čemu se dnes říká záchranná síť, která je trhu vnější – trh sám ji nevytvoří. Tuto instanci stvořila až sociální zkušenost, jež z tržní situace vyvstává. Společnost je samozřejmě vždy složitější než tržní hospodářství. Samotný trh neudrží společnost ve všech jejích nezbytných funkcích, není všespásný a všetrovitý.

Z toho, co jsme řekli, tedy vyplývá, že trh není ničím samozřejmým a přirozeným, ale že lidským vynálezem, který se může dále upravovat nebo vyvíjet. Jak z tohoto hlediska hodnotíte naši současnou situaci?

Urban: Myslim si, že ve velice deformované podobě u nás trh existoval celých posledních čtyřicet let: mám tím na mysli všechno to, čemu se říkalo vedlejší hospodářský oběh. Uzenář vyšel vstříc automechanikovi, automechanik zubaři a tak dále. Tato primitivní naturalní směna je přece instinktivním tržním chováním, které je tedy zřejmě přirozeným.

Kvaček: V žádném případě se dnes neodrážime ze zeleného drnu, toto není rok nula, ani hodina nula. Pro další zdárný vývoj by už konečně bylo zapotřebí provést a vyslovit pokud možno všestrannou analýzu zděděného »stavu společnosti« a rychle ji uplatňovat v rozbořech současné situace.

Ptali se Petr Zidek a Tomáš Zahradníček, studenti FF UK

Možná bych měl mluvit spíše o motivech nenávisti k židům (chápu je tu jako komunitu vymezenou nikoli národně – proto malé »ž«), termín »antisemitismus« přirozeně zavádí. Ale i tak – má smysl hledat pohutky lidí plných resentmentu a nenávisti, pokoušet se racionalizovat iracionální?

Myslím však, že laciná rétorika nikam nevede ani v politice a už vůbec ne v dějepiscetví. Nemusím snad dodávat, že všechno pochopit vůbec neznamená všechno odpustit, a snaha vysvětlit se předem nezřídka morálního hodnocení. Racionální rozbor příčin první světové války má pro politiku předcházení konfliktům daleko větší cenu než ta nejkrásnější pacifistická hesla. Tak i dějiny jistého předsudku vyžadují nejen přiměřené soudy, ale i rekonstrukci podhoubí, z něhož předsudek roste.

Nemohu tu samozřejmě podat vyčerpávající rozbor motivů, proč lidé v různých dobách chovali nechut, nedůvěru či přímo nenávist vůči židům; omezují se nutně na několik poznámek. Ponechávám přítom otevřenou otázku, do jaké míry je »antisemitismus« jedinečný jev či jen odrůda obecnější nechuti a nenávisti vůči cizím etnickým, náboženským, popř. ekonomicky odlišným skupinám.

Jak už jsem naznačil, uděláme od počátku dobře, budeme-li rozlišovat mezi vědomým, popřípadě ideologickým argumentem, jako je tvrzení, že »židé zavinili smrt Ježíše Krista«, a spíše nevědomým sociálně ekonomickým, sociálně psychologickým *pozadím*, například nejistotou nebo bezmocným strachem, který si hledá ventil či obětího beránka.

K nábožensky, konkrétně *křesťansky* motivovanému antijudaismu aspoň minimum. Z prorocké *židovské sebekritiky*, která všechny současné kalamity vysvětluje Božím soudem nad zpronevěřilým vyvoleným lidem, postupně krystalizují negativní stereotypy, obrácené – zvláště po zboření Chrámu (70 po Kristu) – proti židům jako celku. Jejich vyvolenost se však zatím nezpochybnuje, ba činnost Pavla z Tarsu lze do jisté míry chápat jako boj farizejského žida o Izrael. V pozdější *patristice* pak strašná slova Matoušova (Mt 27,25: »Krev jeho na nás i na naše syny!«) slouží jako obrácený důkaz Ježíšova božství: současné utrpení židů jako by potvrzovalo pravdivost slova evangelia (Origenes).

Kladnou stránkou potupení, jehož paralela s příběhem Ježíšovým křesťanským interpretům unikala, bylo něco na způsob *hájen* židů jako živých svědků spásy. Soutěžení obou proudů nekončí zcela ani po ustavení křesťanství státním náboženstvím, počínaje císařem Konstantinem a nikaiským koncilem (325). Je však zakázána židovská misijní činnost a dokonce »smíšená manželství«. Zostřuje se také polemika, takže pro antiošského Jana Chrysostoma jsou synagogy Bohem opuštěnými místy, kde vládou démoni.

Ze vzájemného soupeření *dvou mesianismů* se ve středověku ze strany vítězné církve vyvíjí praxe částečné a neochotné tolerance vůči »zatvrzelé synagoze«. Tato křehká a pro židy značně nejistá forma soužití se v době křížáckých tažení dostává z rovnováhy, a to značně podivnou aktualizací dosavadní hlavní výčitky, totiž zaslepenosti vůči Ježíši Kristu. Vina za jeho smrt je dávno sňata z římských okupantů a kolektivně promítnuta na o tisíc let pozdější židovskou komunitu. Čtvrtý lateránský koncil (1215) dokonce pocituje potřebu distancovat se od židů jako vnitřního nebezpečí a nařizuje jejich stigmatizaci viditelným označením. Zklamání z neúspěšné misie se zvrací v nenávist, a podobnost východiska v obviňování z modloslužby (!), popřípadě demonizaci. Ve skutečnosti samotným jádrem judaismu je právě zákaz vzývat konečné jako nekonečné, relativní jako božské.

Týž koncil udělal další osudný krok tím, že zakázal úrok jako »lichvu«, čímž židům, vyloučeným už z většiny povolání včetně držení půdy, vzal existenční základnu. Často se v této souvislosti zapomíná na velmi podobnou rabínskou kritiku úroku, stejně jako na křesťanské peněžnictví lombardských a toskánských kupců: jejich zásluhou do tradiční »teologické konkurence« přichází motiv konkurence *ekonomické* – vyúsťuje například vyháním židů z Anglie koncem 13. století (nahradili je Vlaši). Přes určité snahy papežů,

M O T I V Y

antisemitismu

Bedřich Loewenstein



*Antisemitismus je běs, jehož se zdá se jen tak nezba-
víme. Koncem května se konal v Praze mezinárodní
seminář věnovaný tomuto jevu v situaci posttotalitní
Evropy. Jestliže jsme v minulém čísle otiskli příspěvek
manželů Bútorových na toto téma, hodláme uveřejnit
i další upravené referáty, které na semináři zazněly.
Je o čem mluvit.*

biskupů i světských panovníků mířit proti židovskou horlivost žebřavých mnichů a zfanatizované městské chudiny, dochází nejen k pálení židovských knih (hebrejščina je prý jazykem ďábovým), ale i ke krvavým pogromům. Příznačné jsou násilnosti, vyvolané morovou epidemií okolo roku 1348. Epidemie zřejmě vznikla dovozem kožešin s nakaženými blechami ze Středního východu a rychle se rozšířila po všech evropských obchodních střediscích – hle, židé! Jindy to byly houževnaté pověsti o rituálních vraždách, znesvěcování hostí či trávení studní.

Nevíme přesně, co se odehrávalo v hlavách protizidovských agitátorů a jaká byla struktura jejich osobnosti. Z českého prostředí známe posměšnou báseň o vypálení a vyvraždění pražského ghetta o velikonočních roku 1389 z pera jakéhosi Jesca Quadrata, tedy

Ješka Čtveráka, asi nižšího klerika, jehož zprávu musíme mimochodem číst jako doklad začínající krize, která vybuchla o několik desetiletí později husitskou revolucí. Zdá se však, že pozdní středověk byl všude poznamenán narůstajícím strachem a znejistěním, jak o něm svědčí hysterický hon na čarodějnice, demony a kacíře. Rechristianizované Španělsko, kde dotud vzkvétala židovská kultura v relativně neproblematické symbióze s islámem, přešlo na hromadné vypovídání (právě letos uplynulo 500 let od hromadného exodu židů ze Španěl) a praktikovalo přímo chorobnou nedůvěru ke konvertitům. Veřejní činitelé dokonce museli prokázat několik generací »čisté«, tj. nežidovské, krve. »Červánky novověku« se vůbec při pohledu zblízka jeví nejednou jako plápolající hranice.

Vypovídání a pronásledování byli v těchto krizových státech ovšem nejen židé, ale i čeští a francouzští protestanti; neustálé ohraničování a »čištění«, zbavování se těch, kteří se nehodili do vyhlašovaného vzorce, je bezpečným indikátorem krize. I reformátor Martin Luther, který původně (stejně jako před ním husité) doufal, že se židé obrátí k evangeliu jako svému pravému kořeni, vyzýval roku 1543 k tzv. »ostrému milosrdenství« vůči národu plnému nezřízené pýchy. Pomsta je sice Boží, ale zapálit synagogy, zakázat rabínům činnost, spálit jejich ohavné knihy, zbořit jejich domy a donutit židy k tělesné práci považoval hlasatel zduchovnělé niternosti za přiměřené formy »milosrdenství«. Ideologové moderního státního absolutismu pak vytyčovali taková zlověstná hesla jako »un roi, une loi, une foi« – známe německou variantu z našeho století. Těžší se sice přesunulo k světovým úkolům, ale státní moci zdaleka nebylo jedno, co se odehrávalo v duších jejich poddaných. A k toleranci byla ještě dlouhá cesta.

Emocionálně nabitě, krizové klima »populárních strachů« tak tvoří nejen živnou půdu tradičních náboženských ohraničení, ale i militantní, křesťovité potřeby ujasnit se *otřesenou vlastní identitou*. Chybí ochota si naslouchat; »ti druzí« jsou diabolizováni, věroučné spory řešeny mocenskými prostředky. Papež Jan XXIII. se pokusil uzavřít tuto smutnou kapitolu prosbou o odpuštění, že katolická církev v židech nepoznala svého prvorozeného bratra, takže na jejím čele utkvělo znamení Kainovo.

B ohužel zůstala tato pozoruhodná slova i za našich časů spíše výjimkou. Novověk pak standardizované negativní klišé »žida«, vnášené do širších vrstev obyvatelstva z kazatelen, pašijovými hrami, letáky o rituálních vraždách a krvácejících hostiích, ještě obohatil. Záplava tisků o fantastickém vzestupu a pádu židovských dvorních dodavatelů, podvodných nájemců knížecí mince, výběřčích daní typu württemberského Süsser Oppenheimera, popraveného roku 1737 (ještě nacisté o něm natočili nechutný propagační film), tradiční repertoár nenahradila, nýbrž jen pozměnila. K tomu je snad třeba říci, že dvorní faktory byli především knížecími *nástroji*, s jejichž pomocí bylo možno obejít cechovní omezení a stavovské kontroly státních finančních zdrojů. Rozumí se, že takové kariéry jako pražského Jakuba Baševého, partnera Valdštejnova, někdy umožňovaly pohádkové zisky (které, na rozdíl od křesťanských povýšenců, nemohly být legitimovány přijetím do vládnoucí vrstvy); vzestup outsiderů také sotva budil velké sympatie.

Co je zde podstatné: nástroj lze použít i *nachat padnout*, popřípadě na něj soustředit spravedlivý i méně spravedlivý hněv poškozených, závistivých, konkurujících bližních. Hněv přitom v rámci představ o kolektivním ručení dopadal také na masy chudých židovských hauzírníků, i tak šikanovaných právně, daňově, policejné a morálně. Propletence náboženských klišé, ekonomické závisti a potřeby vybit nahromaděný strach v situaci vnějšího ohrožení můžeme sledovat na protizidovských bouřích pražské luzy roku 1744, za druhé slezské války. Císařovna proti přání českých stavů, hojně užívajících služeb židovských nájemců a nákladníků, rozhodla ve smyslu své tradiční výchovy, a navzdory všemu ekonomickému rozumu vykázala pražské a české židy z království.

Pronikající tržní hospodářství, osvícenství a liberalismus ovšem poněkud vytvářely nová pravidla hry. Jednak zanikaly korporativní pořádky, právní nerovnost a ekonomická omezení, jednak slably a byly *odpolitizovány* tradiční náboženské vazby: světsky pojatý stát stojí, aspoň teoreticky, nad konfesemi. Individualizovaná, zmobilizovaná občanská společnost (rovněž jen teoreticky) znala jen *jednotlivce* rovné si před zákonem, *včetně* zákona nabídky a poptávky. Víme, že tento »projekt moderny« zadržoval na mnoha místech, zvláště tím, že ve vykořeněných masách vyvolal traumatizující sociální a ekonomickou nejistotu, pocit závislosti na abstraktních, neviditelných silách, které bylo snadné personifikovat figurou burzovního spekulantů a nesvědomitých mezinárodních finančníků, tahajících ze zákulisí za dráty ekonomického dění, popřípadě svých nastrčených figurek.



Jistě takový mezinárodní kapitál existoval a v něm určitý díl »židovského«, a tak nebylo těžké spojovat nové nejistoty s osvědčeným hromosvodem. Liberální změny jsou od počátku napadány jako zákeřný pokus, ne-li spiknutí židů (případně zednářů), vybudovat svou nadvládu na troskách křesťanské společnosti. Ideologická demonizace židů tak dostává novou dimenzi světskou a stísněnost z tržního individualismu svůj ventil. Nejde o to, idylizovat drsné mravy raného industrialismu, ale uvést na pravou míru podíl židů (jejich »lichvy«, »mamonu«) na ožebračení drobných výrobců a na »vysávání« dělníků. Agitace obvykle vycházela z rozhořčení cechovní a maloměstské mentality nad živnostenskou svobodou a konkurencí nastupující velkovýroby. Ale i mladý Marx se dal strhnout k výroku, že peníze jsou tím žárlivým bohem Izraele, který nestrpí vedle sebe boha jiného, protože prý »emancipace židů ve svém konečném významu je emancipací lidstva od židovství«.

Druhým velkým problémem novodobé občanské společnosti byla *národní integrace*, která sice nahrazovala staré dynastické vazby, ale ideologicky často používala stereotypů, rituálů a symbolů z církevní tradice (ovšem v symbióze s etnickými, kmenovými představami) k sebedefinici vytvářejícího se národního společenství. Židé se od posledních desetiletí 18. století ve svých intelektuálních špičkách postupně otvírali evropské osvícenské kultuře a snu o jediném lidstvu, méně však samotnému křesťanství. Mendelssohn, vlivný berlínský osvícenec, přirovnával křesťan k muži, který se v rozpadajícím se domě stěhuje z přízemí do prvního poschodí. Pro osvícenější vyšší kruhy sice jednotliví bohatí a vzdělaní židé začali být společensky přijatelní a aristokraté rádi docházeli do elitních židovských literárních salónů, ovšem veřejná dráha státní nebo i univerzitní byla židům bez křesťanského listu uzavřena. Židé v uniformě národní gardy se i za revoluce 1848 zdáli karikaturistům i veřejnosti pouhým vtípem.

Ale také moment *etnický* byl národním ideologům těžko překonatelnou překážkou; židé jim byli cizím kmenem, náhodou v zemi sídlícím (Karel Havlíček). Nešlo jen o jazyk a konvence: ohlašující se rasismus mřil právě proti židům kulturně a jazykově asimilovaným, emancipovaným, a nahrazoval postupně mizející hradby středověkého ghetta novou zdí. Čím více židů se přizpůsobovalo normám svého společenského prostředí, tím více národní ideologové zdůrazňovali jejich bytostnou neschopnost splynout s národem »hostitelským«. Vzdělaný žid – komentoval skladatel Richard Wagner – se usilovně snaží zbavit se vnějších rysů svého židovství, smazat stopy svého původu, nedokáže však ztracenou vazbu s někdejšími spolupřípateli nahradit spojením se společností, do které se dere (Das Judentum in der Musik, 1850). Antropologická, ale i *duchovní* odlišnost podtrhuje nepřekonatelnou cizost. Židé a jejich přátelé (»Judengenossen«) podle Armdta, proroka německého nacionalismu, prý dokonce usilují o zničení každé lásky k vlasti a každé bázně Boží. Podobné hlasy budeme slyšet stále znovu a odevšad.

Proč takto lidé myslí a jednají? Nechme stranou psychoanalytické výklady o ambivalencích vůči rodičům, projekci potlačených přání, kastracím strachu, jehož archetypem je snad židovská obrázka apod. Plauzibilita těchto modelů závisí na klinickém ověření a my už Hitlera těžko položíme na gauč doktora Freuda (třebaže se o to nejeden psychoanalytik pokusil). Důležitější se mi zdá něco jiného: židé provázeli evropské, vnějšně křesťanské národy po téměř dvě tisíciletí, a odtud se určité negativní stereotypy přenáší i po vyblednutí náboženských představ, mísí se s argumentací odlišného původu, takže se hluboká nedůvěra vůči »židovské« činnosti – ekonomické, intelektuální a další – živí i z podzemních, tradičních zdrojů. Fakticky se jejich činnost nemusela v ničem odlišovat od aktivit nežidovských osob. Stačil punc, pocívaný jako vrozená vada, aby se tato činnost začala jevit v jiném, rozumně se negativním světle.

Situace židů ve strukturálních proměnách novodobé Evropy ovšem byla komplikovaná i z dalších příčin. Situace jen trpěné menšiny dlouho nutila k taktice být pokud

možno zadobře s mocnými tohoto světa jako případnými ochránci. Právě to však vytváří nové konfrontace, takže například židovští podnikatelé a velkoobchodníci, vybavení knížecími privilegii, bývají napadáni nejen kvůli netradiční, necechovní ekonomické činnosti, ale i pro zdánlivou blízkost k moci (zdánlivou nejen vzhledem k velmi křehké základně této přízně, ale i proto, že se na ní masy chudých židů samozřejmě nepodílely: fungovaly však dále *kolektivní* stereotypy, neschopnost či neochota diferencovat). Raný německý nacionalismus profesorů Rühse a Friese tak v krizové situaci po pádu Napoleonově se snad skutečného strachu o německou identitu a německý blahobyt mobilizuje plebejskou nespokojenost jak proti vrchnostem, tak proti emancipaci jejich »chráněnců«. Populisticky nacionální radikalismus má janusovskou tvář a hledí vpřed i vzad: proti privilegovaným, ale i proti živnostenské svobodě, za rovnost, ale na »křesťansko-germánském« základě. Nejinak bylo opožděné české hnutí, traumatizované židovským »hospodářským zázrakem« druhé poloviny 19. století i skutečností, že se čeští židé zprvu úzkostlivě přimykali k vídeňským úřadům a k vládnoucí německé kultuře.

Je tu však i druhý, spíše konzervativní zdroj odporu k »židovství«: celkem pochopitelný příklon *poměrně* mnoha židů k liberálnímu, demokratickému a radikálnímu hnutí, s jejichž vítězstvím spojovali pád své vlastní i všech ostatních forem diskriminace. Nešlo nejspíše o to, že by židé v tradicích starozákonních proroků bořili gojské modly a s posměchem podkopávali hodnoty, v jejichž jménu byli po dvě tisíciletí pronásledováni – tedy o typickou projekci vlastní viny do mstivé oběti. Židé, kteří se přimykali k emancipačním idejím a k radikálním hnutím, se však vždy nejdříve rozešli s vlastní tradicí. Byli ovšem díky vlastnímu příkoří vnímaví pro příkoří ostatních ponižených a uražených (postoj, který by vlastně slušel křesťanství!), a vytoužený stav osvobození ode všech forem útlačky spojovali s iluzorní nadějí, že i oni budou přijímáni ne-li jako bratři, tedy aspoň jako *lidé*, a ne jako oceňovaná skupina. Ve skutečnosti se radikální hnutí vůči svým židovským soupeřníkům zachovalo jako knížata ke svým dvorským faktorům: jako k onomu nástroji, který bylo možno po použití zahodit, proměnit v pohodlný hromosvod, který nese vinu za ztroskotání utopie. V hlavách antisemitů se ovšem samotný boj za svobodu, za rovnost, za sociální spravedlnost, za mezinárodní dorozumění, případně celá idea moderní občanské společnosti stávají chimérickou »židovskou revanší«, novodobou židovskou eschatologií, tj. snahou zvrátit dosavadní běh dějin a dosáhnout v novém hávu prastarého cíle – židovské světovlády.

Problém antisemitismu je v jistém smyslu problémem *vztahu k svobodě*, je dán schopností či neschopností žít v otevřené občanské společnosti. Někteří lidé jsou svobodou šokováni, utíkají před ní, jak to například ukázal Erich Fromm ve své klasické knize. Přitom svůj strach a svou méněcennost ventilují pózou pohrdání či obviňování druhých, kteří jsou zdánlivě odpovědní za jejich osobní nezdary a za obecnou mizérii. Na ně také promítají vlastní zlobu, takže vzniká velký, zlý bubák, poněkud odlehčující břemeno slabého, znejistěného já. Bezděky tím antisemita předmet svého pohrdání nesmírně vynáší a zveličuje; byl by ateista, používá starých, démonologických kategorií, stejně jako pseudonáboženské symboliky. Ve skutečnosti kolektivní konstrukt židovství existuje jen v jeho fantazii. Dalo by se dokonce říci, že se žid primárně nedefinuje ani původem ani věrností Zákonu, natož pocitem vyvolenosti, nýbrž *odporem sociálního prostředí*, které jej vrhá zpět k jeho základu. Nechtěl bych v tom vidět ničící řízení: žid by byl rád svobodným občánem mezi svobodnými občány, a je to antisemita, kdo jej nutí být, čím vlastně ani podle starozákonní tradice být nemá – Židem, tj. příslušníkem národa – mezi ostatními národy.

Bedřich Loewenstein (1929), do r. 1970 v Historickém ústavu ČSAV, nyní profesor Freie Universität Berlin. Mezioborově orientovaný historik, zabývající se především moderními obecnými dějinami. Z bibliografie: Plaidoyer für die Zivilisation. Der Entwurf der Moderne, Problemfelder der Moderne, sborník Psychologie und Geschichte: Annäherungsversuche; v Praze vyšla nedávno práce O nacionalismu a revolucích.

slova politiky

Tradice

Jedním z oblíbených slov nového slovníku postkomunistických zemí je pojem tradice – v duchu »revoluce-restaurace«, jak se dějinný zlom z konce osmdesátých let někdy označuje. S odkazem na první republiku se teď u nás hovoří například o českých tradicích demokratických. Ale nejen to. Zatímco komunisté o sobě tvrdili, že jsou pokračovateli tzv. revolučních tradic českého lidu, patří dnes k dobrému politickému tónu odvolávat se na (komunisty potlačované) tradice národní, případně je vydávat za prostředek, jak odstranit zbytky komunismu. Jsou ale vůbec tzv. »české národní tradice« zárukou úspěšného řešení dnes existujících problémů?

Problematické... Tradice se často zaměňuje za prostou zkušenost. Tak má československá společnost ze dvou desetiletí první republiky bezesporu zkušenosti s demokracií, je ale otázkou, má-li i demokratické tradice. Žádná zkušenost totiž sama o sobě ještě nezaručuje, že určitý vývoj v minulosti zanechal v jednotlivci i ve společnosti takové stopy, abychom z ní s důvěrou mohli odvozovat nějaké výhledy.

Zkušenosti má totiž československá společnost rovněž s komunistickým režimem, a to dvakrát tak dlouhé, než trvala demokracie první republiky. Odtud mimochodem také častá skepse při hodnocení nejbližších perspektiv: totalita se zdá být zaháněna hloub, než aby se dala odstranit jedním »revolučním« aktem. Obnovovaná diskuse o českých národních tradicích vůbec míchá tradice pozitivní i negativní. Tak se mluví o tradicích husitského reformismu či konzervativního antireformačního katolicismu, o tradicích politického oportunismu či celonárodního odboje vůči násilnému útlačky, o populistických tradicích lidového demokraticismu či svobodné parlamentní demokracie... Subjektivní hodnocení jednotlivých historických trendů se tu nejednou zobecňují do národních tradic a odvozuje se z nich také nejrůznější alternativy do budoucnosti.

Aréni bychom si přišli lámali hlavu, jak a které zkušenosti se ve společnosti z generace na generaci přenáší, zdá se nám být tradice magickou silou historického vývoje, kterou nelze přesně rozpoznat a blíže určit, ale která má přesto nezanedbatelný vliv na společenské dění. Víme ale naproti tomu, že Spojeným státům americkým se podařilo vytvořit fungující demokratické politické zřízení a úspěšné hospodářství bez jakýchkoli jednotných dějinných tradic; můžeme tu spíše rozeznávat odlišné tradice národnostně smíšeného obyvatelstva. V Německé spolkové republice se v nedávné době etabloval stabilní demokratický řád navzdory minulosti, v běžném chápání přímo odporující pojmu »demokratické tradice«. Jiný příklad komplikované role tradice v sociálním životě představuje Velká Británie – země s velkým respektem k tradicím, která přesto nabízí inovativní impulsy celému světu.

Tradicionalismus rozvojových zemí se na druhé straně často pokládá za přímý protiklad modernity, a tím i za hlavní příčinu neuspokojivého vývoje těchto zemí. Jako tradiční v tomto smyslu označujeme společnosti, kde lidé odvozuji rozhodující podíl na společenském jednání z tradičních společenských struktur, tj. neformalizovaných společenských vztahů (rodiných, příbuzenských, přátelských či kmenových) a z nereflexovaného přebírání postojů předcházejících generací. »Naše hlavy v sobě nesou vzpomínky na minulost, tradice, a mají strach vzdát se jí z rozpaků nad setkáním s něčím novým,« říká proslulý indický filosof Kříšnamurti.

Jakou vůbec roli hrají tradice ve vývoji jednotlivých společností?

Především se představa tradice jako jakéhosi objektivně daného faktoru dějinného vývoje při bližším zamyšlení ukáže mylnou. Tradice totiž neexistují samy o sobě, nýbrž jen ve formě lidské akceptace určitých zvykových postojů, jednání či hodnotových orientací. Každá doba a každá společenská skupina si neustále tvoří své vlastní tradice, protože si vybírá, které z jí známých postojů kodifikuje jako závazné (moderní společenské vědy proto mluví o »invenci tradic«).

Německý filosof Gerd Theissen v této souvislosti píše: »Že je přítomnost pokračováním minulosti, je triviální. Méně triviální je opak: Každá »minulost« je také výsledkem současnosti.

Současnost určuje, co je vnímáno jako obraz minulosti a co působí i nadále v přítomnosti. Tradice je ono působení minulosti, které současnost užívá. Její funkce spočívá v ulehčování společensky akceptovaných vzorců jednání a prožitků rozhodování. Ulehčuje hledání životních forem neustálými pokusy a omyly, protože je v ní nacházíme bez vlastního úsilí. Nemusíme neustále vytvářet nový konsensus, můžeme z něho vycházet.«

Zkrátka, tradice je užitečný fenomén, je-li chápána jako výsledek neustálého zkoumání otázky, které tradice přijímat a kde se od nich distancovat.

Pojem tradice procházel v dějinách proměnami. V antice znamenal předávání a přebírání morálních a právních hodnot a zvyklostí; tak byl vytvořen základní myšlenkový koncept kultury jako vztahu prostředkujícího mezi předky, současníky a budoucími generacemi. Působilo tu i křesťansko-teologické chápání tradice jako lidmi vytvořených zvyklostí, řádu a učení. Upevňování absolutistické moci v raném novověku postupně váhu tradice podlamovalo, resp. vedlo k dalšímu posunu v jejím chápání: důraz byl nyní kladen na tradici ve smyslu kulturním, zdůrazněny v ní takové hodnoty jako původ, paměť, autorita, věrnost, přejímání, imitace. Víceméně paralelní rozvoj empirických věd a racionalismu na přelomu 17. a 18. století směřoval k odklonu od tradičního myšlení a tradice se začala chápat jako opozitum oproti přesnosti písemných dokumentů – rozumělo se jí ústní podání, stala se nepřesnou zprávou o minulosti. Vůči tradicím narůstal kritický odpor, poukazující na jejich iracionální aspekty; tradice a respektování tradic byly nyní chápány jako rozum odporující předpojatost.

Tato epocha nám ovšem zanechala ve vztahu k tradici myšlenkové směry dva: na jedné straně onen osvícenský racionalismus, emancipující jednotlivce a společnost od tradičních životních způsobů ve jménu rozumu a univerzálních etických hodnot, na druhé straně však také *tradicionalismus*, který se tomuto novému vývoji bránil a zdůrazňoval význam obecně známých a osvědčených zvyků a řádů, kladl zároveň důraz na společenské zkušenosti jako pramen historické stability. Vlivem romantického zájmu o jedinečnost člověka, či zvláštní charakteristiky jednotlivých pospolitostí se vytvářela představa specifických tradic jako ztělesnění kolektivní jedinečnosti. Formování moderních národních společností pak učinilo z tzv. národních tradic kánon hodnot, jimiž se měly jednotlivé společnosti lišit jedna od druhé a jež záhodno strážit a opatrovat jako nositele cenného národního dědictví.

Zajímavým příkladem v této souvislosti je role folklóru v národním povědomí české společnosti. Dodnes totiž přežívá populární představa, že nositelem její historické kontinuity byly lidové tradice venkovského obyvatelstva, které se sice od sebe v různých krajích liší, ale dohromady vytvářejí jakési společné tradice národní. O zakořenění této myšlenky se zasloužila Národopisná výstava československá z roku 1895, kterou vyvrcholilo široké hnutí za uchování vymírajících tradic životní kultury českého venkova. Výstava měla velký úspěch, shledly ji více než dva milióny návštěvníků a jejím nepřímým výsledkem bylo i zřízení četných národopisných sbírek, ústavů a publikací v celé zemi. Již během příprav výstavy došlo k diskusím, v jakém vztahu vlastně stojí vybrané exponáty z českých vesnic vůči reálnému životu nejen současného venkovského obyvatelstva, ale české společnosti vůbec. Představa, že nostalgicky opěvovaná a často fiktivní idylická minulost zanikajícího vesnického života představuje reálný obraz současné i minulé české společnosti, byla tehdy kritizována z různých stran, ať dělnickými politickými uskupeními či některými osobnostmi české šlechty. Mýtus idylického venkova však přesto zůstal narušen a nejeden Čech je dodnes přesvědčen, že pochází z národa vesnických chlapíků.

Mnohé představy o národních tradicích jinde ve světě vznikly však stejně nesourodě a realitu reflektují stejně nepřesně. Tak dnes moderní společenské vědy při deskriptivních charakteristikách jednotlivých národů místo o národních tradicích hovoří často o *stereotyp-*

pech. Obvykle se tím rozumějí emocionálně exponované charakteristiky, které nejsou podloženy žádným konkrétním výzkumem, nýbrž bývají nereflexivně přebírány z generace na generaci a sdíleny leckdy náhodně.

Cím více bývají takovéto stereotypní formy národního vědomí sdíleny širokými vrstvami společnosti, tím je důležitější jejich kritická reflexe. Jen tak se lze vyvarovat slepého tradicionalismu, jen tak je možné reagovat na nové problémy novým, nikoli jen tradičním způsobem. Zajímavý příklad kritického postoje vůči vlastním tradicím skýtá poválečná západoněmecká společnost. Sok ze zločinů nacismu, jakož i fyzický a duchovní rozpad země, to vše vedlo po válce k dlouhodobému přezkoumávání všech tradičních postojů a hodnotových orientací německé společnosti. Filozofové, historikové, literární vědci i publicisté se po desetiletí zabývají otázkami specifických německých tradic: srovnávají je s tradicemi sousedních západoevropských společností, diskutují o jejich nepřítomnosti pro demokratické zřízení i o jejich případné náchylnosti tolerovat násilí a autoritativní politické systémy. Tyto kritické diskuse (tzv. »Historikerstreit«) o vlastních tradicích patří bezesporu k nevlivnějším faktorům hlubokých společensko-kulturních změn, které v německé společnosti od konce druhé světové války proběhly; vedly k hlubšímu zakotvení humanistických a demokratických postojů a hodnotových orientací, dnes jasně evidovaných společenskovedními výzkumy. »Tradicie své společnosti si nemůžeme vybrat, ale musíme si být vědomi toho, že záleží na nás, jak se budou dále vyvíjet... Každý vývoj tradic je selektivní, a právě tato selekce se dnes musí odehrávat kriticky,« shrnuje zde filosof Jürgen Habermas, takto profilovaný kritik německých tradic.

Tradicie tedy zdaleka nepředstavuje faktor stability, resp. stagnace, jak se tento pojem v protikladu k pojmemu pokroku, vývoje či modernity často nazývá. Tradice v pojetí současných společenských věd se chápe jako kategorie vývoje. Nabízí imanentní zdůvodnění určitého chování, ne v podobě jasně formulovaných koncepcí, nýbrž představ o hodnotě toho kterého počinání v duchu té které tradice: jednotlivci jednajícím v souladu s tradicí se dostává podpory společenského okolí, čímž sílí jeho pozitivní vztah k obývanému prostoru, k společenskému a institucionálnímu uspořádání tohoto »místa«, jakož i k jeho trvání v čase. »Tradicie jsou nutné, protože vytvářejí spojení mezi společenskými institucemi na jedné straně a intencemi a hodnotami jednotlivců na straně druhé,« dovozuje sir Karl Popper. Tradice tedy podporují společenský konsensus, společenskou kontinuitu. Zde mimochodem nasazuje ideologie neokonzervatismu.

Již citovaný Jürgen Habermas zdůrazňuje vedle nezbytnosti tradic jakožto nositelů společenské soudržnosti potřebu kritického pohledu na tradice z hlediska jejich prospěšnosti univerzálním mravním hodnotám. Jsou to totiž právě specifické formy existujících tradic, v nichž si každá společnost tyto univerzální principy přivlastňuje. Neboli: »Mezi tradicemi musíme považovat za nejdůležitější ty, které tvoří mravní rámec společnosti, tj. které ztělesňují její tradiovaný smysl pro spravedlnost či slušnost, stejně tak jako dosažený stupeň morálního citění.« (Karl Popper)

Na pozadí těchto úvah se nám úvodní otázka po našich specifických domácích tradicích jeví v poněkud jiném světle. Není totiž zdaleka tak důležité, co je specificky české, ani to, zda odvozujeme tyto tradice od tzv. pozitivních či negativních historických proudů v minulosti. Protože nás současnost konfrontuje s jinými problémy a za jiných okolností, než tomu bylo kdy v minulosti, může každá umělá snaha o pěstování tradic působit retardačně. Každý z nás vyrostl chtít nechtít především v péči svých rodičů a předků, čímž je udržování specifických českých tradic již samo o sobě zaručeno. Každá generace se ovšem stejně tak chtít nechtít podílí na vývoji těchto tradic. Jestliže v uplynulém čtyřicetiletí tato oblast společenského života ustrnula, neměla by dnes slepá důvěra k předválečným tradicím, resp. jejich mytologizace, tuto stagnaci prodlužovat. Měli bychom se naopak účastnit kritického přehodnocování tradic, a tím i přispět k jejich dalšímu vývoji. Nadměrný důraz na specifiku českých tradic zároveň vede k zanedbávání univerzálních lidských perspektiv, které se v posledních desetiletích dostaly do popředí zájmu ve všech svobodně se vyvíjejících společnostech. Jejich jménem – jménem lidských práv, svobody a spravedlnosti – ostatně došlo i k nedávnému osvobození české společnosti.

Eva Hartmannová

Demystifikace a demytologizace českých a československých dějin, jejich postav i jejich výkonů, jak se s nimi občas setkáváme v současné publicistice (ať už se jedná o zpřístupnění některých starších stanovisek ze samizdatu anebo o »osvobozený« pohled porevoluční), mohou být ve svém přehodnocování historických událostí a procesů, v jejich reinterpretaci či pouhém jejich převyprávění právě tak sporné jako to, proti čemu se tyto opravné akce chtěly anebo stále ještě chtějí postavit a co by chtěly nahradit.

Jistě. Cesta, která v komunistickém ancien régime vedla ke znásilňování nebo zapominání dějin, se bude muset asi z větší části důkladně přebudovat. Rozhodně by to však nemělo znamenat jen vztýčování nových jednobarevných směrnic, stavbu kontrastnějších ukazatelů ani zavádění nových svodidel.

To je stále víc zřejmé třeba na současné atmosféře vztahů k první republice a hodnocení jejích profilujících postav. Samostatný stát Čechů a Slováků stále více ztrácí barvy v záři ideje (střední) Evropy. Jeho omyly, chyby; jeho nedostatky a vnitřní pnutí (jak politické, tak národnostní či sociální) se zdají být pro hodnocení relevantnější než jeho hospodářské postavení a demokratický politický systém – systém srovnatelný s nejvyspělejšími demokraciemi Západu a rozhodně převyšující politický systém všech jeho sousedů, včetně Výmarské republiky. Slováci se cítí od počátku podvedeni, aniž jsou ochotni vůbec reflektovat svou výchozí situaci. Zdůrazňuje se znepravňování našich Němců, kulturní levičáctví avantgardy, nedemokratičnost stran »Pětky« a politická řevnivost stran jako fatální a vlastně do totality směřující nebo ji aspoň připravující substance. Přehlíží se kulturotvorná a morální dimenze Masarykova »problému malého národa« a zlehčuje se jeho dimenze »reálpolitická« (mimochodem poprvé reflektovaná už v Kosmově kronice, v úvahách o politických možnostech české »terrula«, zemičky, jež sice nemůže žít v odporu k Říši, ale zároveň nemusí jít za plnění svých závazků). A když si člověk čte o Benešovi, připadá mu, že už jenom chybí nalezení jeho jména v »registru svazků« KGB.

Rádo se zapomíná na spletitost okolností a podmínek, v nichž tehdejší dění probíhalo, v jejichž rámci bylo třeba se rozhodnout a které limitovaly možnosti alternativních řešení... Geopolitická situace státu a neznalost skutečných zájmů spojenců; osobní ambice politiků anebo jejich snaha realisticky hodnotit situaci a vyvozovat z ní nutné důsledky; historické zájmy národa a představy vůdců o jeho jednotě či naopak nejednotnosti; celková situace ekonomická, kulturní a politická; síla sociálních a národnostních konfliktů vedle podceňování či přeceňování sil protivníka atd., atd. – jediné analýza a výklad těchto faktů a jejich vztahů jsou s to vést k porozumění historické jedinečnosti události. Namísto toho se zde jednoduše zaujímá stanovisko k ukončenému a uzavřenému vývoji.

Dějiny tak mohou být viděny až »po bitvě« (kdy je jak známo každý generálem) a porozumění problémům žitým v minulosti je nahrazeno doktrinálním moralizováním z hlediska čistoty přesvědčení, nevinnosti jednání a principiálnosti řešení. Čímž nechci popírat možnost morálních soudů o jednáních v minulosti, upozorňuji jen na nestabilitu konstrukcí »morálky z dějin«, budovaných v bludném kruhu presentismu – přesvědčení, že minulost je čitelná jen přes zájmy, potřeby a hodnoty přítomnosti. Nemluvě o tom, že se tak často jenom vytváří prostor pro politickou účelovost morálky, která morálku samotnou nakonec vždycky fakticky rozloží.

Věnujme se však tomu, co tyto řádky vyprovokovalo zcela bezprostředně. Kritickou a demytologizační pozorností (a vlastně dříve, než vůbec nějaký mýtus vznikl) byl v poslední době poctěn také jeden z nejvýraznějších představitelů budouvatelské generace první republiky – Ferdinand Peroutka. Prý se pro nás stal Legen-

Miloš Havelka

»Jaký byl«

»Pro současníky nebyla budoucnost nikdy rozhodnutá, věděli, co přijde, právě tak málo, jako dneska víme my, co se stane příští rok, nemluvě o tom, co bude za deset let... Analytik, ten ví všechno. Ale ví to jenom až potom – s lacinou převahou nad mrtvými.«

Golo Mann

dou, ba přímo jakýmsi restauračně liberálním a demokratickým mýtem. Tak tomu údajně ale nemá být a jeho význam i nadnesenost jeho hodnocení je prý třeba přinejmenším zpochybnit.

To se alespoň pokusila ukázat Eva Hartmannová ve svém zamyšlení nad výborem z politické publicistiky Ferdinanda Peroutky (»Místo doslovu«, Tvar, 1992, č. 4, str. 4-5). V hrubých rysech načrtnutá rekonstrukce myšlenkového vývoje základních Peroutkových představ o vhodném politickém uspořádání společnosti ústí u Hartmannové do otázky, proč se »výrazně demokraticky zaměřený publicista... rozhodl v listopadu 1938 stát... agitátorem pro přestavbu parlamentně demokratického systému v autoritativní vládní systém a pro omezení občanských a politických svobod...« Stejně se Hartmannová ptá, do jaké míry znamenalo Peroutkovo pojetí »realistického jednání« vlastně jen »přizpůsobení se okolnostem« a nakonec ve svém rozproštění na nejširší vrstvy společnosti »vedlo k ohromným mocensko-politickým úspěchům« komunismu a socialismu. »Inspirace čerpaná z tzv. tradic českého realismu se neosvědčila,« resumuje autorka, a odpovídá tak nepřímou také na dnes velice častou a jako legitimní pocífovanou otázku »kdo za to může?«.

To, co Hartmannová vidí u Peroutky rozložené v čase a zároveň jen jako vývoj k jakýmsi pretotalitářním postojům, založený v jeho »víře v socialistickou budoucnost světa«, to je pro jiného Peroutkova mýto-borce, pro Petra Fidelia (»Byl Peroutka liberál?«, Kritický sborník XI, 1991, č. 3, str. 26-33) fatální kryptosocialistický stav: »Peroutka horoval pro liberalismus, prakticky se však ztotožňoval s metodami socialismu; liberalismus považoval jen za jakýsi duchovní kvas, jenž má být přimíchán do těsta budoucí společnosti, zadělaného socialismem« (str. 31). Tedy pozor na to, zdůrazňuje Fidelius podobně jako Hartmannová: Peroutkovým »skutečným krédem byl... socialismus«.

Kritická konstrukce obou autorů je na první pohled velice přesvědčivá, ale právě jen na první pohled. Opírá se o citáty z Peroutkova díla, které mají doložit jeho autoritářské, pretotalitární, prosocialistické a protiliberalistické postoje.

Konstrukce jsou však vždycky selektivní vzhledem k bohatství skutečnosti, bývají závislé na perspektivě pohledu a často bohužel i spojené s předsudky. Zatímco s hodnocením Peroutky u Hartmannové, vycházejícím z určitého spojení fakt a jejich presentistického vidění, nemusíme souhlasit, ale můžeme ho přece jen respektovat jako určitý (více ideově angažovaný a méně historicky objektivní) pohled, zdá se být Fideliov způsob »citátování« metodicky sporný a obsahově ne zcela přesvědčivý, jakkoli může vzbuzovat dojem, že autor by pro důkaz Peroutkova kryptosocialismu mohl uvést citátů ještě mnohem více.

Ale s citáty bývá často ta potíž – a ta je zřetelná ve Fideliově přístupu zejména –, že potřebují interpretovat. A to v našem případě znamená interpretovat nejen s ohledem na konkrétní podobu tehdejších liberálních a socialistických doktrín, která byla přece jen odlišná od jejich podoby dnešní, ale zejména s ohledem na historický, politický, ideový a zájmový kontext napsaného. Neměly by se vytrhávat ze souvislostí argumentačních a výkladových, ale především ze souvislostí konkrétně historických, kdy pak většinou úplně zmizí je-

lich podtexty, nedoslovnost i nedoslovenost některých formulací.

Fideliov způsob komentování vybraných citátů z hlediska znalosti přítomnosti a jejich hodnocení z »definitivní« pozice (a prostřednictvím toho také politicko-ideového kádrování Peroutky) zřetelně zatlačil nejen možnost interpretovat směrem k historicky proměnlivé realitě, ale i prostou snahu porozumět. Projevuje se to mimo jiné častým odhlášením od modality Peroutkových formulací a od snahy podmiňovat jejich platnost proměnami skutečnosti. Doktrinálně vystavěná jednoznačnost hodnocení se pak samozřejmě a lehce přenáší přes všechna Peroutkova »zdá se mi...«, »asi«, »pokud...« »jestliže...« nebo »můžeme si činit naději, že...«.

Více přihlížet by se také mělo k umístění citovaných Peroutkových slov v celkové »dramaturgii« jeho výkladu a relativizovat jejich platnost tam, kde jsou jen polemickou kurtoazií (kdyby byl odpůrce zcela mimo racionální argumentaci a jeho ideál jen zvrácenost nebo cynismus, neměla by přece polemika smysl).

Stejně nuancovaně třeba hodnotit Peroutkovy vývoody tam, kde jsou hledáním racionálního jádra odpůrcových argumentů a kde jsou opravdu výrazem jeho cudného pokrokářství, jehož zdrojem je osvícenský pozitivismus, z něhož rostl – jak ukázal třeba Masaryk v Otázce sociální – také socialismus. Společný původ však znamená společný osud. Peroutka mohl samozřejmě respektovat socialismus jako »hospodářsky rozumný a lidsky ušlechtilý ideál«, ale zároveň velice dobře věděl, že – jak říkají Britové – důkaz podinku je v jídle, že tedy mezi ideálem a skutečností bývá velký rozdíl. To je ovšem hledisko pragmatické, a nikoli ideologické, a mohlo – za určitých podmínek a po určité době – připustit produchovnělý socialismus jako průvodce, ale ne jako vůdce: »Socialismus, má-li to být účtyhodný ideál, musí lidstvo vést, a ne držet v zádu za šosy. Nesmí se starat o to, aby každý měl pokud možno málo obličeje. Chytit docílit rovnosti tím způsobem, že budeme pečovat o to, aby všichni byli pokud možno málo osobnostní, tof totéž, jako chtít docílit jednoty myšlení tou cestou, že každý bude pokud možno málo myslit,« psal Peroutka už v roce 1925. Komunistické myšlení »v termínech generálního štábu«, jeho »rozčilenou prepolitizovanost«, stejně jako jeho sektářský kolektivismus, který »nechodí po horách, ale po lidech«, Peroutka odmítal od doby, kdy začal sledovat ruský porevoluční vývoj. A Nejedlého hledání přímé cesty z bujarého lidového českého vlastenectví před rokem 1848 do revolučního nadšení čerstvých poválečných komunistů mu bylo prostě protivné.

Ukazuje se ovšem, že Fidelius není nejsilnější ani tam, kde se jedná o obsahy liberálního přesvědčení samotného. Jeho povzdechy jako »...vlastní vymezení liberalismu nacházíme u Peroutky povytce jen v mlhavých formulacích«, »...jako neurčité toužení po svobodě«, výtky, že »u liberalismu si Peroutka jakoukoliv hospodářskou teorii odmyslel« a že »pro lepší pochopení tohoto směru [tj. liberalismu – M. H.] ani pro jeho seriózní kritiku nevykonal u nás prakticky nic«, naznačují, že spíše než s nějakým obecněji platným a v teorii politiky obecně přijímaným chápáním pojmu »liberalismus« konfrontuje Fidelius Peroutkova tvrzení s určitou českou (nebo možná československou) představou o li-

Ferdinand Peroutka?

beralismu, jak se vytvořila přibližně v průběhu uplynulého dvacetiletí.

Jinak by totiž nemohl přehlédnout, že třeba anglosaská politická teorie – a mimořádně řečeno, Peroutka se orientoval právě v britském kulturním a politickém dění dost dobře – jednoznačně rozlišuje mezi liberalismem jako »politickou filosofií« a mezi »ekonomickým liberalismem«. Například velice spolehlivý The Fontana Dictionary of Modern Thought (Londýn 1977) nás poučí, že liberalismus jako »politická filosofie« je »historicky spojen s ideou svobody: s občanskou svobodou individua, politickou svobodou institucí, svobodou náboženskou, svobodou podnikání a svobodou obchodu«. Autor hesla Alan Bullock – ostatně spoluautor známé a pořád ještě reprezentativní, i když čtvrtstoletí staré knihy The Liberal Tradition (Londýn 1965) – pak pro liberalismus dále zdůrazňuje »důležitost svědomí a spravedlnosti v politice, hlásání práva rasových a náboženských menšin a podporování občanské svobody...«. Vedle toho je »ekonomický liberalismus« charakterizován jako »aplikace doktríny klasického liberalismu na ekonomiku, která pro tržní hospodářství zdůrazňuje soutěž na trzích a používá cenového mechanismu«, a to na úkor »direktivnějších forem intervence«. Podle autora tohoto druhého hesla, Samuela Brittena (tehdy jednoho z vydavatelů Financial Times), nemusí být liberálem pouze ten, kdo »věří v laissez-faire a neuznává potřebu intervence za účelem ovlivňování externalit nebo za účelem obhajoby zájmů „veřejných statků“ (tj. třeba městských parků). Mnozí, nikoli však všichni ekonomičtí liberálové souhlasí s redistribucí příjmů formou daní a se subvencemi v hotovosti spíše než s redistribucemi cestou provizí, formami fixace mzdy nebo ceny. Tam, kde je nutná přímá intervence, kladou ekonomičtí liberálové důraz na obecná neosobní pravidla a jsou proti možnosti, aby o jednotlivých případech rozhodovali politikové. Liberálové nemusejí být vázáni na představu nějaké určité formy vlastnictví; a pár jich dokonce věří v tržní socialismus, kde trh je tvořen státními podniky nebo družstvy«, končí Britten svůj stručný výklad ekonomického liberalismu.

Jak se zdá, takto diferencovaný a nejednoznačný pohled by v našich současných podmínkách neobstál. Představa liberalismu jako »duchovního« postoje nebo dokonce určité filosofické koncepce (s vlastními teoriemi poznání a společnosti), v anglické filosofii spojovaných se jmény J. Bentham, Th. R. Malthuse či J. S. Milla, jako určité morálky a jako pravidel společenského a politického jednání, to všechno, jak se zdá, je málo. Alespoň pro ty, kteří – stále ještě na pozicích substanciálního ekonomismu, byť pomarxovského nebo přímo protimarxistického – nejsou s to uvažovat o neekonomických (tj. třeba kulturních či morálních) předpokladech ekonomické reprodukce. Slavná studie Maxe Webera o vzniku kapitalismu z ducha protestantské etiky jako by se v našem intelektuálním prostředí směla číst jen jako analýza podmínek vzniku kapitalismu, nikoli však také jako otázka podmínek jeho platnosti. Český »liberalismus« jako by se orientoval jen na ekonomickou teorii liberalismu (a proto čte Friedricha von Hayeka), ale nikoli už na teorii nebo filosofii liberalismu (tj. třeba na četbu Hayekova souputníka i antipoda Karla Raimunda Poppera s jeho epochálním nadřazením pojmu svobody nad pojem pravdy v konceptu falzifikace).

Půda filosofie, teorie vědy a teorie společnosti jako by měla být přenechána kritice kultury a civilizace more Germanico. V jejím stínu se pak samozřejmě Peroutkovo common-sensové vidění kultury a politiky, jeho důraz na kompromis, jeho koope-

rativní pojetí pravdy, převzaté od J. S. Milla i s jeho utilitarismem, a vůbec celé Peroutkovo »středověcnictví« mohou jevit jako něco jen povrchního a intelektuálně i politicky nedůsledného. Peroutkovy charakteristiky liberalismu jako »nezničitelné touhy po svobodě a volnosti« a zároveň jako »zprostředkování mezi starým a novým, mezi tradicí a pokrokem«, jako principu dávajícího »ve volné konkurenci rozhodovat silám doby...«, aby si svět na základě zkušeností a přežití lepší myšlenky našel svou pravdu«, Fidelius cituje na důkaz »mlhavosti« Peroutkova vymezení liberalismu. A přece není možné – jak se Fidelius domnívá – je identifikovat s pouhým »principem parlamentní demokracie«. Jsou nepochybně mnohem obsažnější a směřují jinam. Třeba právě problém vztahu starého a nového, tradice a pokroku (které jsou přece také problémem vztahu minulosti a přítomnosti, budoucnosti a původu, a proto vlastně i problémem oprávněnosti a hodnoty společenské změny vůbec), připomíná u Peroutky spíše neokonzervativní nejednoznačné akceptování technologického, vědeckého, společenského atd. pokroku než nějakou socialistickou metafyziku dějin, zakládající »objektivní« a jednoznačnou nutnost revolučního vykročení z »prehistorie lidstva«. Racionalizační a modernizační změny ve společnosti a ekonomice jsou samozřejmě nakonec vždycky nevyhnutelné, ale nesmějí ničit tradice, pustošit kulturu, rozkládat identitu či omezovat svobodu, a hlavně: nesmějí uzavírat historický horizont a demontovat možnosti dalších, ale především jiných změn. »Jestliže k některým věcem již není návratu, jsou jiné, které by nikdy neměly být opuštěny. V podstatě jsou to otázky morální a národní.« psal Peroutka v roce 1945. Zde má být vyslovena Peroutkova zásadní filosofická pozice, nikoli jen formulována »směrnice pro politickou činnost v podmínkách socialismu«, jak tvrdí Fidelius.

Už Miloš Vaněk ve své recenzi Budování státu upozorňoval na obtíže autorova politického zařazování, přesněji na jeho »mezipostavení« či centrismus mezi politickými frontami. To vytvářelo zvláštní neakceptovatelnost Peroutkových argumentů, potřebu když ne přímo kritizovat, tedy se alespoň distancovat, a to jak zleva, tak zprava: »...kdo čítá Peroutku, považuje se obvykle za povinná ohradit se proti – peroutkovštině. Je-li to levý intelektuál, týkává se ohrazení ... konzervatismu plus upřílišněného individualismu a subjektivismu, vyčklého liberálství, nudné a šedivé státnosti, pragmatické mlhavosti a vůbec nedostatků jasných principů a vůdčích idejí. Je-li však intelektuál starší a konzervativnější, vymezuje samostatnost svého stanoviska vůči Peroutkovi poukazem na nedostatečnou ustálenost, na přílišné politické infantilství ... co do pohrávání s myšlenkami sociálně, ne-li dokonce socialisticky zápalnými, a vůbec in puncto přílišné a pouhé intelektuálnosti, provázené nadměrným sebevědomím.«

I když škála, na níž budeme měřit možnost Peroutkova politického zařazení (a tím také možnost jeho přisvojení), bude sebejemnější, nemělo by se přehlížet, že Peroutkova publicistika nebyla výronem předem vypracované ideologicko-politické pozice. Bývala také »jen« publicistickou reakcí na konkrétní politické, kulturní či společenské události, šlo v ní rovněž o polemiku s módními, s povrchními a nedomyšlenými postoji a snahami, o upřesňování vlastního generačního stanoviska a především o kulturní a politickou stabilizaci určité historické zkušenosti národa.

Čímž samozřejmě nemá být popřeno, že by tyto reakce a polemiky, výklady a úvahy, statě a úvodníky byly naprosto oproštěny od nějakého trvalého politického pře-

svědčení, že by neměly nějaký společný duchovní základ. Je jenom bohatší a méně jednoznačný, než by se mohlo zdát. Vedle Fideliem zproblematického Peroutkova liberalismu, vedle zásadního demokratického přesvědčení, specifického »národovectví« a téměř metafyzických idejí »harmonické mužnosti«, »životního kladu« a »harmonie rozumu a smyslů« to byla zejména tradice českého realismu a jeho sociální orientace, v níž velkou roli hrál i respekt k tomu, co TGM nazýval »svým socialismem«.

Přehlížet by se také nemělo Peroutkovo republikánství, které nebylo ani tak důležité ve své »bojové« komponentě protidynastického hesla – i když v Čapkově a Peroutkově generaci nelze podceňovat ani tento druh politické senzibility, k níž patří i poněkud plebejské pojetí demokracie a zdůrazňování »malého člověka«. Jde tu však především o etický pojem státnosti – ten překrýval většinu Peroutkových pragmatických a reálnopolitických postojů.

A byl to etický koncept v onom starém a původním smyslu res publica, kde stát představoval souhrn oprávněných požadavků a výnosů občanů, na rozdíl od jejich zvláštních zájmů (res private). Res publica staví na étosu panství a vlády, nikoli však na jejich vlastních; politika, právo a tradice zde dostávají přednost před hledisky čistě ekonomickými. V republikánských ctnostech ústavního a právního státu, sociálně tržního hospodářství a parlamentní demokracie pak pro Peroutku promlouvalo přesvědčení o nutnosti obecného blaha (res populi) a jeho politicky stabilizující síly. Republika byla Peroutkovi synonymem obecného řádu. Zborcení tohoto řádu v krizových měsících roku 1938 mělo pro něho nepochybně řadu »psychologických« důsledků, nedomnívám se však, že vedlo k nějakému autoritářství nebo dokonce totalitarismu. Už v roce 1943 o tom psal J. L. Hromádka: »Ale jakási nostalgie mne jímala, kdykoli jsem myslil na Karla Čapka, Ferd. Peroutku a jejich druhy, kdykoli jsem myslil na typ, který reprezentovali. Zdálo se mi, že s epochou, která odešla v roce 1938, odešlo také kus jejich bytostné podstaty. Myšlenková a citová stavba jejich typu bude stát v nové porevoluční době jaksí bez pevných základů. Jejich životní filosofie – leda by se změnila ve svých podstatných zásadách – nebude se cítit doma ve víru poválečného světa, uprostřed nových kolektivních sil, které se povalí našimi kraji. A oni sami se budou cítit cizinci, i když rozumem pochopí, že se musíme nějak moudře a kladně zaříditi pod střechou socialistického státu. Budou ušlechtilé a moudře radit, jak se uvarovat mravních škod, jak zachraňovat lidství (...), ale bude jim patrně scházet tvořivá radost.«

S ohledem na již naznačenou nejednoznačnost duchovního, kulturního a politického zakotvení Peroutkovy publicistiky, kdy jsou různorodé hodnoty neustále korigovány životem, se mi zároveň zdá, že snaha o přesné Peroutkovo politicko-ideologické umístění a hledání doktrinálního klíče k jeho dílu překrývá některé aktuální motivy tohoto díla a autorovy intuice zcela moderní.

Především by se nemělo přehlížet Peroutkovo postřehnutí »dlouhého času« v politických dějinách národa, specifickém národně emancipačním a státoprávním usilování, z nichž pak také vyrůstal Peroutkův výklad »české mentality«, české politické a kulturní senzibility. Kdo si třeba vzpomene na Peroutkovy charakteristiky Kramáře z polemik »Kdo nás osvobodil?«, nebo dokonce na starší Masarykova slova o »českém hulvátství«, jistě ví, co mám na mysli.

Výklad vzorců jednání z půdy české mentality byl havlíčkovsky antispekulativ-

ní; proti filosofii českých dějin postavena analýza senzibility rostlé z historické zkušenosti. Otázka »jací jsme?« orientuje nejen stejnojmennou knihu, ale do značné míry celé Peroutkovo slovesné dílo, jakkoli by se tu mohlo namítnout, že je pojata »jen« psychologicky, nikoli strukturálně.

Co bych však chtěl zdůraznit především: ukázání zvláštního Peroutkova postavení na prvorepublikové scéně by mělo být vázáno na ukázání některých specifík jeho chápání politiky vůbec. Například pojem společnosti se u něho zdá být mnohem méně důležitý než pojem národa. Proto také pojem politiky nevyplývá ani tak z pojmu společnosti a nesouvisí s otázkou třídního nebo sociálního zájmu. Je spíše založen v Peroutkově politické antropologii, která nerozlišuje tolik mezi levicí a pravíci, ale zato mezi radikály a umírněnými. Dělicí čára mezi fanatiky, doktrináři, romantiky a chaoty na jedné straně a realisty ochotnými ke kompromisu, »klasicisty« schopnými absorbovat nové ideje či pragmatiky připravenými ke konsensu na straně druhé probíhala pro Peroutku uvnitř obou táborů, mezi »konzervativci« i mezi »socialisty«. Právě proto mohl Peroutka zároveň velice respektovat jak Švehlu, tak Bechyněho, oceňovat Šmeralův vzdor moskevské revoluční centrále – stejně jako uměl odmítnout revoluční nedočkavost vedoucí do chaosu, extremistický defetismus před skutečností, ideově-politické siláctví i romantickou nezralost, a to jak napravo, tak nalevo. Jak třeba ukazují Peroutkovy kritiky avantgardy, formuloval tyto výhrady analogicky i pro sféru moderního umění.

Mluvit simplifikovaně o Peroutkově socialismu je stejné nedorozumění, jako upozorňovat na jeho autoritářství a ustupování před totalitou. Peroutkova biografie nutně rektifikuje časovou nejednoznačnost jeho výroků a zároveň nijak neproblematizuje jeho »anglický smysl pro kompromis a výměnu idejí« (J. L. Hromádka). Oceňujme snahu Ferdinanda Peroutky hledat možnosti spoluzít i tam, kde na první pohled vládnou jenom konflikty, jeho kooperativní pojetí politických hodnot i schopnost vidět problémy zcela obnažené a nad stranami. Právě v tom spočívá Peroutkova síla, nikoli slabost. Jenom romantická touha po absolutnu a čistotě může v jeho pragmatismu vidět pouze oportunistus, v jeho snaze o konsensus ústupky totalitě a v obojím pak politický socialismus. Možná, že to není nejlepší postoj pro radikální situaci a do velkých dob. Ale co naplat, jsou lidé, kteří – jak říkával Karl Kraus – ty velké doby znali už tehdy, když byly ještě »takhle malé«.

Miloš Havelka (1944) absolvoval filosofickou fakultu v Brně (obor filosofie-čestina). Pracuje v Ústavu teorie a historie vědy ČSAV. Zabývá se filosofií kultury a společnosti, zvláště sociálními teoriemi přelomu století. Jeho kniha o Maxu Weberovi, u nás nepublikovaná, vyjde v SRN.



Dvě vaše loni vydané práce mají nejen zásadní význam pro výklad Haškova a Holanova literárního díla – stejně pozoruhodná je i vaše metoda interpretace, která – dá-li se to tak říci – jako by se chtěla důkladným a přesným rozбором díla dobrat i určitých závěrů o smyslu života. Jaký význam má z tohoto hlediska pro vaši literárněvědnou práci filosofie?

Dnes má v našem kulturním životě filosofie opět vysoký kurs. Vzpomínám si, jak v Ústavu pro českou literaturu se roku 1968 hovořilo o tom, že do redakční rady časopisu Česká literatura by měl být přizván jazykovědec, a jak naopak návrh, že by tam mohl být také filosof, vzbudil údiv. Skutečně, k příspěvkům, které tehdy do časopisu přicházely, by měl filosof stěžít co říci. Následující bezvýhodná léta povzbudila zájem o filosofii především mezi mladými, a po listopadu 89 tento zájem neochabuje, stává se přímo módou, čímž – zvláště díky jisté nezávaznosti módního postmodernistického proudu v samotné filosofii – snadno a rychle osvojitelným.

To ovšem není námitka proti vážnému zájmu literární vědy o filosofii...

Jistě. Necháme-li stranou teoretika, jehož znalost estetiky by měla být samozřejmostí, pak u interpretačních literárních děl má příklon k filosofii dvě etapy – první nutnou, druhou možnou. Všeobecně se uznává, že filosofie tvoří východisko všech společenských věd. Literární vědec si musí především ujasnit, co to vlastně je umělecké dílo, zda se v našem století kromě komerční zábavy z umění skutečně a právem stává okrajový luxus, nebo se v něm uplatňuje cosi nepominutelného. A s tím souvisí nekonečná řada dalších otázek: co je to člověk, skutečnost, a vůbec co znamenají všechny ústřední pojmy, s nimiž badatel pracuje. Nemusí se těmito otázkami obírat výslovně, ale nemůže se jim sám pro sebe vyhnout, respektive učinit-li tak, pak sice do jeho pojmů filosofie proniká také, ale z třetí a čtvrté ruky; zploštlá, zmatená a hlavně neuvědomovaná, jako samozřejmá danost, v níž je badatel zajat.

A ta druhá etapa – možná, nenutná?

Tady už mám na mysli určité zaměření literární vědy, které pokládám za naléhavé a které před námi stojí jako stěžít plně realizovatelný úkol. Jednotlivé vědecké disciplíny se na rozdíl od filosofie obírají vymezenými oblastmi, a to bez tázání se po jejich místě v celku světa a zároveň po předpokladech svého vlastního počínání – ale omezený předmět uměnovědných disciplín má zvláštní neomezené zaměření. Smysl uměleckého díla spočívá v koncentrovaném, vystupňovaném navození toho, co člověka dělá člověkem: otevřenosti celku světa. Každé umělecké dílo při tomto naplňování svého smyslu jakoby mimochodem, nicméně nutně odhaluje v určité perspektivě to, po čem se táže filosofie. Bez váhání a pochybností ukazuje, co je člověk, skutečnost atd., což u velkého uměleckého díla znamená, že oproti běžným schematizacím a konvencím odhaluje svět v novém světle.

Tím může orientovat i samotnou filosofii, tak k uměleckému dílu vzhlížel Nietzsche, tak se k němu dnes obrací řada filosofů. Není to výzva literární vědě? Jestliže si badatel musí na základě studia ujasnit mimo jiné smysl umění, je to jen rámcové východisko jeho práce; každý opravdově pojatý rozsáhlejší rozbor uměleckého díla se stává pokusem dobrat se z nového úhlu odpovědi na otázku, co to je umění. A pro interpreta se ovšem v rámci této otázky stává rozhodující, v jaké podstatné perspektivě dané dílo odhaluje lidský život a jeho svět.

Jaký pak ale zůstává v přístupu k literárnímu uměleckému dílu rozdíl mezi literárním vědcem a filosofem?

Pro prvního je umělecké dílo závazným vodítkem, pro druhého může být inspirujícím východiskem. Vše, co umění při uskutečňování svého smyslu přináší navíc pro poznání mimoumělecké skutečnosti, vyjadřují mnohem méně názory, které dílo tlumočí výslovně, přímo či nepřímo. Důležitější je výstavba jeho světa, jenž ztělesňuje určité chápání člověka a vši skutečnosti a ještě podstatněji ztělesňuje určitý celkový životní postoj. Tedy něco, co dokáže přesněji postihnout jenom tvárný rozbor; dokonce i téma může být plně vyloženo jen v komplexním rozboru díla.

K tvárnému rozboru chybí «čistému» filosofovi prostředky. Pokud se přesto chce držet textu, drží se jen povrchu a rozjímá právě jen nad výslovně napovězenými myšlenkami. Pokud naopak nevidí v básníkově zakukleného filosofa (pokud ví, že obdobný impuls jako literární dílo mu může dát například dílo hudební), učiní ze stavu, do něhož byl dílem vtažen, zdroj, z něhož filosofuje zcela na svůj vrub. Nepřekonatelnou prací tohoto druhu je Nietzscheho Zrození tragédie z ducha hudby, v němž kritický pohled vržený z pozic řecké tragédie na sókratovský optimismus a vědu přinesl do filosofie zlom, jehož důsledky dospívají k všeobecnému rozšíření teprve v posledních desetiletích.

Literární badatel na druhé straně nejenže není schopen dovést obecné poznání do ucelené a opravdu podstatné podoby, ale i kdyby toho schopen byl, nesmí přejít do roviny, která se z hlediska jeho vlastního úkolu jeví jako samoučel-



Přemysl Blažiček je jeden z našich nejvýznamnějších a zároveň nejméně známých literárních vědců. Loni vyšly tiskem dvě jeho větší práce – Haškův Švejk, dopsaný v roce 1989, a Sebevědomování poezie z roku 1969; větší část Blažičkova dosavadního díla však zůstává dosud nevydána – například Poezie Karla Tomana (1979), Epičnost a naivita Holečkových Našich (1981), Švareckého Zbabělci (1991). Je čeho litovat, uvědomíte-li si, že Blažiček není pouhým komentátorem literárního dění, ale literárním vědcem důsledného filosofického náhledu. Budíž tedy řeč především o literatuře a filosofii i u příležitosti Blažičkových nedávných šedesátin...

Mezi literární vědou a filosofii

ně neplodné filosofování. Může rozvíjet sebeobsáhlejší obecné úvahy, ale jen když se pohybuje v prostoru otázek rozvržených dílem. Ne jak to například provedla moje první kniha Sebevědomování poezie, ve které jsem chtěl konfrontovat dvě krajní polohy Holanovy poezie, ale čím dál víc mě strhávalo teoretizování, až nakonec Holan úplně zmizel. Nevznikla tak pořádná práce ani teoretická, ani o Holanovi.

Na literárního vědce tedy klade jiné nároky jistě poučení filosofii, které tvoří pouhý předpoklad jeho práce, a jiné nároky příklon k filosofii, v němž se literární badatel vyrovnává s některými jejími otázkami, sám se k nim svou interpretací díla pokouší něco říci. Domníváte se, že tento náročnější způsob může dojít širšího uplatnění?

Asi ne, ale je třeba si uvědomit, že rozdíly jsou zde jen ve stupni. Žádný rozbor, provedený poctivě a s citem pro umění a jeho smysl, nekončí u díla samého, u určení jeho jedinečnosti – ta právě otvírá nový výhled pro obecnější poznání; skončit u specifčnosti nějakého spisovatele může jen autor encyklopedického hesla. Závažnější interpretace natolik rozdílných autorů jako F. X. Šalda a Jan Grossman vždy obsahují podstatné obecné výhledy. Jenomže takové autoři nemají chuť a čas podrobně projasňovat, co dokáží ozářit bleskem jedné dvou vět. Jiné interprety však může ve zvýšené míře lákat ona jedinečná šance, jakou umění poskytuje obecnému poznání. Kdo rozvíjí obecné úvahy tak, že se uměleckým dílem nechává opravdu vést, nemůže ztratit pevnou půdu pod nohama.

To zní až příliš lákavě. Nezáskal by tak literární vědec snadno div ne patent na pravdu?

Bylo by to snadné, kdyby nebylo tak obtížné držet se rozebíraného díla. Snad každý spisovatel měl příležitost žasnout, jaké nesmysly vyčetli kritici z jeho knih. Už elementární pochopení textu není zdaleka samozřejmé, a co teprve celkový smysl díla: neadekvátnost jeho pochopení zkruslí každý i sebebystřejší dílčí postřeh. A tím interpret získává pouhý předpoklad pro vybudování prostoru, do jehož unikavé hloubky musí pronikat. Profesionální interpret je přitom plný matoucích apriorních koncepcí.

I když však jeho koncepce danému dílu odpovídají, věděl je už před četbou díla; zatímco si namlouvá, že rozvíjí myšlenky, k nimž ho přivedlo dílo, často jde z velké části a vždy aspoň z menší části jen o demonstrování dřívějších poznatků, a většinou spíš cizích než vlastních. Ale pokud se interpretovi víceméně podaří svůj výchozí vágní pocit z četby díla projasnit, upřesnit a prohloubit, dospívá k něčemu, co dřív nevěděl, a protože při poznávání uměleckého díla nejde jen o abstraktní neosobní poznání, interpret při své práci prochází životní zkušeností, proměnou.

Samozřejmě nejde o proměnu zásadní, právě při pokusech téhož autora o podstatnější průniky do uměleckých děl vystává nakonec jejich jednotný charakter, osobitost samotného interpreta. Citlivý interpret je přístupný Březinovi i Gellnerovi, ale podstatný interpret nachází kromě jejich diametrální odlišnosti a v ní i cosi jednotného, pro co právě on, daný interpret, má porozumění. Může se domnívat, že v různých spisovatelích nezjišťuje nic než jejich specifikum, v souhrnu jeho vlastního díla se ukáže, že jejich různost sledoval ze svého specifického úhlu, že v osobnostech, kterými se zabýval, rozkrýval možnosti své vlastní osobnosti. Šalda, jako každý interpret, sloužil, ale tak, že se sám stal vůdčí osobností. Samozřejmě, kdo dosáhne jeho úrovně? Ale na druhé straně málokterý literární vědec je natolik ekletický, aby neměl své postupy a témata.

Mohl byste se zmínit o svých preferovaných tématech?

Ale s vědomím, že jednota různých prací téhož interpreta může znamenat spíš zápor než klad. Většinou se autor prostě opakuje, nedokáže se vymanit z osvojených stereotypů. Když jsem si při psaní své čtvrté knihy, té o Haškově Švejkovi, prvně uvědomil, že se ve svých nepublikovaných, nekontrolovaných knihách stále vracím ke stejným problémům a ve stejném duchu, dost mě to vylekalo. Ať už tedy určitá témata jenom opakuji nebo rozvíjím, uvedu dvě, která pokládám za hlavní. V oblasti výstavby díla mě zajímá problematika situovanosti. Bez situovanosti člověka a situovanosti ostatní skutečnosti, bez jednoty obojího je umění nemyslitelné; ne každý interpret se ovšem situovaností musí zabývat, ale kdo se ji pokouší rozebírat, daleko se nedostane bez pomoci fenomenologicky orientované filosofie.

V oblasti interpretace samé mě zvláště poutá problematika, kterou na závěr Rudoarmějců Vladimír Holan naznačil veršem: »... ať žijí ti, kterým netřeba být nadosobními, aby byli člověkem...« Zde se skrývá otázka, kterou se interpret opět stěžít může obírat bez pomoci filosofie, v odpovědi na niž se však umění rozchází s metafyzikou i s většínou novější filosofie protimetafyzicky zaměřené; jde tu vlastně o jednu z tematizací skutečnosti, že filosofie a umění se ze společného zdroje, mýtu, vydaly rozličnými směry.

Jan Patočka jednou v duchu své koncepce tří celkových pohybů hovořil o lidsky nejvýznamnějším »pohybu průlomu či vlastního sebezachování«, neuskutečnitelném bez reflexe a kontemplace. Odvážil jsem se námitky, že pak by z plné lidské seberealizace byli vyloučeni prostí lidé typu babičky v povídce Boženy Němcové. Patočka pokrčil rameny: »Nu, není každému dáno...« Jistě není každému dáno, ale umění vede jinou dělicí čáru a klade jiné akcenty než filosofie.

Babička je aspoň moudrá žena s vysokou morálkou a hluboce citěnou křesťanskou vírou, ale literatura stojí často na straně lidí zcela nepřikladných. Ještě níž než přečetné postavy různým způsobem amorální se po této stránce nacházejí hrdinové krajně přizemní; hluboko pod babičkou Danny Smiřický a ještě hodně pod ním Švejk. A nejde jenom o Švejka, vůbec nejde především o postavy: provokativně přizemní optika ovládá celý román o něm.

Oproti lidskosti vydobývané v duševním zápase a v sebezpřekonávání ukazují taková umělecká díla lidství jakoby zadarmo dané, realizované postojem, který by Heidegger nazval životem v rozptýlenosti a upadlosti. Ani toto zadarmo dané ovšem zdaleka »není každému dáno«, a už vůbec nelze hodnocení prostě obrátit, jako by přizemnost sama o sobě byla předností – po způsobu našich glorifikátorů plebejskosti.

Lze však tvrdit cosi zdánlivě ještě podivnějšího, že totiž lidské nitro je venku nebo že není žádné vymezené »vnitřní« a »venku« – tak se z jiné strany vracíme k problematice situovanosti a jí vlastní otevřenosti, jak ji vykládá fenomenologie, například Patočka a Heidegger. Zvláště epika přivádí čtenáře primárně nikoli k jeho svébytnosti, ale odkrývá mu různorodou svébytnost věcí a ovšem i druhých lidí; otevřenost vůči nim zakládá pravé lidství. Ani hlubší ponor do vlastního nitra ani oddání se nadosobním hodnotám nezaručují bez tohoto předpokladu nic. Poznali jsme,

jak strašné plody přineslo nadšení pro nadosobní hodnoty, které bylo jednostranné až do zaslepenosti.

Tím jsme se náhle ocitli v oblasti politiky a dokonce u předpokladů naší aktuální politické situace. Je možné z vašeho výkladu vyvodit něco i pro ni?

Navzdory mé poslední větě není závažnost »epického postoje« (jak jsem ho pro potřebu jedné své práce pojmenoval) aktuální především díky komunismu, a proto také pádem komunismu neztrácí na významu. Když jsem se touto problematikou v uplynulém dvacetiletí zabýval, nemyslel jsem na její politický dosah v tehdejších poměrech. Připadal mi až příliš evidentní, a totéž, i když v jiném smyslu, platí i o dnešní situaci. Řekl bych, že současná politická situace vyžaduje zdůraznění spíše opačného hlediska. Komunistický režim byl krajně netolerantní, a my sami jsme stále plni jeho dědictví. Je ale namístě neustálé zaklínání se tolerancí? Je pravda, že jí není nikdy dost?

Nemám teď na mysli speciální případ neblahé politické naivity reprezentované heslem »Nejsme jako oni«. Respektovat druhého předpokládá pochopit, že druhý má své vlastní potřeby a zájmy, které mohou být v nesouladu s mými zásadami a názory. Jenže já sám – ať si to připouštím, či ne – jsem víc než svými obecnými zásadami veden svými osobními zájmy. Jde o to, abych při jejich prosazování respek-

toval zájmy druhých. Je třeba, abych respektoval a dokonce přijal za své také jejich názory, činící si nárok na obecnou platnost, pokud druzí z pozice svých vloh, zkušeností a zájmů vidí věci v perspektivě, která mi unikala. Ale to neznamená, že musím respektovat všechny cizí názory. A právě v tomto smyslu jsme neustále vyzýváni k toleranci. Jako by každý měl svou stejně platnou (či postmoderně řečeno: stejně neplatnou) pravdu. Určité názory zasluhují jen to, aby byly potřeny; s co největším porozuměním pro ně, bez překrucování – aby byly vyvráceny co nejučinněji.

Ale kde máte zaručeno, že pravda je na vaší straně, a ne na straně vašeho protivníka?

Nikde. Říká se, že pravdivého náhledu na věci se nejlépe dobereme v dialogu. Ano, když ne přímo pravdy, tedy aspoň vzájemného konsensu, což je zároveň další nadužívané slovo. Ne každý je hoden dialogu a jestliže je třeba s ním polemizovat, pak ne kvůli němu, ale kvůli ostatním. Nerozlišování názorů a zájmů může zavádět nejen tehdy, když polemizující, místo aby argumentoval, diskvalifikuje názory druhého snahou o odhalení jejich motivů, tj. stáhne je na rovinu pro diskusi nepřislušnou. Ještě nebezpečnější je nerozlišování opačného druhu: jako by v politice a vůbec v životě společnosti šlo o boj názorů, a ne především zájmů. Politika, ani demokratická, není diskuse, ale boj o moc; veřej-

ný život vůbec je v tomto smyslu vždy alespoň boj zájmů. Diskuse a konsensus jsou jistě nanejvýš žádoucí, znamená to však, že nesmiřitelný boj je nežádoucí?

Když mě Tomanova poezie přinutila, abych se pár let zabýval studiem antického Řecka, vytkl mi jednou kamarád: »Co pořád máš s tím Řeckem, vždyt se tam pořád jen rvali?!« Opravdu, a na život a na smrt, zdaleka ne jenom v ušlechtilé soutěživosti olympijských her. Ale to byl jeden z hlavních zdrojů oné epochální velikosti, k níž tato malá země dospěla.

V kruhu rodiny se mohou a mají všichni milovat, jakmile však někdo vykročí na veřejnost, aby tam v jakémkoli oboru něčeho dosáhl, vstupuje na bojiště protichůdných zájmů a s nimi nutně spjatých nemilosrdných nároků. Veřejná kontrola střeží relativní čestnost boje, ale bez nesmiřitelného boje samého společnost degeneruje. Nebyl to snad právě náročný veřejný boj, v němž není místo pro průměrné a v němž ty výborné poráží ten ještě lepší (někdy ovšem jen vychytralejší či bezohlednější, tomu se nelze vyhnout), co totalita zlikvidovala, musela zlikvidovat a co nám stále do značné míry chybí? Mám-li skončit u svého oboru a u již zmiňovaného autora: kéž by do naší literatury znovu vtrhnul někdo tak netolerantní, jako před sto lety F. X. Šalda!

Otázky redakce

*Kdo ticho miluješ a samotu
a v lesích hlubokých a v míru
sněžných polí
nasloucháš rytmu života,
zda někdy neslyšíš
hlas hlubin?*

Karel Toman, Měsíce

S K R Y T Ý Ž I V O T

krajiny Jiřího Johna

Ocili jsme se teď v situaci, která se nám otvírá všemi svými možnostmi; vstupujeme do světa a svět vstupuje k nám. A je to asi nejvíce výtvarné umění, které toto obapolné přelévání nejzřetelněji zviditelňuje. Čím to ale je, že právě výtvarné umění je více nebo méně posuzováno kritériem srovnatelnosti s tím, co se ve světě odehrává, že je v něm více nebo méně kladen imperativ aktuálnosti procesů probíhajících ve světových uměleckých centrech? A čím to je, že se zároveň ve výtvarném umění – komplementárně k prvnímu trendu – někdy více, někdy méně a někdy i skoro s ostychem připomíná tradice místa, odkud toto umění vzešlo? Oba trendy si nemusejí navzájem opovnovat – je-li místo, ono magické »odkud«, poctíváno jako základní východisko, objevuje se i potřeba klást mu otázky (včetně těch pochybovačných), oživovat je stále novou reflexí, a tak je případně i překračovat.

U malíře Jiřího Johna (1923-1972), jehož výstavu jsme od dubna do června shlédli v Jizdárně Pražského hradu, je zážitek výchozího místa – domova, spojen s údivem nad tím, že v jeho dohlédnutelném horizontu lze číst širší svět. Nebylo to ani tak propojení se specifickou tradicí českého moderního umění, které si nacházelo a dodnes nachází svou podstatnou tematizaci v krajině, jako spíše Johnovo krajně osobní spojení s ní: krajina jako příběh, jakož i nejobecnější a přírodní dění byly pro něho stále se prohlubujícím individuálním zážitkem. Obraz vytěžovaný z krajiny a po Johnově příchodu do Prahy i z městského prostředí, později také Bretaň s veseleým rytmem moře a strukturou jeho pobřeží stávaly se přímo symboly Johnovy osobní existence.

Tam, kde se v 60. letech projevovalo uhranutí dílem Maxe Ernsta – v oněch krásných, přesto však poněkud chladných obrazech – krajinných archetypů, resp. znacích, je Johnovo lidské zaujetí poněkud neutralizováno. Daleko hlubší odezvu však našla u malíře technika Ernstovy frotáže, pracující s obtahem struktury dřeva. Zatímco u Ernsta se stala základem dalšího imaginativního, transformujícího procesu, byl John fascinován už samotným východiskem – objevem struktur, v nichž je ve dřevě zaznamenán jeho růst v pravidelném rytmu letorostů. Tento rytmus je převeden v Johnově obraze do pravidelné grafické šra-fury; a záhy je objeven také v krajině, ve vrstvení jejích horizontů i v jejím zryhování člověkem, zrovna tak jako v rytmu mořských vln a jejich otisků zanechávaných v písčité struktuře pobřeží. Tak se mikrokosmos důvěrně

krajiny, domova, začal propojovat s řádem makrokosmu. Obraz nastupuje proces abstrakce, v němž se odpoutává ze závislosti na viditelném, aby dešifroval jeho hlubší, obecně významové vrstvy.

John hledá v krajině symboly života – včetně života vlastního: zvláště poté, kdy mu nemoc vyjevila neměnný plán jeho druhé části. Oproti klíčení života – onomu tak častému Johnovu motivu – se objevuje motiv plodu, který utržen z životodárného kmene odpadá, je izolován, aby posléze zanikl. Jakkoli před obrazem zániku, i zde jsme svědky nádherného pravidelného rytmu – jenomže se tu nedotýkáme jenom obecného řádu, ale onoho »měkkého a teplého« (Skácel), výlučně lidského, z jehož prožitku u Johna, jak víme, vědomí řádu povstávalo. Obě dimenze se tu navzájem prostupují.

Od 60. let měřila část naší výtvarné kritiky

aktuálnost domácí tvorby její srovnatelností se světem. Některé její části pak odbývala jako anachronické, jako by byla nepodstatná specifická umělcova zkušenost, která dává i dílu specifický charakter. Osobitě se formulující, vydobytý jazyk tvůrce byl chápán jako určitá zátěž díla, od něhož se spíše vyžadovalo, aby jako barometr pohotově reagovalo na proměny doby. Tak se také právě v 60. letech staly u nás příznačnými projevy, které jsou spíše rezervou informací a citací.

Výtvarné dílo však existuje ve dvou významových vrstvách. V té jedné vystupují do popředí vztahy, v nichž se individuální jazyk synchronizuje s kódem doby, protože v jistém smyslu žádný obraz nemůže vzniknout bez jiných obrazů.

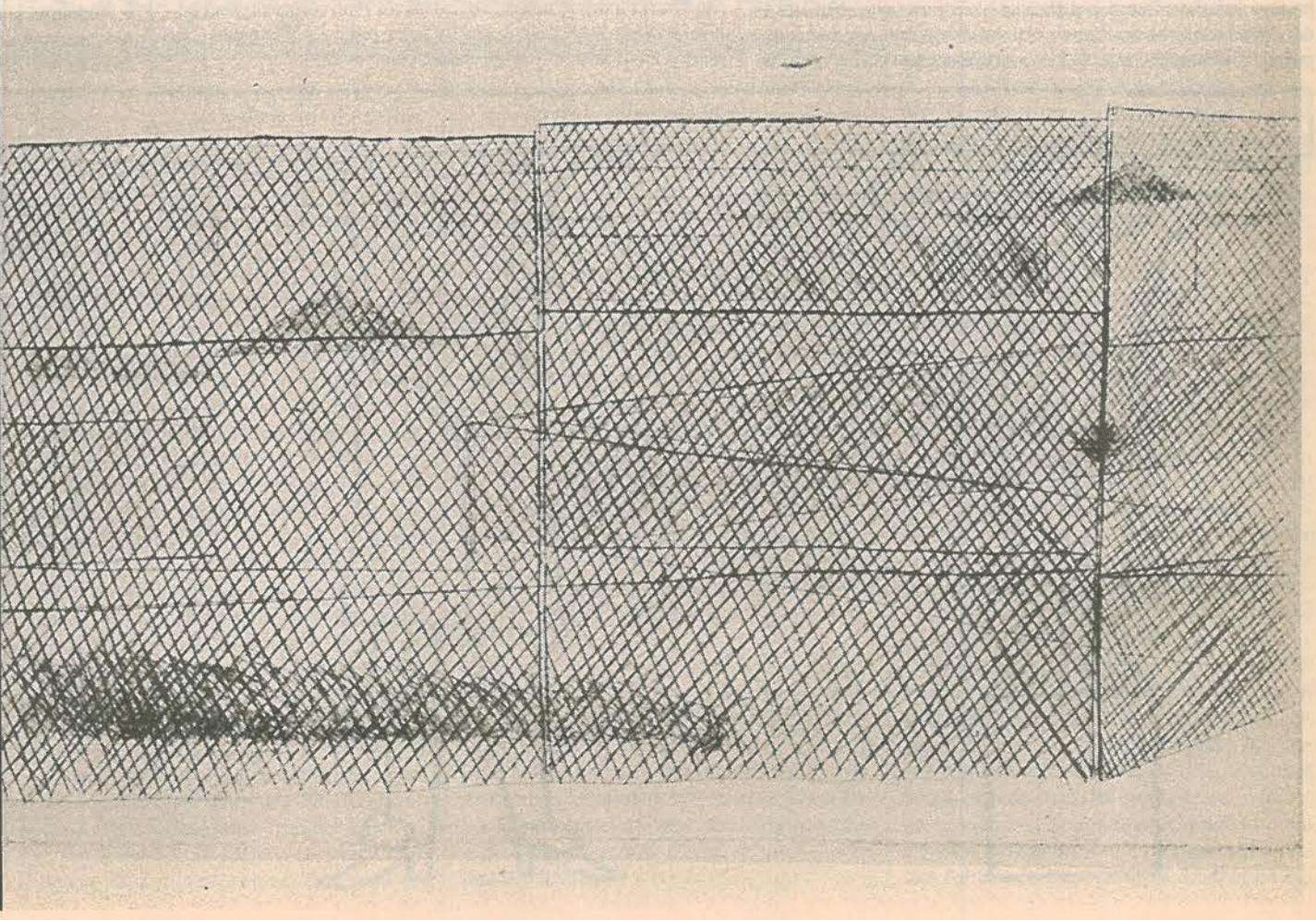
(A toto srovnání kroku se ovšem neděje jen vzhledem k širšímu světu: každá tvůrčí individualita se vyrovnává i s kontextem umění do-

máciho. Proto nám tolik chybí – neodpustím si při této příležitosti přičinit – velká sbírka moderního českého umění: ano, jsme dosud národem bez moderních dějin uložených do obrazů. Takováto absence nám namísto věčného srovnání napomáhá udržovat jednu nepříjemnou tuzemskou recidivu – vytváření mýtů.)

Avšak zpátky k oně dvojí významovosti uměleckého díla. Oproti ozvuku světa tkví v uměleckém díle i nezaměnitelný přínos každé jednotlivé tvůrčí individuality, která vyplouvá a stává se zřetelnou právě z kontextu. Dílo Jiřího Johna je ideálním materiálem, ve kterém se dají obě tyto dimenze – dnes tolik aktuální vzhledem k obapolnému přelévání, vzájemnému prostupování »domáciho« a »světového« – rozpoznat: evidovat poučenost dobovým výtvarným »jazykem«, vážit si jedinečného.

Jan Rous

Drátěný plot, 1961



Kdyby si někdo dočista neznal věci chtěl udělat představu o Praze podle toho, jaký obraz o ní podává česká literatura z přelomu století, musel by v něm vzniknout dojem, že tu jde přinejmenším o dvě docela odlišná města...

Jedno je idylický sousedský, ale rušný a dělný svět malých lidí. Drobní řemeslníci, subalterní úředníčkové, měšťané a měšťáci kdesi uprostřed mezi chudobou a zámožností berou svůj osudový podíl na štěstí a tragice života na místě sotva větším než dlaň. Hemží se tu děti, krácejí tudy podivínské figurky a služky večer u kašny se zájímáním přetřásají události, které se staly za čtyřmi rohy. I sem doléhá »břeskňý hlahol národního života«, který dosud slaví obrozenecké úspěchy. Lidé se odsud občas vydávají ve svátečním do ulic, aby zhlédli rozkvět svého města, a trnou pak souhlasným úžasem nad vymoženostmi nové doby. Tečou tu ovšem škopíčky slz pro lásku zhrzenou, pro bídu s nouzí i z hořkého všelidského světobolu; ale je tu i veselo, protože pohromy tajou v zarytém a houževnatém optimismu lidu, před jehož vtípem, ironií a humorem leckdy šibeničným couvá i tragédie.

Druhá Praha je tichá a melancholická. Jako drahocenný vrak pluje v temnotách nad šumícími jezy. Uzavřené kočáry s lokaji na kozlíku tlumeně hrčí setmělými ulicemi a jako přízraky mizí v dunivých průjezdech za těžkými vraty paláců. Do spánku dětí v pruhovaném kanafasu zaznívá občas úryvek komorní hudby a německé vyvolávání vozků. Zázračné obrazy dosud roní krvavé slzy, chrámy matně světlíkuji zašlým zlatem barokních oltářů a mezi hustými závěsy oratoří se občas mihne ženský stín pod závojem. Za hradbami třaskají za svítání z divokých lesíků výstřely důstojnických souborů. Nad hemžením ulic se vypínají sešlé budovy, kde sídlí nepochopitelní úředníci, k nimž se blouzí nekonečnými chodbami. Kdesi v podzemí za devaterým zámkem trouchnivější mrtvá těla zapomenutých králů a symbolické klenoty jejich dávné moci a slávy. Antičtí bozi a héroové z šedivé opuky a pískovce se zimomřivě choulí pod soumrákným nebem Severu, bezjmenní potomci svých zářivých, mramorově bělostných předchůdců a předobrazů...

Je-li to prvé město Praha Nerudova a Herrmannova, obraz, který se ustaloval jako její pravá podoba až po naše dny, město doktora Kazisvěta, pana Broučka a otce Kondelíka, je ta druhá Praha utajená a skrytá město tragické, domov Jana Marii Plojhar. Obě její podoby jsou pravé a autentické a patří už k zvláštnostem nejen Prahy samé, ale celé naší národní kultury, že obě tyto interpretace našeho životního prostoru mohou existovat – a také vskutku existují – jako dva póly duchovního napětí zároveň vedle sebe. Tak jako Lešetínský kovář, Jan Cimbura, Kondelík či Švejk je i Zeyerův Jan Maria Plojhar český typ reprezentativní.

Neteší se ovšem také oblíbě a všeobecné známosti jako ostatní figury. Jestliže v nich se ztělesňuje většina a společenský průměr, on je reprezentantem menšiny, a to ještě menšiny sociálně velmi exkluzivní. Jestliže okolností byly většinou příznivé rozvoji a rozšíření kondelíkovství, způsobovaly ovšem, že literární i společenský typ Jana Marii Plojhar zůstal tím, čím je svou podstatou – typem intelektuálního outsidera.

Jeho okrajové postavení a jeho výjimečnost vyplývají však spíše z předznamenání občanského, z jeho stavovského určení a příznaků dobové módní než z jeho nejvladnějšího ustrojení duchovního a mravního. To je typický české a nadčasové alespoň potud, že je doba stále ještě dostihuje a čím dál víc aktualizuje.

Ovšemže je Zeyerův Jan Maria Plojhar romantický rozervanec – ale není jen to. Bezpochyby představuje produkt »fin de siècle«, ale ani tím není určen zcela a podstatně. Mohlo by se zdát, že je estetickou transpozicí stendhalovského hrdiny do poměrů nesourodých, dokonce pro takový typ až extrémně nepříznivých, ale jeho literární i občanské přibuzenství sledáváme právě tak rozvětvené a právě tak legitimní, jako rodové vztahy a literární filiace postav lidových.

Není to zdaleka jen Mácha, u něhož je předznamenán plojharovský typus. Plojharovských melancholiků na rozhraní dvou kultur najdeme hned celou řadu u Urbesa, cosi z plojharovské zámčivosti je v pozdním Tomanovi, z jeho rodu jsou hrdinové Richarda Weineira i Karla Schulze, od Plojharů přímo jsou patrně odvozeny některé postavy Jaroslava Durycha, a chceme-li sledovat tento charakter až do přítomnosti, jeho životnost a reálnost dosvědčují nejen vrcholné poémy Vladimíra Holana, ale i jeho lyrickoepické skladby ze sklon-

Josef Jedlička

Melancholický neklid

aneb

Jan Maria Plojhar

ku třicátých let. Jan Maria Plojhar však souvisí daleko více svými kořeny s minulostí dosti vzdálenou; jakoby oklikou, která se vyhýbá charakterologické obrozenecké normě, navazoval na český světoobčanský typ barokní, jak jej spíše než literární figura ztělesňuje lidský osud těch nesčetných Stamiců, Koželuhů, Myslivečků, Brandlů, jezuitských misionářů a nakonec i oněch prostých řemeslníků, kteří se vydávali vandrem světa kraj...

Jan Maria Plojhar je především český měšťan. Tedy nikoli měšťák či maloměšťák, poměštělý venkovan, ale člověk odjakživa s městskou kulturou spjatý. Víme o něm, že jeho otec byl bohatý pražský advokát, ale po matce sahá jeho původ patrně k zchudlé české šlechtě. Z toho plynou hned dva významné důsledky: účast Čecha na městské kultuře minulého století znamená vždycky postavení mezní,



dvojklanné, ne-li hned trojklanné. Člověk je tu postaven mezi dvě jazkyové oblasti, z nichž ta vyšší a vytříbenější je cizího původu, zatímco ta domácí a srdci blízká se teprve nesměle zajkává a koktá. Ale tato autentická kultura je zároveň upadlou a zmračenou podobou zaniklých životních forem vyjemněných a vytříbených na evropskou úroveň. Zatímco venkovan a jeho pokorný obrozenecký vůdce a učitel o nich nemají povědomí anebo pro tuto chvíli nechtějí vědět, měšťácký vzdělanec o nich ví a jejich úpadek pociťuje tím bolestněji. Druhým důsledkem je plojharovský prožitek české krajiny, českého génia loci. Je odjakživa výsadou měšťáckého člověka, aby vnímal krajinu, která je pro venkovana pracovním místem a terénem všedního života, jako přírodu; aby vynalézal i určoval její estetickou hodnotu. Jan Maria Plojhar je odtud, jakožto člověk tvořivý, prototypem českého umělce, který českou krajinu nejen esteticky interpretuje, ale který jí zároveň také vtiskuje obecně platnou rážbu.

Zatímco venkovan anebo maloměšťák nebyl vlastně nikdy přímo konfrontován s velkou kulturou evropskou a světovou, zatímco vlastenecký buditel si tuto starost prostě programově nepřipouštěl, český aristokratický vzdělanec – a tím Jan Maria Plojhar ve skutečnosti je – stojí před touto konfrontací opět na způsob podivně dvojaký a lidsky povážlivý. Čteme u Zeyera o tom, jak se Jan Maria seznámil při karnevalu se svými římskými přáteli. Jeden z nich vypravuje o své vzdálené příbuzné, která pocházela z Prahy, milovala to město, a do smrti se – jak přítel praví – považovala tedy jaksi za Uherku. Příznačný není fakt sám, ale Plojharova reakce, jak ji popisuje Zeyer: »Praha není v Uhrách,« podotkl Čech s úsměvem rezignovaného, takovým zeměpisným zmatkům dávno uvyklého člověka...« Tedy nikoli s despektem, s rozhořčením anebo s výsměchem, jak by se zachoval Angličan nebo Francouz. S rezignací, která se ovšem netýká pouze zeměpisných znalostí, ale onoho zvláštního postavení, které zaujímá český intelektuál ve světě. Jan Maria Plojhar, člověk vzdělaný a kultivovaný až do přejemnělosti, jemuž sotva může konkurovat kdokoli z jeho evropských přátel, nevystupuje jako reprezentant kultury známé a uznávané, ale jako záhadný a trochu nepochopitelný dědic kulturní tradice, kterou zná jen on sám a která v ostatním světě dávno upadla v zapomenutí. Oslobuje své cizinectví tím, že se definuje jako Slovan, ale to je jen praktická pomůcka, která ostatně vede k mnoha nedorozuměním a která ani pro něho samého nemá žádný význam.

Jeho odcizení je mezi svými a rodnými právě tak hluboké jako mezi skutečnými cizinci. Zeyerův román je mnohem více tragédií tvořivého člověka v malém a malicherném prostředí, dramatem muže, která přišel mezi své, »a oni ho nepoznali«, než příběhem o melancholickém putování neukojitelného intelektuála. Je to také jedna z nejtvrdších kritik české národní povahy a českých kulturních poměrů. Kde jinde ještě lze čísti taková slova, diktovaná nikoli okamžitým afektem, ale hořkou a znovu pohrdanou láskou? Jedna z postav románu říká: »Jsem rád, že stojím nad hrobem. Od útlého mládí svého nemilovat jsem ničeho než toto naše království. A nyní jaké zklamání! Hrozím se prostě české povahy, která se nejvíce charakterizuje tím – že povahou není. Jaký to člověk, který se takřka s ideou narodí, že proto přišel na svět, aby byl podruhem jiného! Jaký to člověk, který to klidně uznává, že není svým pánem, a který takřka za odpuštění prosí, že se vůbec narodil! Nahlíží, že je v cestě, a neví, jak by jen ustupoval, aby nikoho svou impertinentní přítomností neurazil. Ach, zdá se mi někdy, že nejsme ničím jiným než hlízou v ranách, které ubohá tato země po staletí utrpěla.«

Věru, že to je povzdech, který zní naší domácí dějinné paměti povědomě, možná i proto, že je druhou krajností bodrých kondelíkovských a švejkovských mýtů... Ale není to tato hořkost a deprese, čím je Jan Maria Plojhar českou postavou reprezentativní. Typický je naopak svou zvláštní aktivitou, neklidem permanentní volby, a modelem českého moderního intelektuála se stává způsobem té volby.

Český vzdělanec plojharovského ražení přestal být už dávno společenskou výjimkou. Evropský obzor se od jeho časů otevřel každému. Ani jeho v jádru básnické pužení ukójit svou touhu po dálkách a dobrodružstvích jako námořní důstojník nám dnes nepřipadá jako příliš velká kuriozita. Nestojíme před onou výjimečnou alternativou, před níž byl staven vlastně každý náš vzdělanec minulého století – rozhodnout se pro kulturu velkou, známou a propracovanou, ale cizí. Zbývá nám však plojharovská volba sama. Silněji pak než Plojhar pociťujeme úkol, který z té volby plyne.

Plojhar volí tu obtížnější ze dvou možností, tu méně přitažlivou, tu méně nadějnou. Volí ji ovšem i proto, že je Čechem rodem, že mu si ce renesanční básně znějí vznešeně, ale pohádky staré chůvy sladce. Volí ji však hlavně proto, že je Čech bytostí a povahou. Neboť česká kultura byla vždycky spíše odříkavou řeholí než samozřejmostí; spíše než radostí je povinností a úkolem. Nelze přece pro zlobu času a pro nevděk současníků zapomenout na dědictví předků. A nelze – jako se o to neúnavně pokouší Plojhar – než pokoušet se znovu dát českému provincialismu evropský rozměr, a tak vrátit obecné kultuře zmnoženo a dotvořeno to, co od ní naše kultura kdysi přijala. V Plojharovi je koncentrována česká věrnost odkazu i česká touha po samozřejmém světovosti. Byla-li to tentokrát i potom touha melancholická, nebyla to vina Plojharova ani vina naše.

